

Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Küreselleşme ve Kentlerin Dönüşümü -Mersin Örneği

Ali Ekber DOĞAN

87208

Danışman

Doç. Dr. Atilla GÖKTÜRK

87208

YÜKSEK LİSANS TEZİ

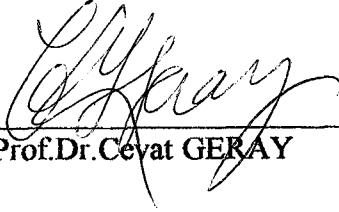
Mersin
Ekim, 1999

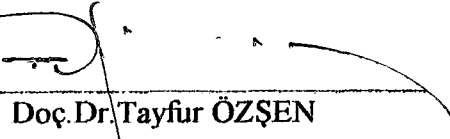
T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne.

Bu çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalında YÜKSEK

LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Cevat GERAY

Üye
Doç. Dr. Tayfur ÖZŞEN

Üye
Doç. Dr. Atilla GÖKTÜRK
(DANIŞMAN)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

5.11.1999

ÖNSÖZ

Küreselleşme, 1990'lı ilk yıllarından beri, dünyadaki ekonomik ve siyasal içerikli hemen bütün tartışmaların üzerinde odaklandığı bir kavramdır. 1970'lerin krizinin ardından gündeme gelen neo-liberal politikaların sonucunda yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmelerin etimolojik açıdan mekansal bir kavram olan küresel ile adlandırılması, büyük ölçüde toplumsal sınıflar ve ülkeler arasındaki üretim ve bölüşüm ilişkilerindeki değişikliklerin gerçek niteliğinin anlaşılmasını güçleştirme işlevini görürken, küresel ve yerel birimlerin ulus-devlet karşısında ön plana çıkarmaktadır.

Bu çalışma, mekansal birimler arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanmasının getiren neo-liberalizm ve küreselleşme eğilimlerinin kentler üzerinde yol açtığı dönüşümlerin, Mersin kentindeki yansımalarını bulmayı amaçlamıştır. Bu çalışma, konu ile ilgili olarak kentleşme, iktisat, siyaset, yönetim başta olmak üzere toplumbilimleri alanında üretilmiş kuramsal çalışmalar, yapılmış araştırmalar, raporlar ve istatistiki göstergelerin, sermaye birikim süreçleri-mekansal gelişmeler bağlantısı çerçevesinde değerlendirilmesi yoluyla hazırlanmıştır.

Bu tezin hazırlanması ve tamamlanması sürecine öneri, eleştiri ve yardımlarıyla katkıda bulunan başta Atilla Göktürk olmak üzere bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÇİZELGE LİSTESİ.....	v
KISALMALAR LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: NEO-LİBERALİZM VE KÜRESELLEŞMENİN KENT MEKANINA ETKİSİ	4
1.1. 1970'LERDE BAŞLAYAN EKONOMİK KRİZ VE YENİDEN YAPILANMA İHTİYACI.....	6
1.2. NEO-LİBERAL POLİTİKALAR VE KÜRESELLEŞMENİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	10
<i>1.2.1. Yeniden Yapılanma Öğelerinin Kavramsal Çerçevesi</i>	<i>11</i>
1.2.1.1 .Serbestleştirme.....	12
1.2.1.2. Düzenleme-Dışı Bırakma	14
1.2.1.3. Esnekleştirme.....	18
<i>1.2.2 Neo-liberal Yeniden Yapılanmanın Geldiği Aşama Olarak Küreselleşme.....</i>	<i>25</i>
<i>1.2.3 Değişimin Siyasal, Yönetmel ve Kültürel Boyutları</i>	<i>28</i>
1.2.3.1. Değişimin Siyasal Boyutu: Yeni Sağ.....	29
1.2.3.2. Yönetmel Boyut: Ulus Devletin Konumu ve Yönetim Alanındaki Değişiklikler	34
1.2.3.3. Kültürel Boyut: Post-modernizm ve Yükselişi.....	39
<i>1.2.4. Neo-Liberalizmin Toplumsal Boyuttaki ve AGÜ'ler Üzerindeki Etkileri .</i>	<i>44</i>
1.3. KENTİN UĞRADIĞI DÖNÜŞÜM	49

2.3.2. Mersin'e İlişkin Neden ve Sonuçlarıyla 1990'larda Yaşanan Göç.....	178
2.3.3. 1980'den Günümüze Mersin'de Belediyecilik Alanında Yaşanan Gelişmeler.....	182
2.3.4. 1980 Sonrası Gelişmelerin Toplumsal Boyuttaki Yansımaları.....	198
2.3.5. 1980 Sonrası Gelişmelerin Kent Mekanındaki Yansımaları.....	203
2.3.5.1. Kentin Mekansal Yayılımının 1980 Sonrasındaki Gelişimi.....	204
2.3.5.2 Kentin fiziki dokusunu Etkileyen Diğer Gelişmeler ve Ortaya Çıkan sorunlar	214
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	220
ÖZET.....	235
KAYNAKÇA.....	238

ÇİZELGELER LİSTESİ

ÇİZELGE 1. 1950-1980 Arası Mersin Nüfusunun Gelişimi.....	150
ÇİZELGE 2. İçel'deki GSYİH'nın Sektörlere Göre Dağılımı.....	171
ÇİZELGE 3. Türkiye GSYİH'sında İçel'in Sektörlere Göre Payı.....	172
ÇİZELGE 4. Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin Gider Durumu.....	195
ÇİZELGE 5. 1980 Sonrasında Sayım Yıllarına Göre Nüfus ve Artış Oranları.....	199

<i>1.3.1. Kapitalist Kentin Evrimi</i>	50
1.3.1.1. İlk Sanayi Kentinden Refah Devleti Kentine	52
1.3.1.2. Neo-Liberal Dönemin Kenti	62
<i>1.3.2. Yeni Eğilimlerin Mekanda Yarattığı Dönüşümler</i>	70
1.3.2.1. Yerelin ve Yerelliğin Küreselleşme Sürecindeki Anlamı	71
1.3.2.2. Küresel-Yerel İlişkisinin Ekonomik Boyutu ve Yarışan Kentler Modeli	74
1.3.2.3 Yönetimde Yerelleşme ve Yerel Yönetimlerde Değişim	80
<i>1.3.3. Kentin Küreselleşme Süreciyle Uğradığı Dönüşümün Genel Bir Değerlendirmesi</i>	91
BÖLÜM 2: YENİ EĞİLİMLERİN MERSİN'DEKİ YANSIMALARI	97
2.1 TÜRKİYE KENTLERİNİN EVRİMİ VE YAŞAMAKTA OLDUĞU DEĞİŞİM	97
2.1.1. Türkiye Kentlerinin Evrimi (19. Yüzyıldan 1980'lere Kadar)	101
2.1.1.1. Türkiye'de Modern Kentleşmenin İlk Dönemi	101
2.1.1.2. Cumhuriyetin Kuruluş Döneminde Kentleşme (1923-1945)	105
2.1.1.3. Yeni Birikim Tarzı ve 1950-1980 Arası Hızlı Kentleşme Dönemi .	109
2. 1. 2. 1980 Sonrası Türkiye 'de Kentleşme	120
2.2. 1840'LARDAN 1980'LERE MERSİN'İN KENTLEŞME TARİHÇESİ	134
2.2.1. Mersin'in Oluşum ve Gelişme Dönemi (1840'lardan-1. Dünya Savaşına)	137
2.2.2 Mersin'in Gerileme ve Durgunluk Dönemi (1914-1950)	142
2.2.3 Mersin'in Hızlı Sanayileşme ve Gelişim Dönemi (1950-1980)	145
2.3. NEO-LIBERALİZM VE KÜRESELLEŞME SÜREÇLERİNİN MERSİN KENTINE ETKİLERİ	159
2.3.1. 1980 Sonrası Mersin Ekonomisinde Yaşanan Gelişmeler	161

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	: Azgelişmiş Ülke
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇUŞ	: Çokuluslu Şirket
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	: Gelişmiş Ülke
HDÖ	: Hükümet-Dışı Örgütler
HÜSTAD	: Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı
İMF	: Uluslararası Para Fonu
İSKİ	: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
MESKİ	: Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi
MİA	: Merkezi İş Alanı
MOAŞ	: Mimarlar Odası Ankara Şubesi
MTSO	: Mersin Sanayi ve Ticaret Odası
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Dünya ekonomisinde 1970'lerde büyük bir kriz yaşanmış ve sonrasında, bu olumsuzluğu aşmaya yönelik politikalarla birlikte, ekonomide ve toplumların yaşamında önemli değişikliklere yol açan çok boyutlu yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu eğilimlerin başlıcaları, ekonomide piyasanın en etkin düzenleyici olması, refah devletinin ve ulusal kalkınmacı devletin tasfiyesi, üretimin ve işgücü piyasasının esnekleştirilmesi, yeni sağ siyaset ve kültürel alanlarda post-modern yaklaşımların etkinlik kazanmasıdır. Söz konusu yeni eğilimler, devletlerin ve toplumların eskisine göre çok daha fazla birbirine benzeyen ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel çerçeveler içinde hareket ettiği bir yeniden yapılanma sürecini ortaya çıkarmıştır.

İçeriği nedeniyle, neo-liberal yeniden yapılanma denilen bu süreç, aynı zamanda, sermayenin dolaşım alanı ve hızını artırarak dünya çapında bir bütünleşme eğilimine girmesini getirmiştir. Özellikle iki kutupludan tek kutuplu dünya sistemine geçilen 1990'lı yılların başından itibaren sözü edilen bütünleşme süreci küreselleşme olarak adlandırılmaktadır. Son yıllarda dünyanın egemen ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel eğilimlerini anlatmak için kullanılan kavram, aynı zamanda çokuluslu sermayenin bir yanıyla gerçekleştirdiği, bir yanıyla da yaşama geçirmeye çalıştığı unsurların bir arada sunulduğu bir proje olarak da değerlendirilmektedir.

Krizin sarsıcı etkilerini bir dış borç kriziyle birlikte yaşayan Türkiye de, "24 Ocak Kararları"yla neo-liberal ekonomi politikalarına yönelmiştir. Anılan kararlarla, ihracata dayalı, serbest kur politikası uygulayan, enflasyon ve düşük ücret

neo-liberal ekonomi politikalarına yönelmiştir. Anılan kararlarla, ihracata dayalı, serbest kur politikası uygulayan, enflasyon ve düşük ücret politikasıyla iç pazarı daraltıcı yeni bir sermaye birikim tarzına geçen Türkiye’de, 1980 sonrasında ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıda önemli bir değişim yaşanmıştır.

Türkiye’de de önemli yansımaları olan neo-liberalizm ve küreselleşme süreçleri ile birlikte mal ve para hareketlerinin geçmiştekenden değişik boyutta mekansal farklılıklara da önem vererek hızlanması, 1990’lardan başlayarak tüm dünyada olduğu gibi mekan, yerellik, yerelleşme, yerel demokrasi, yarışan kentler gibi konuları toplumbilimleri alanında önemli gündem maddeleri haline getirmiştir.

Amaç, Yöntem ve Varsayım

Çalışmamızın amacı, genel olarak kent olgusunun, özel olarak da Mersin kentinin dünya çapında yaşanan neo-liberal yeniden yapılanma ve küreselleşme çerçevesinde gündeme gelen sermaye birikim süreçlerinden nasıl ve ne ölçüde etkilendiğini ortaya çıkarmaktır. Bu sayede, kentin gelişme biçimi, yönü ve dinamiklerinin saptanması olanaklı olacak, bireysel ve toplumsal bakımdan daha yaşanabilir bir kente ulaşmak için kamunun ve bu süreçlerden etkilenen kentlilerin geliştireceği kentleşme politikalarına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Bu amacın gerçekleştirilmesinde izlenecek yöntem, temel olarak kentlerin gelişiminin sermaye birikim süreçleri açısından irdelenmesi olacaktır. Bunun nedeni, sermaye birikim tarzı, toplumsal sınıflar arası bölüşüm ilişkilerinin biçimi ve kamu müdahaleleri/devlet politikaları üçlüsünün karmaşık etkileşimlerinin sonucu olan sermaye birikim süreçlerinde yaşanan değişimlerin, kentsel gelişmelerin yönünü

sermayenin dolaşımını daha geniş bir coğrafi ölçeğe yayması ve devir sürelerini hızlandırmasına paralel olarak kar realizasyonu (gerçekleştirimi) için daha avantajlı koşullar sağlaması çerçevesinde neo-liberal yeniden yapılanma ve küreselleşme süreçlerinin, genelde tüm kentleri, özelde ise Türkiye kentlerini (ve bunlardan biri olan Mersin'i) çeşitli boyutlarda etkilemesi gerekmektedir. Bu temel varsayımı destekleyen alt varsayımlar ise dört başlıkta toplanabilir: küreselleşmeyi ortaya çıkaran neo-liberal ekonomi politikaları sermayenin hareket yeteneğini arttırırken, toplumsal ve mekansal eşitsizlikleri derinleştirmiştir; 1980'lerle birlikte, refah devletinin kolektif tüketimle desteklenen bütünleştirici kentleşme anlayışından, gergin ve dışlayıcı bir anlayışa geçilmiştir; söz konusu politikalar 1980 sonrasında Türkiye'deki birikim sürecini de değiştirmiş, ülkedeki yerleşme sistemi ve kentlerin gelişimi de yeni bir yola girmiş; Mersin kenti de bu süreçten etkilenerek bir sanayi, (dış) ticaret ve tarım kenti iken, 1980'lerden sonra salt bir (dış) ticaret kenti kimliğine bürünmüştür.

Ağırlıklı olarak, kuramsal bir niteliğe sahip olan bu çalışma başlıca iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde önce, neo-liberalizm ve küreselleşmenin ortaya çıkışına neden olan 1970'lerin ekonomik krizi ve bu krize karşı geliştirilen ekonomi politikaları üzerinde durulmuştur. Aynı bölümde daha sonra, bu politikaların bütünsel çerçevesini oluşturan neo-liberalizmin siyasal, toplumsal, yönetsel ve kültürel boyuttaki ve kentlerde yol açtığı değişiklikler incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, neo-liberalizm ve küreselleşmenin Mersin'deki yansımaları Türkiye'deki sermaye birikim süreçleri ve yerleşme sisteminin değişimi genel çerçevesine oturtularak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM 1.

NEO-LİBERALİZM VE KÜRESELLEŞMENİN KENT MEKANINA ETKİSİ

2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, kapitalist ekonomi kurallarının geçerli olduğu ülkelerde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öncülüğünde yeni bir ekonomi-politik yapı ortaya çıkmıştır. Emekleme dönemini 1929-45 arasında, dünya ölçeğinde sistemleşmemiş bir biçimde yaşayan bu yapı; Keynesçi devlet müdahaleciliği, Fordist üretim ve birikimin yaygınlaşması, Bretton-Woods para sistemi, Refah Devleti ve bir kısmı bağımsızlığını savaş sonrası süreçte kazanan az gelişmiş ülkelerde ulusal kalkınmacılık yoluyla modernizasyon sacayaklarına dayanmıştır. Bunların üzerinde yükseldiği zemini oluşturan etmenleri ise esas olarak; 1929 Krizinden kurtulma arayışı, bilim ve teknolojiadaki gelişmeler, savaş öncesi ve sonrasında yükselen emek-sermaye çelişkisi ve Doğu-Batı Blokları arasındaki çekişme biçiminde sıralamak mümkündür.

Kurulan bu ekonomik-politik yapı sayesinde, 1945 ile 1970 yılları arasında kapitalist ülkelerde hızlı bir ekonomik gelişme ve canlı bir birikim dönemi yaşanmıştır. Söz konusu gelişme döneminin ardından, 1970'lerin ilk yarısından itibaren dünya ekonomisi genelleşmiş bir krize girmiştir. İlk Gelişmiş Ülkeler (GÜ)de başlayan kriz,hemen sonra az gelişmiş ülkeleri (AGÜ) ve sonrasında Doğu Bloğu ülkelerini sarmalına almıştır¹.

Her ne kadar, nedenleri üzerinde değişik görüşler bulunsa da, yaşanan gerçeklik, sermayenin kârlılık krizi ve devletin mali krizi biçiminde özetlenebilir

¹ Krizin Doğu Bloku ülkelerine sıçramasıyla ilgili olarak bakınız, Nikolic:1998.

(O'Connor, 1973: 8; Savran, 1996: 10; Frank, 1984; Hirsch, 1991: 8). Bir başka deyişle, 1970'li yılların ilk yarısına gelindiğinde, kapitalistlerin yatırdıkları sermayenin geri dönüş oranı düşmeye başlamış (Ercan: 1996; 677), dolayısıyla birikim sürecinin bu anında, sermayenin değersizleşmesi süreci yaşanmıştır. Yatırılan sermaye aynı ortalama kâr oranı ile kendini gerçekleştiremediği için de yatırımlar durmuş; arkasından da hem işsizlik yükselmeye başlamış hem de devletin toplayabileceği vergiler azalmıştır. Bütün bunların sonucu olarak, kapitalist üretimde yaşanan durgunluk, bir ekonomik krize ve devletin -bütçe açıklarıyla kendini dışa vuran- mali krizine neden olmuştur.

Krizin yapısal ve uzun dönemli niteliği anlaşılmaya başlanınca, GÜ'lerden başlayarak, 1970'lerin sonlarından itibaren üretim, tüketim ve dolaşımın koşullarını ve örgütlenme biçimini değiştiren yeni bir sermaye birikim tarzına yönelinmiştir. Neo-liberalizm olarak adlandırılan ve bir bütünsel program olarak, asıl şekillenmesi 1980'lerin başında gerçekleşen yeniden yapılanmaya karşın 1970'lerin krizi halen aşamamıştır. Bununla birlikte, sözü edilen yeniden yapılanma 1980'lerden günümüze, dünya çapında, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel yapıda ve etkinliklerde köklü bir değişime yol açmış ve/veya açmaktadır (Frank, 1984: 46; Harvey, 1997: 10).

Bu bölümde, 1970'lerde başlayan krizin nedenleri, bazı belirtileri kısaca ortaya konulduktan sonra, bir yanıla krize zemin oluşturan, bir yanıla da yeniden yapılanmayı hazırlayan/yönlendiren gelişmeler incelenecektir. Bu incelemenin ardından, konumuz açısından daha fazla yoğunlaşmayı gerektiren, kriz-yeniden yapılanma ikilisinin ürünü olan yeni eğilimler: neo-liberalizm ve onun 1990'lardan

itibaren önündeki Doğu Bloğu ve ulus-devletten kaynaklı kısıtlamalardan kurtularak dünya çapında yayılması demek olan küreselleşmenin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1.1. 1970'lerde Başlayan Ekonomik Kriz ve Yeniden Yapılanma İhtiyacı

Kâr oranlarının düşüşü, işsizlik oranlarının artışı, aşırı makinalaşma, sermaye birikiminin yatırım kapasitesinin üstüne çıkması gibi kimi belirtileri daha 1960'ların sonlarında görülmeye başlanan, dünya kapitalist sistemindeki kriz, 1970'lerin ortalarına doğru petrol fiyatlarındaki ani yükselişle birlikte, artık Keynesçi ekonomi politikalarıyla ertelenemez ve engellenemez bir biçimde gündeme gelmiştir. Petrol fiyatları belli bir istikrar kazandıktan sonra, Batı medyası ve bazı ekonomistler tarafından, bir petrol krizi olarak değerlendirilen ve yansıtılan² -bu durum krizin geçici ve devrevi bir kriz olarak kabul edildiği anlamına gelir- krizin, uzun dönemli bir yapısal kriz olduğu anlaşılmaya başlanmıştır (Başkaya, 1997: 10-11).

Bazı araştırmacılar dünya ekonomisinde, 1970'lerin ortasına kadar süren ekonomik büyüme döneminin aslında, 1966-67'lerde yerini enflasyon içinde daralma (*stagflasyon*) sürecine bırakmaya başladığını belirtmişlerdir (Frank, 1984; Mandel, 1995; Harvey, 1997). 1966-67 kredi sıkışmasıyla ABD'nin uluslararası finans sistemini düzenleme gücünün zayıfladığının görüldüğünü söyleyen Harvey, Fordizm ve Keynesçiliğin kapitalizmin çelişkilerini denetim altında tutmasının olanaksızlığının 1965-73 arası dönemde iyice su yüzüne çıktığına işaret etmektedir

² Başkaya, Batı medyasının bunu bilinçli olarak böyle yansıttığını, Araçların ve Üçüncü Dünya elitlerinin sorumlu olarak gösterildiğini, ne var ki, krizin belirtilerinin daha 1960'ların sonlarından itibaren görülmeye başlandığını belirtmektedir (Başkaya, 1996: 118).

(Harvey, 1997: 164-165). Daha somut biçimde ifade etmek gerekirse; süreklileşmiş teknolojik yenilenmeyle sermayenin organik bileşiminin makinalaşma lehine yükselmesi (Ansal, 1996: 649, Yentürk, 1994: 16), refah devleti uygulamaları ve işçi sınıfı mücadelesiyle ücretlerin ve işgücünün yeniden üretimine ayrılan harcamaların sürekli artmasının işgücü verimliliğinde aynı ölçüde bir artışla sonuçlanmaması³ (Castells,1997: 35, Başkaya, 1997: 11) nedeniyle, sözü edilen dönemde birim sermaye başına çıktı düşmeye başlamıştır (Harvey, 1997: 155). Sermaye açısından olumsuz nitelikteki bu gelişmelerin toplamlı bir sonucu olarak, kâr oranları azalma eğilimine girmiş ve 1960'ların sonunda başlayan durgunluk, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü(OPEC)'nün petrol ambargosunun ateşlemesiyle uzun dönemli yapısal bir krize evrilmiştir.

Krizin belirtilerinin görülmeye başlandığı yıllarda, fordist üretim ve birikim modelinin katılığı ve Harvey'in deyimiyle, “işçi sınıfının derinlere kök salmış ve kıvılcıktanamazmış gibi görünen gücü” (Harvey, 1997: 165)nün üretim alanında ve toplumsal politika alanında bir değişime izin vermemesi, GÜ'lerde durgunluğu aşmak için başvurulmuş en önemli aracın para politikası olmasına neden olmuştur. Ancak, para politikasının önemli bir parçası olarak, ekonomiyi istikrarda tutmak için para basılmasıyla önceleri, kısa süreli bir canlanma yaşayan GÜ ekonomileri, sonrasında, yüksek enflasyon ve işsizlikle karşılaşmıştır (Frank, 1984: 47). Harvey'in “uzun canlılık dönemini bir süre sonra çökertecek enflasyonist dalga” (Harvey, 1997:

³ GÜ'lerde işgücü arzının talepten az olması ve sendikaların kurumsallaşmış gücü, işçilerin pazarlık gücünü ve marjını artırıyor. Mandel, Glyn, Sutcliffe gibi kâr oranlarının azalma eğilimini krizi açıklayıcı temel tez olarak öne süren ekonomistler, AGÜ'lerden yabancı işçi transferine rağmen, ücretleri yükselten, devlet harcamalarını artıran bu gücün sermayenin organik bileşimini de yükselttiğini söylemektedirler (Mandel, 1993: 225-241; Glyn ve Sutcliffe, 1993: 208-209).

165-168) dediği bu gelişmenin yanında aynı yıllarda, krizin belirtisi sayılabilecek iki önemli gelişme daha yaşanmıştır. Bunlar sırasıyla, üretimdeki durgunluğa paralel olarak, sanayi sermayesinin spekülâtif etkinliklere yönelmesiyle sermaye birikim sürecinin finansallaşması⁴ (Sweezy, 1998: 26) ve üretken etkinlikler gerilediği için gelirlerin düşmesinin devletlerce toplanan vergileri azaltması nedeniyle devletin mali bir krize girmesidir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya ekonomik sisteminde yaşanan bu uzun dönemli krizin uluslararası ilişkiler ve işbölümü sisteminde yaşanan gelişmelerle ilintili iki önemli nedeni daha vardır. İlki, ABD'nin, 1945-1970/75 arasındaki dünya kapitalist sistemi üzerindeki tek hakim güç konumunun, müttefiki olan Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın ekonomik atılımlarıyla birlikte belli bir aşınmaya uğramasıdır⁵ (Barsoc, 1997: 69; Başkaya, 1997: 11). Doların altın konvertibilitesinin 1971'de -Smithsonian Anlaşması'yla- kaldırılması (Soral, 1998: 116) ve sabit kur sisteminden vazgeçilmesi -Bretton Woods Sistemi'nin çöküşü demektir- söz konusu aşınmanın sonucu sayılmalıdır. Uluslararası ilişkiler sisteminde yaşanan ve krizle ilintili ikinci gelişme ise, birçoğu savaş sonrası süreçte bağımsızlığını kazanan AGÜ'lerin dünya kapitalist sistemine eklemlenmesinin bir aracı olan, ithal ikameci birikim tarzına dayalı "ulusal kalkınmacılık" paradigmasının da bir süre sonra, başta ABD olmak üzere GÜ sermayesi önünde sınırlayıcı etkiler

⁴ Sermaye birikim sürecinin finansallaşması olgusu 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında yaşanan sanayi sermayesinin finans sermayesiyle birleşip ortaya çıkardığı finans kapital olgusundan farklıdır. Söz konusu farklılık, kriz nedeniyle sanayi sermayesinin finans sektörüne yönelmesi ve finans sermayesinin de aynı nedenle sanayiden (reel üretimden) iyice uzaklaşıp, para piyasalarında kendisine değerlenme olanakları aramasından kaynaklanmaktadır. Bu olgunun gelişimi açısından Savran, 1997: 89-90'a bakılabilir.

⁵ Ancak, söz konusu aşınmaya karşın ABD'nin dünya kapitalist sisteminin en büyük ekonomik ve askeri gücü olması gerçeği değişmemiştir.

yaratmaya başlamasıdır (Başkaya: 1997; 11). İthal ikameciliğin olanak verdiği ölçüde iç pazara dönük sanayi üretimiyle ekonomisini geliştirmeye çalışan AGÜ'ler, ulusal devletlerin tekil yapılarına dayalı çok merkezli bir sistemi ortaya çıkarmaya başladığı için, söz konusu gelişme dünya pazarının başta ABD olmak üzere GÜ'ler ve uluslararası sermaye açısından daralması anlamına gelmiştir. Bunlarla bağlantılı bir diğer kriz dinamiği ise, genişleme döneminde serpiyen çokuluslu şirketlerin daha geniş coğrafyalara yayılma gereksinimidir. Bir başka deyişle, sözü edilen şirketler, 1950 ve 1960'larda yoğunlaşma ve merkezileşme yaşayıp çokuluslu şirket(ÇUŞ)lere dönüşürken, dünya pazarının böylesine daralma eğilimine girmesi de 1970'lerin krizinin ve yeniden yapılanma gereksiniminin bir diğer nedenidir.

Sonuç olarak, dünyada 1945-1970 arasında hızlı bir ekonomik gelişme ve canlı bir birikim sürecini yaratan Fordizm, Keynesçilik, refah devleti, ulusal kalkınmacılık sacayaklarına dayanan ekonomik-politik yapılanma 1970'lerde gelişmesinin sınırlarına varmış ve üretkenlik potansiyelini tüketerek krize girmekten kurtulamamıştır. Gerek Fordizm ve Keynesçilik, gerekse bu ikilinin Batı'daki ürünü refah devleti ve az gelişmiş ülkelerdeki ürünü olan ulusal kalkınma uygulamaları içinde barındırdıkları çelişkiler sonucunda uzun dönemli (karlılık) yapısal krizinin nedenleri ya da en azından onu hızlandırıcı, derinleştirici rol oynayan faktörler olmuşlardır⁶. Eski yapılanmanın söz konusu dayanaklarıyla krize çözüm

⁶ Bunun yanında, şunu da belirtmek gerekir ki karlılık krizi, özünde kapitalist büyümeye içkin bir mekanizmanın sonucu (Shaikh:1986;82) olduğundan, eski yapılanma için söyleyeceğimiz onun da diğer birikim ve düzenleme rejimleri gibi büyümeye katkı sağlasa bile krizi nihai olarak önlemekten uzak olduğudur. Bu anlamda, Fordizmin tikanıklıklarından, Keynesçiliğin engelleri ve bütçe açıklarından, refah devletinin sermayenin organik bileşimini yükseltici etkisinden, ulusal kalkınmacılığın ÇUŞ'ların önünde yükselttiği bariyerlerden bahsedildiğinde, bu durumun gözönünde tutulması gerekmektedir.

bulunamayacağını anlayan sermaye açısından sistemin yeni sacayakları üzerinden yeniden yapılandırılması gereği ortaya çıkmıştır.

Krize giren dünya ekonomik sistemi ve onun belirleyiciliğinde şekillenen toplumsal formasyonun yerine, kapitalizmin yeni temeller üzerinden yeniden yapılandırılmasına duyulan gereksinim, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren ekonomi çevrelerinde tartışılmaya başlanmış, Reagan ve Thatcher'in iktidarıyla birlikte uygulamaya konan ve neo-liberalizm olarak adlandırılan politikaları gündeme getirmiştir. Söz konusu uygulamalar zamanla gelişerek, eski yapılanmanın yerini almaya başlayan ve önemli bir mesafe almış olsa da halen tamamlanmamış bulunan neo-liberal yeniden yapılanma sürecini de beraberinde getirmiştir.

1.2. Neo-Liberal Politikalar ve Küreselleşmenin Genel Değerlendirmesi

Sermayenin 1970'lerin krizine verdiği yanıt, başlarda, bütünsel bir yeniden yapılanmaya gidilmesi gibi sermayenin doğası gereği mümkün olmayan, bir mantıktan çok, krizin etkilerinden uzaklaşmayı sağlamaya yönelik yanıtlar olmuştur. Bu nedenle, serbestleşme, düzenleme-dışı bırakma, esnekleştirmeden oluşan ve 1990'lı yıllarda küreselleşmeyle güçlendirilen neo-liberal yeniden yapılanma, nüveleri 1970'lerin ilk yarısındaki krizden sonra ortaya çıkan, ancak 1970'lerin sonları ve 1980'li yılların başında işsizliğin Gelişmiş Ülkelerde büyük boyutlara ulaşması, büyümenin yavaşlaması ve 2. Petrol Şoku ile 2. Dünya Savaşı sonrasında

altın yıllarının bittiğinin tescillenmesi ile kurumsal bir ekonomi politikasına dönüşmüştür.

1.2.1. Yeniden Yapılanma Öğelerinin Kavramsal Çerçevesi

Kâr oranlarındaki düşme eğilimini işgücü verimliliğini artırarak ve işgücü maliyetini düşürerek tersine çevirmek, aslında sermayenin başvurmak istediği ilk yoldu. Ancak, işçi sınıfının ve sendikaların 1969-72 dönemindeki güçlü karşı koyuşu nedeniyle sermaye bu amacına ulaşamamış, çareyi para politikasında bulmuştur (Harvey, 1997: 165). 1969-73 yıllarında ABD ve İngiltere’de büyüme temposunun korunması (böylece işsizliğin önlenmesi) amacıyla para basma kapasitesine başvuru olan Keynesçi kriterler açısından olağanüstü gevşek bir para politikası sürdürüldü (Harvey 1997;168). Enflasyonun yükselmesine, pazarın daralmasına, dolayısıyla da krizin etkilerinin şiddetlenmesine yol açan, Bretton-Woods sisteminin çökmesine yol açan bu politika aslında, Keynesçi ekonomiden uzaklaşıp, monetarist neo-liberal ekonomi politikalarına geçişin ilk adımlarında biri sayılabilir. Neo-liberal politikalar zaman içerisinde çeşitlenerek genişleyerek Keynesçiliğin yerini almış ve yeniden yapılanmanın temellerini oluşturmuştur.

Zamanla çeşitlenerek eski yapılanmanın yerini almaya başlayan ve önemli bir mesafe almış olsa da halen tamamlanmamış bulunan neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin de üzerinde yükseldiği sacayağı niteliğinde üç politika bulunmaktadır. En önemli yeniden yapılanma öğeleri olan bu politikalar; sermayenin dolaşım süreciyle ilgili olarak serbestleştirme (liberalizasyon), toplumsal ve ekonomik politikayla ilgili olarak düzenleme-dışı bırakma (deregülasyon), üretim ve

emek süreçleriyle ilgili olarak esnekleştirme (post-Fordizm) politikalarıdır. Küreselleşme ise bu sürecin uluslararası boyutlarını düzenleyerek, güçlenmesini sağlayan, onun dünya çapında evrensellik kazanmasına hizmet eden bir gelişmedir.

1.2.1.1 .Serbestleştirme

Neo-liberal yeniden yapılanmanın üzerinde şekillendiği sacayaklarından ilki olan serbestleştirme iç içe geçmiş iki boyutta yaşanmaktadır. Söz konusu iki boyut; ticaretin serbestleştirilmesi ve finansal serbestliktir.

GÜ'lerdeki azalan büyüme oranlarını artırmak ve krizin etkilerini hafifletmek için başvurulan ilk yollardan biri, ihracatı artırmak olmuştur. Bu sayede, krizin ilk belirtileri ile birlikte ihracatın yani, dış ticaretin sektörel payı artmaya başlamıştır (Arın, 1986: 136). Söz konusu tarihlere önce, GÜ'ler arasında gerçekleşen bu gelişme, dış talebi daha da artırmak kaygısıyla çok uluslu GÜ sermayesinin AGÜ'lerin pazarlarına açılmalarını gündeme getirmiştir.

Gündeme gelen bu gelişme, dış talebin yükseltilmesini gerektirdiği için de GÜ'ler tarafından, AGÜ'lerle dış ticareti artıracak politikalara yönelinmiştir (Boratav ve Türkcan, 1993: 203). Bu politikaların iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, güçsüz birikim yapıları nedeniyle krizden hızla etkilenen az gelişmiş ülkelerin ithal ikameci kalkınmadan ve korumacı politikalardan vazgeçip, ihracata ağırlık veren dışa açık büyüme modeline geçmesinin sağlanmasıdır. GÜ'lerin AGÜ'lerle dış ticareti arttırmaya yönelik politikalarının ikinci boyutunu ise Gelişmiş Ülkelerde üretilen ürünlere alıcı olmaları için de yüksek oranlarda borçlandırılmaları oluşturmaktadır.

Finansal serbestleştirmeyi gündeme getiren en önemli neden ise uluslararası likiditenin hızla artmasıdır. Harvey'in deyişiyle, "kapitalist dünyanın bir aşırı likidite denizinde yüzmesine" (Harvey, 1997: 168) 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında yaşanan üç önemli gelişme neden olmuştur. Krizin sonrasında, ortaya oldukça genişlemiş bir finans piyasasının çıkmasına neden olan bu üç gelişme sırasıyla; 1960'ların sonlarından itibaren gerileyen verimlilik ve kâr oranları nedeniyle, sermaye birikiminin üretken yatırımlar yerine finans alanına yönelmesi (Sweezy, 1998: 26), ABD ve İngiltere'nin 1969-1973 arasında ekonomiyi canlandırmak amacıyla izlediği ancak sonrasında yüksek enflasyona yol açan gevşek para politikası (Harvey, 1997: 168) ve 1973'teki Birinci Petrol Şoku'nun ardından petro-dolar olarak adlandırılan likiditenin hızla artmasıdır⁷ (Harvey, 1997: 168; Yıldızoğlu, 1996: 41).

Bunun yanı sıra, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde sermayenin çöküşlü şirketler biçimi altında bir atılım yaşaması (Savran, 1993: 553) da finansal ve ticari serbestleşmeyi gerekli kılan bir gelişme olmuştur. Çünkü, kapitalist dünyanın ulusal ekonomilerinin meta, para ve sermaye akımları aracılığıyla giderek daha fazla bütünleşmesi ve "ulusal devletlerin ekonomik büyümeyi ve sermaye birikimini yönlendirmesi varsayımına dayanan ulusal Keynesçi politikaları dünya çapında sermaye birikiminin önünde bir engel haline getirmesi"(Savran, 1993: 553), hem krizin derinleşmesine, hem de Keynesçi devlet müdahalesinin yerine

⁷ Ergin Yıldızoğlu "Globalleşme ve Kriz" adlı kitabının "petro-dolar sorunu"nu ele aldığı bölümde, çoğu petrol üreticisi ülke kökenli yabancı uyrukluların Avrupa bankalarındaki mevduatlarının 1965'te 55 milyar dolardan 1975'te 565 milyar dolara, 1984'te 2 trilyon 100 milyar dolara ulaştığını belirtmektedir (1996:41).

serbestleşmenin kabul görmesine neden olmuştur. Bu sayede, finansal serbestleşmenin ilk dönemi sayılan 1975'ten 1980'lere kadar olan dönemde, uluslararası krediler (Uluslararası Bankacılık Sistemi'ne üye bankalar arası krediler hariç) 1975'te 260 milyar dolardan 1984'te 1 trilyon 265 milyar dolara çıkmıştır (Yıldızoğlu, 1996: 41).

Sonuç olarak, neo-liberal politikaların üzerinde yükseldiği sacayaklarından biri olan serbestleşmeyle birlikte, krizin ortaya çıkmasından önce, dünya üretiminin %15'i uluslararası ticaret alanına girerken günümüzde her 100 dolarlık malın 33 dolarlık bölümü uluslararası alanda dolaştığı aynı şekilde, 1995 itibariyle günde 1 trilyon 300 milyar doların dünya döviz piyasalarına çıktığı belirtilmektedir (Savran, 1996: 15-16). Bu durum, sermayenin ulusal sınırların ötesinde daha rahat biçimde hareket edebilmesi anlamına geldiği için, dünya ekonomisinde yaşanan bütünleşmenin önemli bir ayağı ve neo-liberalizmin bir başarısı olarak, krizden çıkmaya çalışan GÜ'lere ve çok uluslu GÜ sermayesine nefes aldirmektedir.

1.2.1.2. Düzenleme-Dışı Bırakma

Teorik içeriği bakımından, bunalımını aşmaya çalışan ve kâr alanını genişletmeğe çalışan GÜ'lerin ve çokuluslu sermayenin yeni ihtiyaçlarına uygun varsayımlar içeren neo-liberal yeniden yapılanma politikalarının önemli bir sacayağını da düzenleme-dışı bırakma politikası oluşturmaktadır. Piyasanın yeniden ekonomik ve toplumsal yaşamın en büyük belirleyeni haline gelmesi, devletin geleneksel işlevleri olan güvenlik ve adalet gibi alanlara çekilmesi hedefine dönük

olarak gündeme gelen söz konusu politika hem özelleştirmeyi hem de Sosyal Sigortalar Kurumu gibi refah devleti kurumlarının küçültülmesini, güçsüzleştirilmesini ve/veya tasfiyesini içererek gelişmiştir. Her ne kadar, daha çok özelleştirme boyutu ön plana çıkartılarak tartışılrsa da düzenleme-dışı bırakma, çevreyi, halk sağlığını ve işyeri güvenliğini korumak, herkese parasız sağlık, parasız eğitim, ucuz konut sağlamak, tarımsal üretimi desteklemek dahil, kârları azaltabilecek her türlü devlet düzenlemesini ortadan kaldırmak şeklinde özetlenebilecek olan bir politikadır.

Neo-liberalizmin sermayenin önündeki sınırlamaları kaldırma adına başvurduğu düzenleme-dışı bırakma politikası (Ercan, 1996: 679), ABD ve İngiltere’de, Reaganomi ve Thatcherizm adı verilen ekonomik-politik yaklaşımlarla birlikte gündeme gelmiştir. Söz konusu yaklaşımların yaşama geçirildiği 1980’li yıllarla birlikte, kamunun ekonomiye ekonomik ve toplumsal istikrarı sağlamaya dönük müdahalesinin önemli aracı olan kamu girişimciliği ve koruma amaçlı düzenlemeler, krizin nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Kamu mülkiyeti ve girişimciliğinin serbest rekabeti engellediği, devleti aşırı büyüterek, “bireysel özgürlüğün ve bireysel yaratıcılığın gerçekleşmesinde ayak bağı olduğu, kamusal düzenleme politikalarının refah artışını engellediği” (Öngen, 1998: 688) savıyla gündeme gelen özelleştirme uygulamaları, Thatcher’ın: “Toplumsal diye bir şey yoktur, yalnızca bireyler ve aileleri vardır.” (Martin, 1995: 73) sözüyle yürürlüğe girdiği için, toplumsal adaleti belli ölçüde tesis etmeyi öngören refah devleti uygulamaları ve kurumlarının tasfiyesi süreciyle iç içe gerçekleştirilmiştir. “En iyi düzenleyici rekabettir” sloganıyla ekonomik ve toplumsal nitelikli düzenleme

mekanizmalarını reddeden bu anlayış, piyasanın rekabetçi çözümüyle bu sonuçları hazırlamıştır.

Düzenleme-dışı bırakmanın tasfiye etmeye çalıştığı ve 2. Dünya Savaşı sonrasında Keynesçi-Fordist birikim tarzı ve toplumsal meşruiyet kaygılarıyla başvurulan refah devletinin amacı, toplumu oluşturan birey, toplumsal sınıflar ve coğrafi bölgeler arasında görece olarak daha adaletçi bir gelir dağılımı sağlamak ekonomik genişlemeyle artan refahın herkesin pay almasını sağlamak biçiminde özetlenebilir. Bu amacın gerçekleşmesi ise devletin hem ekonomik, hem de toplumsal yaşama müdahalesini gerektirmiştir. Yapısal krizi yaşayan ve sermaye birikim sürecinin önündeki sınırlamaları ortadan kaldırarak aşmaya çalışan sermayenin bu tarz bir düzenlemeye karşı çıkmasının, özelleştirmeye ve refah devletini tasfiyeye yönelmesinin çeşitli nedenleri vardır. Devletin küçültülmesi söyleminde içerilen bu nedenler; devlet girişimciliğinin 30 yıllık büyüme döneminde önemli ölçüde genişlemesinin hareket alanını genişletme gereksinimi duymaya başlamış bulunan sermaye önünde engeller yaratması ve refah devletiyle kolektif tüketime yönelik harcamaların kâr oranlarının düşmesi yönünde etki yapmasıdır.

Eski yapılanmanın devleti aşırı büyüttüğünü öne süren neo-liberaller, kamu girişimciliğinin de doğası gereği verimsiz olduğu tezini getirmişlerdir. Bu sava karşı çıkan bazı araştırmacılar, kamu sektörünün “etos” (özellik)uyla, kâr etme önceliğinin karşı karşıya konulmasının yöntemsel olarak hatalı olduğunu söylemektedir (Martin, 1995: 22; Güler, 1998a: 748-749). Bir kısım araştırmacı ise, neo-liberal iktisatçıların öne sürdüğünün aksine, verimlilik bakımından kamu ile özel

sektör arasında pek fazla bir fark olmadığını savunmaktadır (Boratav ve Türkcan, 1993).

GÜ sermayelerinin gerek kendi ülke sınırları içinde gerekse uluslararası düzeyde hareket (etkinlik) ve kâr alanını genişletmesini getiren düzenleme-dışı bırakmanın önemli bir boyutunu özelleştirme uygulamaları oluşturmaktadır. kolektif nitelikli mal ve hizmet üreten, bu yüzden ekonomik olmaktan çok toplumsal ve siyasal faydaları -emeğin yeniden üretimi, emek-sermaye çatışmasını yatıştırma, görelî toplumsal adalet, toplumsal gruplar ve sınıflar gözünde meşruiyet yaratma- ile değerlendirilen birçok KİT'in kârlılık gibi ekonomik kriterlerle kapatılmasını, onların faaliyet alanının özel girişimciliğe terk edilmesini de kapsayan özelleştirme, sektörlerindeki tekelci konumları sayesinde kârlı olan kurumların çoğu zaman taşınır ve taşınmaz varlıklarıyla değerinin altında satılması olarak, kamusal değerlerin sermayeye aktarılması anlamına gelmiştir.

Sonuç olarak, düzenleme-dışı bırakma politikası, devletin toplumsal formasyonda istikrarı sağlamak amacıyla başvurduğu, Keynesçi ekonomik müdahalesinin ve ekonomik-toplumsal içerikli düzenlemelerinin, Harvey'in deyimiyle, "emekle sermaye arasında kurulan Keynesçi uzlaşmanın (Harvey, 1985: 267)" devre-dışı kalmasını amaçlamaktadır. Bu politika doğrultusunda, kriz öncesinde, Fordist-Keynesçi birikim ve toplumsal meşruiyet kaygılarıyla belli ölçülerde piyasa ilişkileri dışında bırakılmış alanlar, piyasa güçleri ve mekanizmalarına devredilmeye çalışılırken, ortaya da yeni bir ekonomik-toplumsal süreç çıkmıştır. Ülkeler, bölgeler ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlikleri ve sömürüyü daha da attıran söz konusu süreç, devletin bir parçası olarak yerel

yönetimlerde de yansımaları bulmuştur. Söz konusu yönetim birimlerinde de uygulanan düzenleme-dışı bırakma politikası, içme suyu, çevre temizliği, toplu taşımacılık gibi kolektif tüketim alanlarda özelleştirmeyi, yerel halkın ortak gereksinimleri olan mal ve hizmet üretiminin piyasa mantığına göre üretilip sunulmasını ve/veya taşeronlaştırılmasını gündeme getirdiği için kenti ve kentte yaşayanları (özellikle de yaşam ve çalışma koşulları bakımından işgücünü) olumsuz biçimde etkilemiştir.

1.2.1.3. Esnekleştirme

Üretim sürecinde ortaya çıkan krizi aşmak için geliştirilen yeniden yapılanmanın gerçekleşmesi ve başarılı olması yeni üretim sistemlerinin oluşturulmasını da gerekli kılmıştır. Post-Fordist olarak da adlandırılan bu yeni sistem, Fordizmin kesin hatlarla belirlenmiş, 1960'ların sonlarında sermayenin hareketi ve kârlılığı önünde bir takım katılıklar yaratan eski üretim sistemi yerine; üretim süreçlerinde, emeğin örgütlenmesinde ve piyasa koşullarında esneklik olarak adlandırılan esnek üretim sistemleridir. Neo-liberal yeniden yapılanmanın bir parçası olarak geliştirilen esnekleştirme, bu anlamda Fordizmin zamanla gelişen tıkanıklıklarına tepki anlamına gelen bir yanı vardır. Ancak, esnek üretim sistemlerinin sermaye birikim süreçleri ve teknolojik gelişmeyle ilintili bir boyutu daha vardır. Sözü edilen iki özelliği içerisinde esnekleştirme, etkilerini ve bugünkü kapitalist üretim içinde kapladığı yer açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde, sermayeye canlı bir büyüme dönemi yaşatan Fordist kitlesele üretim sistemi, 1970'lerle birlikte girilen ekonomik krizin bir

nedeni olarak görülmeye başlandı (Yentürk, 1994: 16; Ersoy ve Keskinok, 1997: 55). Bazı araştırmacılarca Fordizmin katılıkları (Harvey, 1997), bazılarınca da ideal tıkanıklıkları (Yentürk, 1994) olarak nitelendirilen ve esnekleştirme yönelimine yol açan 5 temel nedenden söz edilmektedir. Sözü edilen nedenler kısaca şunlardır: işgücü piyasasındaki katılıklar; işgücü yerine makine ikamesinin vardığı noktanın verimlilik artışını yavaşlatması; verimlilik artışı ile ücret artışları-kitlesele alım gücü- arasındaki dengenin bozulması; bant sisteminin iş yoğunluğu farklı üretim noktaları yaratmasının doğurduğu üretim noktalarının koordinasyonu sorunu; üretim hattının yüksek tampon stoklarla çalışması ve hatalı ürün oranının yüksekliğinin neden olduğu maliyet artışları (Harvey, 1997: 165; Ansal, 1996: 649; Yentürk, 1994: 16). Yeniden yapılanma çabasının bir parçası olarak esnek üretimin yapmaya çalışıldığı, büyük ölçüde, bu noktalarda düğümlenen sorunları çözmektir.

Krizin yakın dönem öncesi ve sonrası süreçte esnekleştirme çözümüne yardımcı olan iki önemli gelişme yaşanmıştır. Birbiriyle iç içe giden bu iki gelişme, telekomünikasyon ve ulaştırma alanlarında yaşanan büyük teknolojik ilerleme ve sermayenin yoğunlaşmasının ulaştığı düzeye bağlı olarak -sermayenin kendi içinde yeniden yapılanması anlamında-ÇUŞ'ların oluşması ve etkinlik alanlarını genişletmesidir. Üretim sürecinin esnekleştirilmesinde önemli yeni olanaklar sağlayan teknolojik gelişme önemli ölçüde bilgisayar kontrollü teknolojilerin getirdiği yeniliklerden kaynaklanmaktadır. Çünkü söz konusu yenilikler, üretim sürecini parçalar halinde bölmeye ve bilgisayar sisteminin yardımıyla bir tasarımı bir ülkeden diğerine aktararak bu süreci kolayca biçimlendirmeye olanak sağlayan bir gelişme olmuştur (Savran, 1998: 11).

Telekomünikasyonda ve ulaşım alanında sağlanan büyük ilerlemelerin zaman-mekan mesafesini kısaltması (Harvey, 1997), hem ÇUŞ'ların dolaşım alanını genişleterek etkinlik yürüttüğü yerlerdeki gelişmelere kısa sürede yön verebilme olanağını arttırmış, hem de uzak mesafeler arasındaki mal ve insan taşımacılığı maliyetlerini düşürmüştür. Sermayenin mekanda hızlı ve rahat hareket edebilmesini getirdiği için esnekleştirmeye yardımcı olan bu iki gelişmeye, Taylorizm- Fordizm bileşiminin ortaya çıkardığı işletme yönetim tekniklerinin, Fordizmin tıkanıklıklarında rolü olduğu tespiti üzerinden geliştirilen yeni üretim tekniklerini de eklemek gerekmektedir. Bunların sayesinde, sermaye içinden çıkmaya çalıştığı krizden yeni iş örgütlenme ilkeleri uygulayarak, Fordizmi daha esnek kılmaya çalışarak ve talep değişikliklerine uyum sağlayan yeni üretim sistemleri yaratarak çıkma çabası içindedir.

Gerek işgücü piyasasının gerekse de teknolojik gelişme ve sermayenin etkinlik alanının genişletilmesiyle üretim sürecinin esnekleştirilmesi daha önce anlatılan diğer neo-liberal politikalar (serbestleştirme ve düzenleme-dışı bırakma) yardımıyla olanaklı olabilmiştir.

İşgücü piyasasının, yüksek ücretler, güçlü sendikalar ve emeğin işsizlik sigortası, iş güvenliği, sosyal yardım gibi kazanımlarından oluşan "katı"lıklarının esnetilmesi çabası 1968-78 arası dönemde başarılı olamamıştır (Harvey, 1997: 165). Bu katılıklar işgücü maliyetini düşürmeğe çalışan sermaye açısından sorun olmağa devam etse de, işgücü piyasasının esnekleşmesine dolaylı olarak neden olan önlemlerle krizin etkilerini hafifletmeğe yönelmiştir. Emeğin ulusal sınırlar içinde tutulmağa devam edilmesiyle, sermayenin dünya çapında daha rahat dolaşmağa

başlaması bu dolaylı etkiyi güçlendirmiştir. Buna tasarım, programlama, araştırma-geliştirme ve pazarlama gibi bazı can alıcı birimleri merkez ülkede tutularak üretimin belli aşamalarının ucuz hammadde, işgücü ve uygun ulaşım ve iletişim altyapısına sahip AGÜ'lere taşınması (Ersoy ve Keskinok, 1997: 55; Ocak, 1996: 34) sonucunda ÇUŞ'ların dış yatırımlara yönelmesini de sürecin ilerleyen aşamalarında gerçekleşmesi bakımından bu tabloya eklemek gerekiyor. Belirttiğimiz dolaylı yollarla sağlanan esneklik ve akışkanlık sermayeye işsizliğin yükselişiyle zayıflayan işgücü üzerinde daha güçlü bir denetim baskısı uygulama olanağı sağlamıştır (Harvey, 1997: 171).

Bu yeni dönemin işçi sınıfını üç genel grupta toplamak mümkündür:⁸

1. Tam gün çalışan, iş güvencesi ve ücretleri görece yüksek,; yaptığı işle sınırlı olmak üzere niteliklerinin gelişebilmesi söz konusu olan grup,
2. Tam gün çalışmakla birlikte çoğunlukla sıradan (rutin) işlerde çalışan işçilerden oluşan, işten atılma oranının yüksek olduğu grup,
3. Kısa zamanlı, geçici, sabit süreli sözleşmeye göre çalışan, yada taşeron firmaca çalıştırılan işçilerden oluşan, iş güvencesinden yoksun, sıklıkla işten çıkarmalara uğrayan, işsizliği en yoğun olarak yaşadığı için sayısal esnekliğin en yüksek olduğu grup (marjinal sektörü oluşturan enformel işler de bu grup tarafından yerine getirilmektedir).

Her ne kadar, Batı Avrupa'da yüzde 15'ler düzeyinde, AGÜ'lerde bundan daha fazla oranda bulunan işsizler de dördüncü bir grup olarak değerlendirilebilse de

⁸ Bu gruplama, Harvey: 1997; 175'deki tablodan yararlanılarak yapılmıştır.

bunlar esasında 2. ve 3. grupların bir parçasıdır. Bunların yanında, üretime dolaylı olarak katılan bir çalışanlar grubu daha vardır. Sayıları gün geçtikçe artan söz konusu grup, tasarım, planlama, makinalar için yazılım hazırlama anlamında masa başı işlerde çalışan işgücünden oluşmaktadır Gökçe:1992;37).

Sermayenin krize karşı geliştirdiği esnek üretimin önemli bir ayağını, nihai ürüne ulaşma açısından ikincil unsurların (ara malların üretiminin) ana üretim biriminin dışına atılması oluşturmaktadır. Büyük ölçekli üretim yapan şirketlerin daha küçük olanlarla alt sözleşme ilişkilerine girmesi, (taşeronlaştırma) ve fason üretim biçiminde hayat bulan ve üretim sürecinin farklı aşamalarının birbirinden ayrı noktalarda olanaklı hale gelmesini sağlayan bu yeni tarz, eskiden yalnızca 3. Dünya ülkelerine özgü sayılan küçük atölyeler, zanaatkar tipi üreticiler, aile içi üretime dayalı pro-modern işletme ve çalışma ilişkilerinin, yüksek teknolojilerle çalışan gelişkin iş süreçlerine eşlik etmesine yol açmıştır (Harvey, 1997: 176). Bu eşlik etme sürecinde ortaya çıkan önemli bir gelişme ise özellikle ana üretim birimlerinde yaşanan yoğun işten çıkarmalardır (Ercan, 1994: 20). Bu, emeğin örgütlülüğü ve pazarlık gücünün geriletilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Uzaklıkların hızlı ulaşım, zamanın da telekomünikasyon aygıtlarıyla kısaltılmasının söz konusu olduğu esnek üretimle birlikte, yoğunlaşmamış, yayılmış bir üretim döngüsü gelişmiştir (Freund ve Martin, 1996: 161). Bu gelişmenin mekansal birimler üzerinde önemli etkisi olmuştur. Verimliliği artırmak için⁹, üretim sürecini ve işgücü piyasasını esnekletmeye çalışan ÇUŞ'lar, sahip oldukları

⁹ Bunun yolu daha önce de belirtildiği üzere; işgücü maliyetini ve üretimle ilgili diğer girdileri düşürmek, fazlalıkları ana birimin dışına atmak, aşırı makinalaşma ve stoklardan kaçınmaktan geçmektedir.

hareketli üretim üniteleriyle, kırsal kesimleri, kentlerin uç kesimlerini ve AGÜ'leri (ve/veya onların kentlerini) kapsayan yeni bir mekansal örgütlenmeyi yaşama geçirmeye çalışmaktadır (Freund ve Martin: 1996; 161). Mekansal farklılıkların avantajlarını kullanmak amacıyla merkezi olanın yerine yereli öne çıkardığı belirtilen söz konusu örgütlenmenin (Işık, 1994a: 101; Pınarcıoğlu, 1994: 102), aynı zamanda kentlerin çarpık büyümelerine ve bir ülke sınırları içindeki kentlerin "küreselleşen" ilişkilerin egemenliği altına girerek ülke bütününden kopmasına, kentler arasında yeni eşitsizliklerin ortaya çıkmasına neden olduğu savlanmaktadır (Ersoy ve Keskinok, 1997: 56; Freund ve Martin, 1996: 161). Bununla birlikte, sözü edilen yöntemlerle üretim sürecini parçalayarak yayan esnek üretimdeki adem-i merkezileşme eğilimine karşın, yönetsel ve mali işler gerek coğrafi -ortak yönetim birimlerine bağlıdır- gerekse örgütsel bakımdan -çokuluslu şirket biçiminde- hala odaklı/merkezci bir yapı sunmaktadırlar (Freund ve Martin: 1996; 161). Bu nedenle, mutlak bir yerelleşme sermayenin bugünkü yoğunlaşma koşullarında söz konusu değildir.

Esnek üretimin bir boyutu da Toplam Kalite Yönetimi (TKY) olarak adlandırılan yeni bir üretim organizasyon ve yönetimi sistemini ortaya çıkarmasıdır. Üretim sürecinin parçalanarak farklı aşamaların farklı birimlerde yapılmasıyla birleşen TKY, genellikle nihai ürünün elde edildiği ana üretim birimlerinde uygulanan bir sistemdir. TKY'nin dayandığı; üretim sırasında kalite kontrolü, ana üretim biriminde uzmanlaşmış işgücü kullanımı, stoksuz ve/veya tam zamanında üretim gibi ilkeler, sermayenin piyasanın inişli çıkışlı, değişken karakterine

uyabilmesinin yolunu açarak, ara ve nihai ürün stoklarında biriken sermayeden kaynaklı kayıpları azaltmıştır (Gökçe: 1992; 38).

Esnek otomasyon ve robotik alanındaki altyapısal yenilenmeyle birlikte güçlenen esnek üretim (Gökçe: 1992; 38)in işgücü piyasasında neden olduğu esnekleştirmenin en önemli boyutunun işçi sınıfının çalışma, ücret, iş güvencesi bakımından üç büyük parçaya bölünmesi olduğu belirtilmişti. Bunun yanında, söz konusu esnekleştirmenin önemli bir boyutu da esnek çalıştırma. Geçici süreli sözleşmelerle işçi çalıştırma, ücretsiz izin, parça başı iş gibi hiçte yeni olmayan esnek çalıştırma biçimlerinin yaygınlaşmasının yanında, bu konuda en önemli yenilik çalışma sürelerinin yeniden düzenlenmesidir. Esnek çalıştırma amacındaki sermayenin eğilimi, halen büyük ölçüde geçerli olan iş haftasının belli saatler üzerinden çalışma günlerine bölünerek belirlenen çalışma sürelerinin, yıllık çalışma saatleri üzerinden belirlenmesidir¹⁰ (Savran, 1998: 19).

İş hukukunun esnetilmesi çabaları ise bu tür esnek çalıştırma uygulamaları için gerekli olan yeni bir hukuksal zeminin oluşturulması biçiminde yorumlanabilir. Toplu sözleşme yerine bireysel hizmet akdinin geçerli kılınması iş güvenliğinin, işsizlik sigortasının ve kıdem tazminatlarının kaldırılmaya çalışılması, sendikalaşmanın düşürülmesi isteği iş hukukunun esnetilmesinin ardında yatan amaçlardır. Refah devleti döneminde daha çok işçilerin lehine işleyen iş hukuku neo-liberalizm doğrultusunda niteliksel olarak sermayenin ihtiyaçlarına göre değiştirilmeye ve/veya yorumlanmaya başlanmıştır (Şenses, 1995: 700-701).

¹⁰ Türkiye'de de 1998 Rusya Krizinden bu yana sıkça tartışılmaya başlanan bu uygulamanın yasalaşması durumunda, bir işçi siparişlerin yüksek olduğu dönemlerde günde 12 saat çalıştırılırken, düşük olduğunda 8 saatten az çalıştırılacak ya da hiç çalıştırılmayacaktır (Savran, 1998: 19).

Bir bütün olarak ele alıp değerlendirdiğimizde, esnek üretim/post-Fordizm; kapitalizmin krizine ağırlıklı mali çözümler aranırken, üretimde ve işgücü piyasasında bir kısmına ulaşılan bir kısma ise ulaşılmaya çalışılan esneklikler (Harvey: 1997; 195) olarak tanımlanabilir. Üretim süreci ve işgücü piyasasında önemli değişikliklere yol açan bu üretim sisteminin henüz daha kesin hatlarıyla oluşmadığı tüm sonuçlarının öngörülemediği de söylenmektedir (Yentürk: 1994; 17).

1.2.2 Neo-liberal Yeniden Yapılanmanın Geldiği Aşama Olarak Küreselleşme

Yeni eğilimlerin ya da bir bütün olarak neo-liberal yeniden yapılanmanın ulus-devletler ve toplumlar üzerinde eş zamanlı ve yoğunlukta etkiler yaparak, dünya çapında bir bütünleşme sürecini beraberinde getirdiği de günümüzde en fazla ortaya atılan savlardan biridir. Esas olarak, bir yanıyla gerçekleştirilmiş bir yanıyla da yaşama geçirilmeye çalışılan unsurların bir arada sunulduğu bir neo-liberal strateji olan küreselleşmeyi özetle, mali sermayenin ve ticaretin önünde ulus devlet yapısının eski biçiminden kaynaklanan engellerin ortadan kaldırılması; ekonominin işleyişi ve toplumsal formasyonun siyasal ve ideolojik istikrarın korunması için getirilmiş devlet müdahalesi/düzenlemelerinin kaldırılması; ve üretim sürecinde oluşan sermayenin organik bileşimini yükseltici katılıkların esnekleştirilmesinden oluşan neo-liberal yeniden yapılanma programının, 1970'ler öncesine göre, daha geniş bir mekansal ölçeğe –farklı biçim ve derecelerde- yayılması olarak tanımlayabiliriz. Dünyanın piyasa ekonomisi çerçevesinde bütünleştirilmesi çabasını anlatmak için kullanılan kavram, aynı zamanda sermayenin ve dünyanın sorunlarını çözmüş/çözmekte olan yepyeni ve sihirli bir olgu olarak sunulduğu için ideolojik

boyutlara da sahiptir. Bu nedenle, kavramın abartılı bir biçimde kullanan böylesi ideoloji yüklü yaklaşımların oluşturduğu söz bütünü'nün bir kuram olarak değil de, bir söylem olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kısmen gerçekçilik kısmen de efsane olan “küreselleşme” söyleminin oluşturulması ve kullanımında iki aşama vardır. İlki kapitalizmin kendi iç dinamiklerinin sonucu olarak dünya ekonomisinde bütünleşmesini ya da tek bir pazar olarak örgütlenmesini gerekli kılan gelişmelerdir. Söz konusu gelişmeler sırasıyla şunlardır: 1945-70 arası dönemdeki yüksek büyüme oranlarıyla gelişen GÜ sermayesinin ulusal sınırlara sığamaz düzeye ulaşması; 1960'ların ikinci yarısından itibaren kâr oranlarının düşme eğilimiyle birikim sürecinin mali sermayeyi büyüten işleyişi (birikim sürecinin finansallaşması); Bretton-Woods sabit kur sisteminin çökmesi, Fordist üretim biçiminde ölçek tasarruflarının sınırlarına ulaşılması; ve teknolojik gelişmelerin sermayenin çok uzak mesafeler arasında hareket potansiyelini artırması. Bir başka deyişle, küreselleşme sıralanan bu gelişme ve dinamiklerin belirleyiciliğinde, ekonomik krizden neo-liberal yeniden yapılanma programıyla çıkma çabalarıdır. Küreselleşme söyleminin yaygınlaşmasında ve sermayenin dünya çapındaki hareketinin daha rahat ve hızlı gerçekleşmesinde ikinci aşamaya ise, uluslararası sistemin iki kutuplu yapısının, SSCB'nin hukuki varlığına 1991 yılında son verilmesi ve Doğu Bloğundaki rejim değişiklikleriyle sona ermesiyle geçilmiştir. Bu iki önemli gelişmenin sonucunda, piyasa ekonomisi ve neo-liberalizmin belirleyiciliğinde dünya çapında ciddi bir ekonomik bütünleşme yaşanmıştır (Savran: 1998;14). Bunların sonucu olarak da sermayenin dolaşım

döngüsü artık tek tek ülkeler düzeyinde değil, dünya ölçeğinde gerçekleşir hale gelmiştir (Işık: 1994a; 100).

Uzaklıkların hızlı ulaşımlar, zamanın da telekomünikasyon aygıtlarıyla kısaltılmasını sağlayan ulaşım ve haberleşme teknolojisindeki büyük gelişmelerinde, ticaret, yatırım, finans alanlarında, siyaset ve kültür alanında, ulus-devlet sınırlarını aşan ilişki ağlarını önemli ölçüde güçlendiren ve hızlı bir akış içerisine girmesine neden olan bu ekonomik bütünleşme süreci, sonuçta ÇUŞ'ların gereksinim ve isteklerine uygun bir ekonomi yapısını kurmayı hedefleyen neo-liberal politikaların sürekli genişleyen bir uygulama alanı bulmasına yol açmaktadır. Her ne kadar, ulus-devleti ortadan kaldıracağı ya da kaldırmakta olduğu söylene de küreselleşmeyle birlikte, yeni olan, rekabet mantığının kendisini yalnızca, kapitalist şirketlere değil, ulusal ekonomilerin bütününe dayatması ve bunun da söz konusu ulusal ekonomilerin devletin yardımıyla yaptıkları rekabeti eski "ekonomi dışı" ve askeri yöntemlerden çok, *aktif para, dış ticaret ve sermaye politikaları gibi*¹¹ "ekonomik" biçimlerde yürütmesini getirmesidir. Söz konusu değişim bu nedenle, yalnızca ulus devletlerin yeni roller üstlenmesi anlamına gelmektedir (Wood: 1997; 31). Bununla birlikte, küreselleşme kavramının ifade ettiği gerçeklikleri abartılı bir biçimde yorumlayan ve onu bir söylem olarak kullanan bazı araştırmacılar; ulus devletlerin, yeni uluslararası ekonomik süreçlerin dışında kalmamak ve kalkınmak için, zorunlu olarak, yeniden yapılanmanın gereklerini yerine getirerek yabancı sermayeye daha

¹¹ İtalik olan kısım tezin yazarına aittir. Ayrıca bu aktif ekonomi politikalarını uygulama açısından gelişmiş ülkelerle azgelişmişler arasında bir eşitsizlik söz konusudur.

fazla avantaj sağlaması ve yerel birimlere daha fazla özerklik tanınması gerektiğini savunmaktadırlar.

Küreselleşme söylemi içinde sıklıkla vurgulanan yerel birimlere özerklik tanınması ise, çokuluslu gelişmiş ülke sermayelerinin farklı mekanların göreceli üstünlüklerinden yararlanarak karlılığını artırma isteğinin bir sonucudur. Küreselleşme sürecinin bir boyutu olarak yerellikleri ve özellikle kentleri de önemli küreselleşme ajanları haline getirmekte olduğu kentleşme yazınında sıklıkla vurgulanan konulardan biridir. Sermayenin hareket alanını genişleten ve farklı mekanlar arasındaki dolaşımını hızlandıran ve küreselleşme olarak adlandırılan süreç, ekonomi-politik açıdan yeni bir mekansal örgütlenmeyi yaşama geçirmeye çalışmaktadır. Söz konusu örgütlenme, kentin anlamını, işlevlerini, ülke yerleşme sistemleri içerisindeki yerini, kent içinde ve kentler arasındaki gelişmişlik farklarını, kentsel sistemin düzenlenişini, kentte yaşayan toplumsal sınıf ve grupların refah düzeyini değiştirmeye başladığı için, küreselleşme sürecinin kentler üzerinde önemli etkileri olmuş ve/veya olmaktadır.

1.2.3 Değişimin Siyasal, Yönetmel ve Kültürel Boyutları

Kriz-neo-liberal yeniden yapılanma-küreselleşme üçlünün dünya ölçeğinde 1970'lerin sonlarından beri yarattığı ekonomik değişimin ne olduğuna yukarıdaki bölümlerde değinilmeye çalışıldı. Bu dönemde, dünya ekonomisinin üzerinde yükseldiği maddi temellerin bir değişim sürecine girmesine koşut olarak, uzun dönemde, gerek GÜ'lerde, gerekse de AGÜ'lerde toplumsal, siyasal, kültürel ve yönetmel boyutlarda çeşitli değişimler de gündeme gelmiştir. Sözü edilen üçlünün

kentlerin dönüşümüne yol açan etkilerinin süzgeci niteliğinde olan bu değişimlerden ilki, neo-liberal yeniden yapılanmanın teorik varsayımlarına uygun bir ortamı hazırlama işlevini iradi bir biçimde gören yeni sağ ideoloji ve siyaset anlayışı olmuştur.

1.2.3.1. Değişimin Siyasal Boyutu: Yeni Sağ

Özgürlüğün güvencesinin piyasa ekonomisi olduğu inancına dayanan ve ekonomik eşitlik, toplumsal adalet gibi sorunları göz ardı eden yeni sağ anlayış, "laissez-faire (bırakınız yapsınlar)" deyiimiyle özetlenen 19. yüzyıl liberalizminin çağdaş yorumu olarak nitelendirilmektedir (Aksoy'dan aktaran, Güler, 1996: 51). Devletin ekonomiye ve toplumsal yaşama müdahalelerini özgürlüklerin kısıtlayıcısı, bu alanların tümüyle piyasa mekanizmalarına bırakılmasını ise demokrasi ve özgürlüklerin ön koşulu olarak kabul eden söz konusu anlayış, 1970'lerin krizinin 1979-1981 arasında yaşanan İkinci Petrol Şokuyla daha da ağırlaşmasıyla birlikte, aynı dönemde iktidara gelen İngiltere'de Thatcher ve ABD'de Reagan hükümetlerinin ürünüdür. Thatcherizm, Reaganomi olarak adlandırılan ve neo-liberal yeniden yapılanmanın zeminini döşeyen söz konusu anlayış doğrultusunda uygulanan pratik, dünya çapında yaşanan değişimin siyasal boyutunu oluşturmaktadır.

Devletin Keynesçi-Fordist dönemde ekonomik ve toplumsal yaşamdaki müdahaleleriyle aşırı büyüdüğünü, küçültülmesi gerektiğini savunan yeni sağ anlayış, bu nedenle, daha çok neo-liberal yeniden yapılanmanın düzenleme-dışı bırakma politikasının uygulanması üzerinde durmuştur. Gerek özelleştirme konusunda olsun, gerekse de devletin her türlü müdahale ve düzenleme tasarrufunun

geriletilmesinde olsun¹², yaşanan düzenleme-dışı bırakma ve ekonomik ve toplumsal ilişkilerde piyasanın işleyiş mekanizmasının egemen kılınması, 1980'lerde siyasal iktidara gelen yeni sağ anlayışla uygulanma olanağı bulmuştur. Bu durum söz konusu anlayışın neo-liberal yeniden yapılanmanın siyaset alanındaki yansıması olduğunu göstermektedir. Fordizm, Keynesçilik ve refah devletinin ürünü olan ekonomi-politik çerçeveyi karşısına alan yeni sağ, savunduğu devlet, ekonomi, özgürlük, demokrasi anlayışıyla kamu yararı ve/veya toplumsal yarar düşüncesini erozyona uğratmış, eşitlik ve toplumsal adalet kavramlarını bir kenara itmiştir.

Yeni sağ anlayışın ideolojik yaklaşımlarını destekleyerek siyasal bir güç haline gelmek için kendisine temel aldığı iki hareket noktası olmuştur. Bunlardan ilki, ekonomik krizin ve bu krizin sonuçları olan ekonomik durgunluk, enflasyon ve işsizliğin önlenemesinin yolunun neo-liberal politikalar olduğu savıdır. İkincisi de, refah devletinin sunduğu kolektif tüketim hizmetlerinin tek tip, standartlarla belirlenmiş, düşük nitelikli içerikte olduğu eleştirisidir¹³. Bu alanları piyasa mekanizmasına ve serbest rekabete bırakmanın söz konusu sorunları çözeceği ve bireysel özgürlük, özgünlük, yaratıcılığı geliştireceğini savunan bu anlayış, devletin birikim ve toplumsal meşruiyet kaygılarıyla yaptığı bu tür sunuşlarının çeşitlendirilmesi, hizmet kalitesinin yükseltilmesi yerine tasfiye edilmesini ya da özel

¹² Harvey, her ne kadar devletin ekonomiye müdahalesinin biçim ve hedefleri önemli oranda değişmiş olsa da, özellikle emek üzerindeki denetim açısından devlet müdahalesinin hiçbir zaman olmadığı kadar hayati önem taşıdığını söylüyor (Harvey, 1997: 195).

¹³ Bir başka deyişle, yeni sağ anlayış, işgücünün yeniden üretimine dönük olarak üretilen ancak, sernaye çıkarlarına bağımlı biçimde örgütlendikleri için en düşük maliyetle en fazla kişiye sunulmak üzere üretildiği için olumsuz bir imgeye dönüşen sosyal konut, toplu taşımacılık gibi kolektif tüketim hizmetlerine yönelik olarak kentsel toplumsal hareketlerin getirdiği eleştirileri (Castells, 1997: 37; Adam, 1996: 83) kendi bireyci yaklaşımına basamak yapmışlardır.

sektöre devredilmesini savunmaktadır. Türkiye’de Sosyal Sigortalar Kurumu’na ilişkin tartışmalar bu konuya güzel bir örnektir. Ücretlilerin ve ailelerinin kolektif ve dayanışmacı bir çıkar ağı olan, ve “kapitalizmin, kendi çelişkileri içerisinde ve sosyalizmin basıncı altında geliştirmiş olduğu (Savran: 1998; 22)” bu türden refah devleti kurumlarının ortadan kaldırılması, “her koyun kendi bacağından asılır” vecizesinde ifadesini bulan bir bireyciliğe ve toplumda bir tekilleşmeye yol açmaktadır. Yeni sağ ideolojisinin temelini oluşturan bu bireyci anlayış genellikle orta sınıf içerisinde yaygınlaşmış, bunlar üzerinden de diğer toplum kesimlerine yayılmıştır¹⁴. İşte, Thatcher, Reagan, Özal gibi neo-liberal politikaların öncülüğünü yapan isimler söz konusu ideoloji sayesinde iktidara gelmiş ve uzun süre bu konumlarını korumuşlardır (Akıncılar: 1998; 60-61).

Yeni beklentiler, hayatın yeni bir yorumlanması ve yeni değerler üzerinden şekillenmiş bir toplumsal tabanı öngören yeni sağ ideolojinin temel dayanakları; sosyal demokrat toplumsal adaletçilik ve yararçı bireycilikten, ‘yeni’ mülkiyetçi, rekabetçi bireyciliğe (O’Connor: 1995; 12-13) geçilmesi ve girişimcilik kültürü (Harvey: 1997; 195)dür. Yeni Sağ’ı yeni muhafazakarlık¹⁵ olarak adlandıran Harvey, onun politik başarısının ekonomik alanda bütünsel bir başarıdan çok, 1950 ve 1960’lı yıllarda en azından işçi sınıfı örgütlerinde ve öteki toplumsal hareketlerde hegemonik bir etkiye sahip olan kolektif ölçü ve değerlerden, hayatın bir çok

¹⁴ Söz konusu yayılmayı sağlayan önemli bir nedeni, devlet bürokrasisi, okul, kilise, ve diğer toplumsal hizmet alanlarında çalışan ve özellikle GÜ’lerde çalışanlar içinde önemli bir ağırlığı olan bu sınıfın Althusser’in de belirttiği gibi yapıları işlerle, toplumsal formasyonda ideolojik yeniden üretim işlevini görmeleridir.

¹⁵ Harvey’in bu nitelendirmesi, yeni sağın neo-liberalizmle, yeni muhafazakarlığın birarada gittiği bir bileşim (O’Connor, 1995: 317) olmasından kaynaklanır.

alanına nüfuz eden bir girişimcilik kültürünün merkezinde yer alan çok daha rekabetçi bir bireyciliğin egemen olmasına bağlamıştır (Harvey, 1997: 195).

Söz konusu bireyciliği ve girişimcilik kültürünü daha da güçlendiren Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa'daki diğer eski reel sosyalist rejimlerin 1990'ların başında yıkılmasının ardından yaşanan bir gelişme de, Aydınlanma ve/veya modernleşme süreçleriyle birlikte kaybolmuş olduğu sanılan ilkel ideolojilerin ve boş inançların aklın yerini almasıdır (Minc, 1996: 10). Bir başka deyişle, özellikle 1990'lardan itibaren ilkel ideolojiler olarak kabul edilen mikro-milliyetçilikler, kabilecilik, din ve mezhep ayrılıkları ve çatışmaları ve okültist pratikler (falcılık ve büyücülük) oldukça güç kazanmıştır. Post-modernizm'in akla ve büyük anlatılara yönelik saldırısının doğurduğu bilinemezci yaklaşımların egemen entelektüel-ideolojik tutum olduğu içinde bulunduğumuz dönemde (Akıncılar, 1998: 56), çokuluslu sermayenin yerelleşme ve çok kültürlülük¹⁶ vurgularının bir boyutunu da bu güç kazanan eğilimler oluşturmaktadır. Bunun yanında, yeni sağ anlayış, ABD'de sosyal güvenlik sistemini daraltmaya çalışırken ya da refah devleti harcamalarını reddederken, bu sistemden yararlananlar olarak, sürekli evli olmayan siyah anneleri (*single mother*) öne çıkarmaktadır (Zizek, 1997: 29). Bu da, söz konusu anlayışın belirtilen amaçlarına ulaşmak için bazı noktalarda, ırkçılığa varacak ölçüde muhafazakar olabildiğinin bir örneğidir.

Yerel olanın "küreselleşme" sürecinde öneminin arttığını savunan bir kısım sosyal bilimci söz konusu gelişmeyi neo-liberal yeniden yapılanmayla birlikte

¹⁶ Çokkültürlülüğün çokuluslu sermayenin kültürel mantığı olduğunu belirten ve elitist bulan Slovoj Zizek'in, bunun demokratik bir açılım getirip-getirmediği konusundaki uyarısı önemlidir (Zizek, 1998; 43-45).

yorumlayarak, yerelin ulusaldan daha özerk olması gerektiğini dillendirmektedir. Bu anlamda, ademi merkezîyetçilik yeni sağın politik söyleminin yerellik, kimlik, özellik (*particularity*) gibi parçalarının bir sonucudur ve yerelin uluslararası işbölümü içindeki konumunu belirlemeye yönelik bir işlev taşır. Böylece, yerel olanın (çoğunlukla bir kent ya da bölgedir) kendi potansiyeli ve avantajlarıyla, “küresel” rekabet içinde ekonomik bakımdan kazançlı çıkmak için yarışacağı öngörülmektedir (Ersoy ve Şengül, 1997: 138). Örneğin, İtalya’nın ekonomik açıdan gelişmiş Kuzey bölgesinin özerkliğini savunan federalist-popülist bir hareket olan Kuzey Ligi yerelliğin bu yeni sağcı yorumunun bir sonucudur. Sonuçta, “küreselleşme” ve/veya “yeni dünya düzeni”nin piyasa ve özel mülkiyetin dünya çapındaki egemenliğinin kaçınılmaz olduğu kabulüne dayanan ve sosyal adalet, eşitlik, kamu yararı gibi kavramlar yeniden tanımlayan, eski biçimlerinden uzaklaştıran yeni sağın (Ocak, 1996: 36) hedeflediği yerelleşme, bölgesel ve kentler arası eşitsizlik ve dengesizliklerin aşılmasını devletler ve toplumların gündeminden çıkarmaktadır. Aksine, yerelliklerin kendilerini söz konusu eşitsizlik ve dengesizlikler üzerinden var etmesini önermektedir. Kentler üzerinde önemli bir etkisi olan bu konuya sonraki bölümde tekrar dönecektir.

Sonuç olarak, yeni sağ ideoloji ve onun gücünü aldığı ekonomik, politik ve düşünsel ortamın toplumsal yaşamda yarattığı değişim, mülkiyetçi-rekabetçi bireycilik, girişimcilik kültürü, muhafazakarlık, düzensizlik, bilinemezlik ve pro-modern ideoloji, inanç ve yaşam pratiklerinin 1970’lerin krizinden önce geçerli olan ideoloji, değer ve yaşam pratiklerinin yerini almasıdır.

1.2.3.2. Yönetmel Boyut: Ulus Devletin Konumu ve Yönetim

Alanındaki Değişiklikler

Yeni sağcı anlayışın gerek GÜ'lerde gerekse de Şili, Brezilya, Türkiye gibi AGÜ'lerde siyasal iktidara geldikleri yıllardan itibaren yönetmel boyutta da önemli bir değişim süreci başlamıştır. Devletin küçültülmesi, etkin devlet, yönetim gibi söylemlerle birlikte gerçekleştirilmeye başlanan bu değişim, gerek devletin toplumla ilişkileri üzerinden şekillenen işlevleri, örgütlenme ve işleyiş tarzı, gerekse de personel yapısı ve ilişkileri noktalarında yaşanmaktadır. Söz konusu değişime neden olan en önemli gelişmeler ise neo-liberal yeniden yapılanmanın serbestleştirme ve düzenleme-dışı bırakma politikaları olmuştur. Bunlardan ilki, ulus-devletlerin ekonomiye ilişkin yetkilerini ve ulusal-küresel ve yerel ilişkiler içindeki konumunu tartışmaya açmış, ikincisi ise işlevlerini yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Bu nedenle, yeni sağ ideoloji ve siyaset anlayışının iradi müdahaleleriyle birlikte, yönetmel boyutta ya da devlet aygıtının işleyişinde yaşananların bu iki politika üzerinden ele alınması gereklidir.

Krizin ardından yeniden yapılanma arayışına giren sermaye serbestleştirme uygulamalarıyla, esas olarak, ulus devletlerin finansal işlemler, dış ticaret ve yatırım etkinliklerine getirdikleri sınırlamaları aşmaya yönelmişlerdir. Bugünden bakıldığında, serbestleştirme politikası belli anlamda hedeflerine ulaşmıştır. Sermayenin mal, hizmet ve para hareketleriyle dünya çapında kriz öncesine göre nicel ve nitel bakımlardan daha fazla, daha kolay ve daha hızlı hareket edebilmesi anlamında ulaşılan bu hedefler şu noktalarda somutlaşmaktadır: tekil ulusal hükümetlerin para ve finans politikalarının çoğunlukla uluslararası finans

yorumlayarak, yerelin ulusaldan daha özerk olması gerektiğini dillendirmektedir. Bu anlamda, ademi merkezîyetçilik yeni sağın politik söyleminin yerellik, kimlik, özellik (*particularity*) gibi parçalarının bir sonucudur ve yerelin uluslararası işbölümü içindeki konumunu belirlemeye yönelik bir işlev taşır. Böylece, yerel olanın (çoğunlukla bir kent ya da bölgedir) kendi potansiyeli ve avantajlarıyla, “küresel” rekabet içinde ekonomik bakımdan kazançlı çıkmak için yarışacağı öngörülmektedir (Ersoy ve Şengül, 1997: 138). Örneğin, İtalya’nın ekonomik açıdan gelişmiş Kuzey bölgesinin özerkliğini savunan federalist-popülist bir hareket olan Kuzey Ligi yerelliğin bu yeni sağcı yorumunun bir sonucudur. Sonuçta, “küreselleşme” ve/veya ”yeni dünya düzeni”nin piyasa ve özel mülkiyetin dünya çapındaki egemenliğinin kaçınılmaz olduğu kabulüne dayanan ve sosyal adalet, eşitlik, kamu yararı gibi kavramlar yeniden tanımlayan, eski biçimlerinden uzaklaştıran yeni sağın (Ocak, 1996: 36) hedeflediği yerelleşme, bölgesel ve kentler arası eşitsizlik ve dengesizliklerin aşılmasını devletler ve toplumların gündeminden çıkarmaktadır. Aksine, yerelliklerin kendilerini söz konusu eşitsizlik ve dengesizlikler üzerinden var etmesini önermektedir. Kentler üzerinde önemli bir etkisi olan bu konuya sonraki bölümde tekrar dönülecektir.

Sonuç olarak, yeni sağ ideoloji ve onun gücünü aldığı ekonomik, politik ve düşünsel ortamın toplumsal yaşamda yarattığı değişim, mülkiyetçi-rekabetçi bireycilik, girişimcilik kültürü, muhafazakarlık, düzensizlik, bilinemezlik ve pro-modern ideoloji, inanç ve yaşam pratiklerinin 1970’lerin krizinden önce geçerli olan ideoloji, değer ve yaşam pratiklerinin yerini almasıdır.

piyasalarındaki hareketlenmelerin egemenliğinde belirlenir hale gelmesi (Held, 1995: 192); GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) gibi çok taraflı ticaret anlaşmalarının bağlayıcılıkları ve dünya ticaret hacminin sürekli artması; bir ülke içindeki istihdam, yatırım ve gelir düzeyindeki değişikliklerin, başka şeyler yanında, ÇUŞ'ların üretim ve yönetim mekansal tercihlerine bağlı olmasıdır. Buradan kalkarak, yaşanan sürecin ekonomi, dış politika, kültür alanlarında ulus devletin gücünü zayıflattığını, açığa çıkan gücün de ÇUŞ'ların eline geçtiği ve onlarında bunun bir kısmını kendisine en uygun yerel birimlere (bölge ve kentlere) dağıtmak istediği bir gerçekliği ifade etmektedir. Bugün yeni sağcı bir küreselleşme okuması yapanlar, söz konusu gerçekliği abartılı bir biçimde yorumlayarak, ulus devletlerin, yeni uluslararası ekonomik süreçlerin dışında kalmamak ve kalkınmak için, zorunlu olarak, yabancı sermayeye daha fazla avantaj sağlaması ve yerel birimlere daha fazla özerklik tanınması gerektiğini savunmaktadırlar. Ne var ki, Held'in de belirttiği gibi,

Ulusal ekonomik programların kontrollerinin yitirilmesi, [...] bütün ekonomik sektörler ya da toplumlarda aynı biçimde olmamıştır: bazı piyasalar ve ülkeler, başka şeyler yanında, piyasaların sınırlarını ya da "ayrılık"larını onarmaya ve/veya ulusal yasalarını uluslararası hareketli unsurları kapsayacak biçimde genişletmeye ve/veya uygulamada eşgüdüm sağlamak için başka ülkelerle birlikte politikalar yürütmeye girişerek kendilerini ulus-aşırı ekonomik ağı dışında tutabilirler (1995: 192).

Bugünkü durumda, ulus devlet, hala, belirli bir alan üzerinde koyduğu kurallarla, sınırları içinde varolan aktörlerin küresel ilişkiler içinde yer alıp-almamalarını ya da hangi biçim ve sınırlamalarla ilişkiye girebileceklerini belirlemeye devam etmektedir. Aynı şekilde, AGÜ'lerdeki ulus devletlerin GÜ'lere

ve onların sermayelerine hangi ölçülerde bağımlı olurlarsa olsunlar, mevcut uluslararası dengeler içinde gelişen ilişkiler üzerinde belli bir belirleyiciliği bulunmaktadır (Ersoy ve Şengül, 1997: 136). GÜ'lerde de, mali istikrarsızlık, ve iç ve dış borçluluğun yarattığı dev sorunlar nedeniyle, banka devletleştirmeler ve kurtarmalar ya da 1987'de Meksika'nın ABD bankalarına olan borcunun bir kısmının silinmesi gibi uygulamalarla 1980'lerden sonra, Harvey'in deyimiyle, "yeni bir müdahalecilik türü"nü ortaya çıkması (Harvey, 1997: 193), ulus devletin ekonomiye müdahalede bile hala önemli bir aktör olduğunu göstermektedir.

Bunun dışında, devlet ile 'ulus' arasındaki bağların sürmesi (Ersoy ve Şengül, 1997: 136), erkin kaynağı olarak ulusa vurgu yapılmaya devam edilmesi ve ÇUŞ'ların ulusal menşeinin hala geçerlilik taşıması da ulus devletlerin önemini kaybetmediğinin göstergeleridir. Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer gelişme de, yaşanan yeniden yapılanma sürecinin ulus devletlerin yönetsel yapısında ve sunduğu hizmetlerin nicelik ve niteliklerinde önemli değişiklikler yaratmasıdır. Söz konusu değişikliklerin sonucunda ortaya yeni sağcı bir devletin çıktığı belirtilmektedir (Güler, 1998a: 743).

Düzenleme-dışı bırakma politikası doğrultusunda, devletin Keynesçilik ve refah devletiyle GÜ'lerde, ulusal kalkınmacılık politikalarıyla da AGÜ'lerde aşırı büyüdüğü, bireysel özgürlükler, kalkınma ve demokratikleşmenin önünde engel oluşturduğunu savlayan yeni sağın, 1980'lerden beri, Dünya Bankası öncülüğünde "yapısal uyarılma politikaları" adı altında biçimlendirmeye çalıştığı devlet yapısı, "etkin devlet" olarak adlandırılmaktadır (Güler, 1998a: 743). Söz konusu anlayışa göre, serbestleştirme ve düzenleme-dışı bırakma ile ekonomik-toplumsal alandaki

güç ve yetkilerinin önemli bir kısmı piyasa mekanizmasına devredilerek 'küçültülen' bu devlet, kamu gücünü de yeni geliştirilen yönetim (*governance*) ilkesiyle toplumla birlikte kullanacaktır. Sivil toplum örgütleri de denilen ve Türkiye'de özellikle 1980'lerden sonra vakıfların ve derneklerin sayısındaki artışta kendisini gösteren, hükümet-dışı örgütler (HDÖ) söz konusu yönetim ilkesiyle birlikte bu sürecin kurucu unsurları olacaktır (Güler, 1998a: 743; Eryılmaz, 1995: 90). Güler'in belirttiği gibi, yeni sağ anlayışa göre, çeşitli HDÖ'lerin özellikle kentsel hizmet alanlarında çeşitli yetki ve görevleri devletin merkezi ve yerel düzeydeki kurumlarıyla birlikte kullanmasıyla yaşama geçirilecek olan yönetim ilkesi sayesinde, hem devletin küçültülmesi olanaklı olacak, hem de toplumlarda yeni bir "demokratikleşme" süreci yaşanacaktır (Güler, 1998a: 747).

Ekonomi, politika ve akademi çevrelerinde egemen görüş olmaya başlayan bu yaklaşımlarla, gerek GÜ'lerde gerekse AGÜ'lerde devletlerin yapısında ve işlevlerinde değişimler yaşanmaktadır. Söz konusu değişimler, "devlet-özel sektör, devlet-yurttaş, devlet-toplum ilişkilerinin yanı sıra, devlet mekanizması içinde siyaset bürokrasi dengesini, bürokratik aygıtın örgütlenme ve çalışma ilkelerini de değiştirmeye zorlamaktadır" (Güler, 1996: 9). Bunların yanında, sermaye birikim sürecinin değişimiyle birlikte gündeme gelen yapısal uyum politikaları doğrultusunda ortaya çıkan "etkin devlet" formülasyonu kamu yönetimi alanında yeni gelişmelere ve eğilimlere neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmelerden en önemlileri şunlardır : a) merkezi yönetimin ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamdaki belirleyiciliğinin, yönetim ilkesi doğrultusunda, ulusal ve çok uluslu sermaye, yerel yönetimler ve HDÖ'lere bırakılması (Güler, 1998a: 747; Eryılmaz,

1995: 90); b) birçok AGÜ'de sermaye birikim rejiminin -ithal ikamecilikten ihracata dayalı büyümeye- değişmesi ve planlama düşüncesinin uğradığı yoğun eleştiriler ile birlikte, ulusal, bölgesel ve kentsel planların ve planlama kurumlarının kamu yönetimi içindeki ağırlığının azaltılmaya başlanması¹⁷; c) uluslararası ilişkilerin devlet-devlet ilişkisi olmaktan çıkarak, devlet-ulusaşırı şirket/örgüt ilişkileri ile çeşitlenmesinin, geleneksel diplomatik örgütlenmenin devletler arası ilişkilerde bile tekeli yitirmesini beraberinde getirmesi (Güler, 1996: 55); d) Yükselme sistemi, ücret sistemi ve istihdam biçimi boyutlarında yapılan değişikliklerle kamu yönetimi personel rejiminin iyice bozulması (Güler, 1998a: 744-745); e) yerel kamu gücünün sahip oldukları varlıkların satışı, şirketleşme, özelleştirme, taşeronlaştırma gibi yollarla tasfiyesi (Güler, 1997a: 81); f) yerel yönetimlerin emeğin yeniden üretilmesine yönelik hizmetlerden uzaklaşıp, özellikle büyük kentlerde, eskiye göre daha büyük oranda, hem devlet hem de hane halkı gelirlerinin sermayeye aktarılmasının bir aracı olmaya kaymasıdır (Güler, 1997a: 82).

Sonuçta, neo-liberal yeniden yapılanma ve yeni sağ anlayış doğrultusunda yönetsel boyutta yaşanan bu değişiklikler, devletlerin toplumsal formasyonun istikrarı ve meşruiyet kaygılarıyla yüklendiği toplumsal refah ve adalet sağlamaya yönelik işlevlerinden giderek uzaklaşmasını¹⁸ (Şaylan, 1995: 90), toplumsal denetim ve ülke güvenliği konularında yoğunlaşmasını getirdiği için, onların küçülerek etkinleşirken "gece bekçisi devlet"e dönüşmesine yol açmıştır

¹⁷ Örneğin, yapısal uyarılma politikalarıyla gelişen süreçte, Türkiye'de DPT'nin planlama araçlarından yoksun bırakıldığı görülmektedir (Güler, 1996: 61).

¹⁸ Şaylan, bu işlevlerin ortadan kalkmakta, ya da en azından majinalleşmekte olduğunu söylemektedir. Ona, göre devlet, ordu-polis ya da hukuk, maliye gibi klasik işlevlerine dönmektedir (Şaylan, 1995: 201).

(Şaylan, 1995: 95). İşlevi yasa ve düzen ile sınırlandırılmış bu devleti neo-liberaller ise "minimal devlet" olarak adlandırmaktadır (Şaylan, 1995: 203). Bunun yanında, yaşanan sürecin, AGÜ'ler üzerinde fazladan bir olumsuz etkisi daha olmuş, buralardaki kamu yönetimleri küresel güçler olan GÜ'ler ve çokuluslu sermaye karşısında daha da güçsüzleşmiş, ülke çıkarları konusunda bağımsız karar verememeye ve eski iç bütünlüğünü yitirmeye başlamıştır.

1.2.3.3. Kültürel Boyut: Post-modernizm ve Yükselişi

Kriz-yeniden yapılanma-küreselleşme üçlüsünün ekonomik ve toplumsal yapıda yaptığı ve/veya yapmaya çalıştığı değişikliklerin kültür alanındaki yansıması da post-modernizm akımı olmuştur. Birçok düşünürün kabul ettiği gibi tanımlanması hiç de kolay olmayan post-modernizm, benimseyicilerine tarafından bir üslup (Göka, 1993: 53), olguya dışarıdan bakanlarca da kapitalizmin bugünkü aşamasında Batı entelektüelleri arasında egemen olarak benimsenen bir düşünce disiplini ve tarihsel hareket olarak nitelendirilmektedir (Harvey, 1993: 55).

Post-modernizm üzerinde yapılan tartışmalar ise özellikle, 1980'lerden sonra yoğunlaşmış ve akademik ve kültürel disiplinlerin en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Sözü edilen dönemde, akım, "post-modern hayaletin dokunmadığı neredeyse tek bir entelektüel faaliyet alanı yok" (Dochherty, 1995: 7) denilecek ölçüde etkili olmuştur. Dochherty göre, post-modernizm, "mimariden zoolojiye kadar her kültürel disiplinin üzerinde iz bırakıyor; biyoloji, ormancılık, coğrafya, tarih, hukuk, edebiyat ve tüm sanat dalları, tıp, siyaset, felsefe, cinsellik vb. ye uzanıyor" (Dochherty, 1995: 7).

Geleneksel toplumların karşısı olan modernlik, gelişme, yenilenme ve dinamizmle karakterize olan (Berman, 1994: 11-12) bir kültürel mantık olarak gündelik hayata modern sanatın, tüketim toplumunun ürünlerinin, yeni teknolojilerin ve yeni ulaşım ve iletişim tarzlarının yayılması yoluyla girmiştir. Modernleşme, modern dünyayı oluşturan bireyselleşme, laikleşme endüstrileşme, kültürel farklılaşma, metalaşma, kentleşme ve akılcılaşıma süreçlerini anlatan bir terimdir (Best ve Kellner, 1998: 15).

Modernizm, post-modernizm üzerine yapılan tartışmaların ilk uğrağını genellikle ikincisinin birincinin devamı mı, yoksa bir kopuş mu olduğu konusu oluşturmaktadır. Yaşanan pratik, iki kültürel mantık arasındaki ilişkinin daha çok bir süreklilik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Örneğin iki akımın dönemleştirilmesi içinde modernizm içinde değerlendirilen, avant-garde sanat ve/veya kültür akımları olan fütürizm, kübizm, gerçeküstücülük, dadaizmin özellikleri olan, estetik öz-bilinçlilik, eşzamanlılık, bitişiklik, montaj, paradoks, çift anlamlılık, belirsizlik ve insansızlaştırma tekniklerinin post-modern sanat ürünlerinin üretilmesinde de söz konusu olduğu belirtilmektedir (Mısır ve Balta, 1998: 38). Post-modernizmin modernliğin olumsuz hakikati olduğunu söyleyen Eagleton'a göre, bu akımın yaptığı yalnızca, devamı olduğu modernliğin maskesini düşürmek olmuştur (Eagleton, 1999: 9-11). Post-modernlerin bu maske düşürme işlemini, toplumsal, siyasal, etik anlamında modernizmin tarihsel programı olan Aydınlanmanın sınırlarını göstererek

yaptıkları söylenmektedir¹⁹ (Göka: 1993; 52).

Post-modernizmi bir üslup ya da düşünce ve davranışlarımızı etkileyen tarihsel hareket olarak ele alan metinlerin karmaşık yapısına ve bu yapı içinde ortaya çıkan farklılıklara karşın, Bell, Baudrillard, Lyotard, Harvey, Jameson, Derrida, Laclau ve Mouffe gibi post-modernizm üzerine yazan kuramcıların söylediklerinde bulunabilecek başka ortak yanlar da vardır (Şaylan, 1998: 8). Sözü edilen kuramcıların üzerinde uzlaştığı temel görüş, özellikle GÜ'lerde eskisinden çok farklı ve yeni bir toplumda yaşanmakta oluşudur. Bunların üzerinde uzlaştıkları diğer önemli bir nokta ise, günümüz toplumunda ortaya çıkan değişim ve dönüşüm süreçlerinin aynı zamanda bir kültürel parçalanma, zaman ve mekan tecrübesinde değişimler ve yeni bir yaşantı, öznellik ve yeni kültür tarzları üretmekte olduğu (Best ve Kellner, 1998: 16) düşüncesidir.

Bunların yanında, Harvey ve Jameson gibi Marksistler dışarıda tutulduğunda, post-modernizmi olumlayıcı bir çerçeve olarak benimseyen kuramcılar arasında başka ortak yanlar da söz konusudur. Bunlardan birisi, bireye kendi dışından hiç ya da marjinal düzeyde müdahale edilmesi anlamına gelen 'negatif özgürlük' anlayışının geçerli tek değer olarak kabul edilmiş olmasıdır. Daha adil, eşitlikçi, insancıl, bir toplumsal düzen için topluma müdahale etmenin radikal bir biçimde

¹⁹ Post-modernizmin gelişmesi ve Batı entelektüelleri arasında yaygınlaşmasının nedenini, bu insanların, 1968 hareketi sırasında bu sınırları görmesine ve yenilgiyi kabul etmesine bağlamak mümkündür. Batı Avrupa ülkelerinde 1968 hareketinin gerilemesi, Aydınlanma geleneğine ve değişiklik yaratma yeteneğine olan güvenin yıkılmasına neden olmuştur (Yıldızoğlu, 1997: 168). Gülalp, bu durumun post-modernizmin özellikle belli bir eğitim almış olan ve '68 hareketine katılmış olanlar arasında yaygınlık kazanmasında, gördüğü onayda etkisinin büyük olduğunu belirtmektedir (Gülalp, 1997: 453).

yadsınması²⁰ anlamına gelen bu tavır nedeniyle, konuya eleştirel yaklaşımlar, post-modernizmi yeni sağ ya da yeni muhafazakarlıkla aynı çerçeve içine yerleştirmektedirler (Şaylan, 1998: 8). Bir diğer ortak nokta ise, Bell, Baudrillard, Lyotard, Delueze gibi olumsuz post-modernlerin, tarihin, toplumsalın ve evrensel-totaleştirici düşünsel siyasal akımların/anlatıların sonunu ilan ederken toplumsal teoride, tarih felsefesi, dil felsefesi ve siyaset felsefesinde içkin anlam ve amaçlara, genel kurama sahip olmalarıdır (Eagleton, 1999: 45; Mısır ve Balta, 1998: 39; Sarup, 1995: 131). Post-modernler bu genel kuramlarında özetle, Aydınlanmanın sınırlarının belli olduğunu, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" ideallerinin tümüyle hayata geçmesinin, farkın ve karşıtlığın tamamen ortadan kalkmasının mümkün olmayacağını anlaşıldığını öne sürmektedirler (Göka, 1993: 52). Bu nedenle, Sarup'un da dediği gibi, post-modernlerce modernlik ve post-modernlik üzerine yapılan tartışmalar örtük olarak Marksizm'in dengesi ve geçerliliği (Sarup, 1995:217) ve ekonomik, politik veya etik olarak başka bir dünya tasavvurunun anlamsız olduğu (Mısır ve Balta, 1998: 20) üzerinedir²¹.

Bunların yanında, kesin bir tanımla yapılamayan post-modernizmin bazı kabul ve önermelerinin ayrıştırılması bakımından dilbilim, tarih, coğrafya, mimari, sosyoloji, felsefe gibi disiplinlerin kendi değişkenleri içinde yapılan modernizm ve post-modernizm karşılaştırmalarına da bakılması gerekmektedir. Böylesi bir analitik yaklaşımın sonucunda, post-modernizmin başlıca kabul ve önermeleri olarak şunlar

²⁰ Post-modernlerin Foucault'a atfta bulunarak sürekli gündeme getirdikleri, "özgürlük düşlerimiz bile zincirlerimize yeni kilitler takmaktan başka işe yaramaz" (aktaran Berman, 1994: 41) sözü bu yadsımayı yeterince özetlemektedir.

²¹ Bunlara, post-yapısalcılık, post-Marksizm ve post-endüstriyelizm gibi düşünce ve önermelerin de post-modernizme dair bu ortaklaşılan noktalar üzerinden öne sürülüyor olmasını da eklemek gerekir.

ortaya çıkmaktadır: a) Pozitivizm eleştirisinden hareketle, bilimsel doğrulara, akılcılığa, genellemelere ve yönteme karşıtlık; b) 'Geçmiş'in sıradışılığı tanıtılarak, 'şimdi'den koparılması ve 'şimdi'nin ebedileştirilmesi (Sarup, 1995: 73); c) Bilimin büyük anlatıları kurma ve onları meşrulaştırma gücünün artık olmadığı savı (Mısır ve Balta, 1998: 14); d) a, b, c'nin sonucu olarak, bütünlük ve süreç düşüncesinin altının oyulması, bunlara dayalı 'özgürlük, eşitlik, kardeşlik' tasavvurlarının sonunun geldiği düşüncesi; e) Gerçeklik (hakikat) savının, evrensel, bütünsel bilgi ve kültürün, tarihe yöntemli bakış ve tarihsel ilerleme düşüncelerinin yerini, göreliliğin, farklılığın, yerelliğin, çok kültürlülüğün aldığı ve ileri-geri ayrımının geçersiz olduğu düşüncesidir.

Özetle, 1968 hareketinin yenilgisi, bu yenilgi sonrasında harekete katılanlar arasında genel bir yenilgili ruh halinin hakim olması ve daha önemlisi 1970'lerin krizi sonrasında yaşanan neo-liberal yeniden yapılanmanın toplumsal yaşamda ve insanların zaman-mekan kavrayışında yarattığı etkiler, post-modernizm akımının güçlenmesinin maddi temelini oluşturmuştur. Bunun yanında, genel geçerlik savı taşıyan önermeleri reddederken çoğulcuğu ve parçalanmayı onaylayan, farklılık ve çeşitliliğe vurgu yapan (Harvey, 1993: 56), gerçek-hayal, doğru-yanlış, bilimsel-ideolojik gibi ikilemlerin anlamlarını yitirerek çözüldüğünü söyleyen post-modernizm, dünyayı değiştirmek için projeler yapmanın yalnızca boşuna çabalar değil, tehlikeli girişimler olduğunu diktatörlük, esaret ve terör doğrduklarını söylediği (Lyotard'dan aktaran, Yıldızoğlu, 1997: 10) için varolanın mutlaklaştırılmasına, nihilist ve kötümser bir bakışa yol açmaktadır. Bu nedenle,

güçlenip, yaygınlık kazanma koşulları, onu olumlayan kuramcılarının egemen söylemin kurulmasında oynadıkları rol, felsefi ve siyasi tartışmalardaki yönelimleri, post-modernizmin neo-liberal yeniden yapılanma ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini, ve hatta, onun yeniden yapılanma sürecinin kültürel boyutunu oluşturuca bir işlev gördüğünü düşündürmektedir.

1.2.4. Neo-Liberalizmin Toplumsal Boyuttaki ve AGÜ'ler Üzerindeki Etkileri

Sermaye, esnekliğin ve akışkanlığın artışından gelen gücü, yeni sağ anlayışın siyasi bir güç haline geldiği ve işsizliğin yükseldiği 1980'lerin başında, işçi sınıfı üzerinde daha güçlü bir denetim baskısı kurmak için kullandığı için (Harvey: 1997; 171), o tarihlerden günümüze neo-liberal politikaların toplumsal boyutta önemli etkileri olmuştur.

Söz konusu politikalardan özellikle, düzenleme-dışı bırakma ile birlikte, devletin ekonomik ve toplumsal yaşamda birikim ve meşruiyet kaygılarıyla yaptığı düzenlemelerin ve bu düzenlemeler sonucunda ortaya çıkan GÜ'lerde Keynesçi refah devletinin, AGÜ'lerde ulusal kalkınmacılığın terk edilmesi, gerek işçi sınıfının ve diğer ücretlilerin 1945-1975 dönemine göre güçsüzleşmesini, gerekse de toplumsal sınıf ve gruplar, ülkeler arasındaki gelir dağılımının daha da bozulmasını getirmiştir. Bir başka deyişle, yeniden yapılanma süreci hem ülkelerin kendi içinde, gerekse GÜ'lerle AGÜ'ler arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğini arttırıcı bir rol oynamıştır (Ghai: 1995; 55).

Düzenleme-dışı bırakmanın toplumsal sınıflar ve grupların durumunda yol açtığı değişikliklerin önemli bir kısmı özelleştirmeden kaynaklanmaktadır.

Özelleştirme uygulamalarıyla birlikte, kamu işletmelerinin bir kısmı özel sermayeye devredilir ve -çeşitli nedenlerle özelleştirilmeyen- bir kısmı da kapatılırken, hem çoğu özelleştirme sonrasında büyük oranda işten çıkarmalar yaşanmış (Oyan, 1998: 149), hem de eskiden kamunun sunduğu kolektif tüketim hizmetleri piyasalaşmıştır. Ortaya çıkardığı bu iki gelişme nedeniyle özelleştirme uygulamaları, bir yandan işçi sınıfının işsizlik baskısı altında denetlenerek örgütsel anlamda ve ekonomik-toplumsal kazanımları anlamında geriletmesine, bir yandan da pek çok kolektif tüketim mal ve hizmetini piyasa mekanizması içinden satın almak durumunda kalan, işçi sınıfı ve diğer kent yoksulları, ve orta sınıfların ücretli olarak çalışan geniş bir kesiminin yoksullaşmasına yol açmıştır.

Sürecin işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşulları üzerindeki etkilerinin içerik ve biçimini en fazla belirleyen gelişmelerden biri de emek piyasasında esnekleştirmeye bağlı olarak, tam zamanlı²², yarı zamanlı ve geçici/taşeron türü istihdam edilenler arasında bir farklılaşmanın ortaya çıkmasıdır. Emek piyasasının yapısını ve işçi sınıfının örgütlülüğünü belirgin bir biçimde etkilemesi nedeniyle bu farklılaşmanın, toplumsal formasyondaki güç dengelerinin değişmesinde önemli payı olmaktadır. Söz konusu farklılaşmanın altında yatan önemli bir neden, üretim sürecinde 1970'lerin krizinin ardından yaşanan kayda değer gelişmelerden biri olan alt sözleşme ilişkilerinin artmasıdır.

²² Harvey, bu istihdam türlerine göre işgücünü çekirdek ve çevre işgücü olarak iki temel gruba ayırmaktadır. Onun ayırımında çevre işgücü de iki alt gruba ayrılır: sayısal esneklik gösteren tam zamanlı çalışan grup ve daha büyük sayısal esnekliğe sahip, yarı zamanlı veya geçici çalışan çevresel grup. Dolayısıyla, üç gruptan söz edilebilir (Harvey, 1997: 171-174).

Genellikle, fason üretim ve taşeronlaşmayla gerçekleşen alt sözleşme ilişkileri üretimin aşamalarının belli parçalarını ana üretim birimi dışında gerçekleştirme uygulamalarıyla el ele gitmiştir. Büyük firmaların maliyetleri düşürüp, kârlarını arttırmak için üretimin belli parçalarını alt sözleşme ilişkileriyle küçük üretim birimlerine yaptırması²³, emek piyasasında, küçük çaplı üretim ile birlikte Harvey'in deyimiyle, pro-modern emek biçimleri olan zanaatkarlık, patriarkal, paternalist, mafya tipi emek kullanımlarına neden olmuştur. Gelişen bu pro-modern biçimlerden, küçük aile şirketleri içinde patriarkal (ataerkil) çalışma ve ev kadınlarına parça başı iş yaptırma, eve iş götürmenin -bilgisayar sistemlerinin gelişmesiyle- evde çalışmaya dönüşmesi gibi çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, kapitalist ilişkilerin gelişiminde temel bir rol oynayan ev-işyeri ayrımının giderek eriyeceği, evin üretim, eğitim, eğlence, alışveriş gibi ev dışında gerçekleştirilen etkinliklerin merkezi olacağı bir yapıya geçileceği, bunun da bildiğimiz anlamda kentin ortadan kalkması anlamına geleceği öne sürülmektedir (Işık, 1994a: 99).

Enformel sektör konusunun birçok kent sosyologunun son zamanlarda ağırlıklı bir inceleme nesnesi haline gelmesi de, emek piyasasının esnekleştirilmesi sürecinin ortaya çıkardığı bu alt sözleşme ilişkilerinin bir başka sonucu sayılmalıdır. Çünkü, alt sözleşme ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte, enformel sektörde, sosyal güvenceden yoksun, düşük ücretle çalışan 3. Grubun toplam çalışanlar içinde kapladığı alan genişlemiştir. Bu gelişmeyi, İngiltere örneğinde Harvey'in Financial

²³ Bu eğilimin kârları merkezileştirme, riskleri ve zararları yayarak toplumsallaştıma işlevi de vardır.

Times'tan aktardığı rakamlardan da görmek mümkündür: 1981-85 yılları arasında İngiltere'de 3. Gruba dahil edilebilecek işçilerin sayısı %16 artarak 8 milyon 100 bine çıkarken, sürekli işlerde çalışanların sayısı %6 azalarak 15 milyon 600 bine inmiştir (Harvey, 1992: 37). Bunun yanında, enformel sektörde çalışanlar grubunun toplam çalışanlar içinde kapladığı alanın genişlemesini getiren iki gelişmeden daha söz etmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, Dünya Bankası gibi kredi veren kuruluşların 1980'lerin başından itibaren, alt sözleşme ilişkilerini desteklemesi ve devlet ihalesi kazanmış büyük firmalara ihalenin bir kısmını küçük firmalara aktarılması zorunluluğunu koymasıştır (Ercan, 1994: 20). İkinci gelişme ise daha önceden sendikal gelenekleri olmayan bölgelerde (AGÜ'lerde) esnek birikim odaklarının kurulması ve bu yeni bölgelerin işgücü piyasalarında yerleştirilen geriletici norm ve uygulamaların işçi sınıfının görece refah içinde olduğu eski merkezlere (GÜ'lere) ithalidir (Harvey, 1997: 171).

Emek piyasasındaki farklılaşmanın neden olduğu, işçi sınıfının bu parçalanmışlığı bir yandan, onların pazarlık gücünü azaltırken, diğer yandan, sendikaların gücünün gerilemesi (Harvey, 1997: 171) ve sendikaların niteliksel bir değişime uğramasını beraberinde getirmektedir. Üretimin ve (ona bağlı olarak işçi sınıfının) artan parçalanması sonucunda GÜ'lerdeki sendikaların etkinliğinin daha çok, iş güvenliği ve işçiler arasındaki farklılaşmanın olumsuz sonuçlarını azaltma konularında yoğunlaştığı söylenmektedir (Ercan, 1994: 20).

Diğer bir yeniden yapılanma ögesi olan serbestleşme politikasıyla birlikte çokuluslu sermayenin, özellikle mali ve ticari işlemleri üzerinde ulus devletlerin kriz öncesi yapılanma biçiminden kaynaklı sınırlamaların birçoğundan kurtulmasının ve

dış yatırımlarını arttırmasının sağladığı akışkanlığın da görece durağan konumda bulunan AGÜ'ler ve işçi sınıfı üzerinde çeşitli etkileri olmuştur. Bugün, ÇUŞ'lar üretim alanlarını dünya ölçeğine yayarak, farklı coğrafyaların karşılaştırmalı üstünlüklerinden yararlanma sürecine hız vermektedir. Bir başka deyişle, sermaye, üretim araçları bileşimin kendince en kârlı olduğu ülkelere ve kentlere yönelmektedir (Ocak, 1996: 34). Kuralları ÇUŞ'lar ve onun Dünya Bankası, İMF gibi kurumları tarafından belirlenen dünya ekonomik sisteminin işleyişinde, sermayenin serbestçe dolanımı süreci dışında kalan, ÇUŞ'ları çekmeyi başaramayan AGÜ'ler hızla "taşra" konumuna itilmekte olduğu, aynı sürecin ulus devlet düzeyinde de sürdüğü söylenmektedir (Işık, 1994a: 102)²⁴. Söz konusu gelişme, AGÜ'ler açısından ulusal kalkınmacılık döneminden daha olumsuz koşullarda ve iradi olmayan bir biçimde dünya ekonomisine katılmayı gerektirdiğinden, yaşanan süreç, "kapitalizmin doğasında bulunan eşitsiz gelişim kurallarının farklı ölçeklerde hızlanarak, daha katı biçimde işlemesine yol açmaktadır"(Işık, 1994a: 101-102).

Serbestleştirmeyle birlikte, sermaye dolaşımının önündeki engeller zamanla kaldırılırken, aynı süreçte işgücünün uluslararası hareketinin önüne GÜ'lerde "yeni yabancılar yasaları"yla göçmen işçiliğın, mülteciliğın zorlaştırılması, kaçak göçmenlerin ağır işlerde ucuza çalıştırılması, vize koşullarının ağırlaştırılmasıyla, tüm zamanların en katı duvarları örüldüğü belirtilmektedir (Ersoy ve Keskinok, 1997: 55-56). Yani, Söz konusu olan, "sermayenin global hareketi karşısında işgücünün sabitlenmesidir (Mısır ve Balta, 1998: 29)". Bu nedenle, işçi

²⁴ Dünya genelinde 206 ülkeden en fazla yarısının bu dolanım süreci içinde yer aldığı, örneğın 1996'da ÇUŞ'ların hemen hemen tümünün sayıları 30 ile sınırlı olan "yükselen pazar ekonomisi"ni kendisine değerilenme alanı olarak seçtiği söylenmektedir (Güler, 1998a: 746).

sınıfının toplumsal ekonomik hakları için mücadelesi, aynı ölçüde, uluslararasılaşma şansına sahip olamamakta hatta, yerele doğru itilmektedir. Sonuçta, sermaye uluslararası ölçekte kârlı alanlarda dolaşırken, birçok durumda yatırım yapmak için ücretlerin ve sendikalaşmanın düşük olduğu coğrafyalara göçerken, sınıf mücadelesinin coğrafyasını ulus devletlerin sınırlarının belirlemesi, hem AGÜ hem de GÜ işçi sınıflarını olumsuz etkilemektedir.

1.3. Kentin Uğradığı Dönüşüm

Neo-liberal yeniden yapılanma ve küreselleşme süreçlerinin ekonomi-politik düzende ortaya çıkardığı değişikliklerin, mekan boyutunda önemli etkileri olmaktadır. Bunlar arasında özellikle ikisi; sermayenin dolaşım hızı ve yoğunluğunun artması ve devletin toplumsal-ekonomik işlevlerinin neo-liberal politikalarla daraltılması, kırsal ve bölgesel ölçekleri olduğu kadar kentsel sistemleri ve kentsel gelişmeyi etkileyen en önemli dışsal süreçlerdir.

Gerek yaşadığı değişim-dönüşüm süreci, gerekse de mekan olarak öneminin artması (dünya ekonomik sisteminin mekansal işbölümünde öncelik kazanmasıyla) sosyal bilimlerin tarih, ekonomi, sosyoloji, kamu yönetimi gibi birçok disiplinde kentler üzerine yapılan çalışma ve vurguları arttırmıştır. Bu artış dünyada ve Türkiye’de kentleşme yazınının gelişmesini, akademik anlamda birçok konunun bağlamı olmasını beraberinde getirmiştir. Sermayenin değişen mekansal öncelikleri, yerelleşme, ulusal bağlamdan kopmuş kentler, yarışan kent ve bölgeler, kentsel sistemin yeni sorunları, küresel kent ya da dünya kenti, yerel yönetimlerin ve özerkliklerinin öneminin ısrarla vurgulanması, kent planlamasının yerini kentsel

tasarımın alması, kentler ve bölgeler arasında ve içinde eşitsizliklerin yeni biçimleri gibi kentleşmeye ilişkin yeni olguları gündeme getiren süreçler sonucunda, kentler bir dönüşüm süreci içine girmiştir.

Küreselleşme ve kentleşmeye ilişkin ortaya çıkan gelişmelerin sonuçları tam olarak olgunlaşmadığı ve hatta bazı noktalarda belirgin bir biçimde eskiye hakim olmadığı için ortaya henüz yepyeni bir kent çıkarmadığı söylene de (Laçiner, 1996: 10), neo-liberal yeniden yapılanma süreciyle birlikte birikim sürecinin değişmesine bağlı olarak, kentsel gelişmenin de yeni bir rotaya girdiği görülmektedir. Bu nedenle, 1970'lerin sonlarından beri GÜ'ler ve/veya çokuluslu sermaye tarafından dünya çapında geçerli kılınmaya çalışılan ekonomi-politik çerçevenin kapitalist kentin evriminde yeni bir dönemi başlattığını söylemek mümkündür.

Çalışmanın teorik gövdesini oluşturacak olan, bu bölümde, ilk sanayi kentinden günümüze kentleşmenin evrimi, yerelliğin ön plana çıkması, kente ve kentliliğe yeni anlamların yüklenmesi ve yeni eğilimlerin kentlerde yarattığı öteki dönüşümler üzerinde durulacak başlıca konulardır. Bu konular, ayrıca, kentleşmeye ilişkin son dönemde ortaya çıkan pek çok yeni eğilim ve olgunun da değerlendirileceği bağlamlar olacaktır.

1.3.1. Kapitalist Kentin Evrimi

Kent, yalnızca belli bir yerdeki ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal yapıların oluşturduğu bir mekansal örgü değildir. Bundan daha fazlası olarak, kent, bu yapıların içinde ve çevresinde yaşananların ve karşılıklı etkileşimlerinin hem bağlamı hem de bir sonucu (Teymur, 1996: 88; Ocak, 1996: 32) kabul edilmektedir.

Yani, kent, bir yandan bir yaşam çevresi, bir yandan da sürekli akış içinde bulunan bir toplumsal pratiktir (Castells, 1997: 123). Kent mekanı hakkında bu tanımlayıcı bilgiden de anlaşılacağı gibi, daima verili toplumsal formasyonun -üretim tarzı ve üretim ilişkilerinin yeniden kurduğu akış içindeki bir yapı olarak- maddi bir ürünü olan kentler, ortaya çıkışından bugüne pek çok değişikliğe uğrayarak evrimleşmiştir.

Kapitalizmle kent arasındaki ilişkinin genel bir nedensellik olmasını sağlayan sanayi devriminden bu yana kentler değişik üretim örgütlenmesi, teknoloji bileşimi ve birikim süreçlerine uyumlu olarak çeşitli dönemlerden geçerek evrimleşmiştir. Sanayi devriminden bu yana kapitalist kentin evriminde başlıca dört dönemden söz etmek mümkündür. Bunların yanında, kentin söz konusu evrimleşme sürecinde, geçiş dönemi niteliğinde iki de ara dönem yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, sanayi sermayesinin toplumsal formasyonun egemen sınıfı, sanayi üretiminin de bu formasyonun maddi temeli haline geldiği 19. yüzyılın başlarından aynı yüzyılın son çeyreğine kadar süren dönemin ürünü olan ilk sanayi kenti iken, ikincisi sermaye birikim süreçleri açısından tekelleri kapitalizm aşamasının ve elektrik, telgraf, telefon gibi büyük teknolojik buluşların getirdiği metropoliten kentin ortaya çıktığı 1875'lerden 1929'a kadar süren dönemdir. Keynesçilik doğrultusunda kapitalist devletçilik politikalarına yönelişin söz konusu olduğu 1930-1945 arası dönem ise ekonomik anlamda olduğu kadar kentsel gelişmeler bakımından da bir geçiş dönemidir. Kapitalist kentin evriminde üçüncü dönem, Fordist-Keynesçi birikim tarzının 2. Dünya Savaşı sonrasında getirdiği birikim sürecinin ürünü olan refah devleti dönemidir. GÜ'lerde refah devleti kentlerini ortaya çıkaran üçüncü dönem 1945'ten başlayıp, 1970'li yılların ortalarına kadar

sürmüştür. 1970'lerin büyük ekonomik krizinin ardından gelişen neo-liberal yeniden yapılanmanın başlangıç yılları olan 1970'lerin ikinci yarısı ve 1980'li yıllar ise yeni bir kentsel gelişme biçimine geçiş dönemidir. Neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin belli bir olgunluğa ulaştığı ve küreselleşme söylemiyle gücünü arttırdığı 1990'larda ise, kapitalist kentleşme tarihinde yeni bir dönem (dördüncü dönem) belirgin biçimde gündeme gelmeye başlamıştır. Neo-liberalizm ve küreselleşme eğilimlerinin ürünü olduğu için bu dönem kentini neo-liberalizmin kenti olarak nitelendirmek mümkündür. Neo-liberalizmin kenti, her ne kadar şekillenmesini henüz tamamlamamış da olsa, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin aynı doğrultuda sürmesiyle, olgunlaşacak olan yeni bir kentsel gelişme dönemi olarak değerlendirilmelidir.

1.3.1.1. İlk Sanayi Kentinden Refah Devleti Kentine

Kapitalist kentleşmenin ilk adımları, Sanayi Devriminden 19. Yüzyılın sonlarına kadar süren ilk sanayileşme döneminde atılmıştır. Kentin kapitalizmi tanımlayan ilişkilerle dönüşüme uğraması, ilk olarak bu dönemde, Londra, Paris, Marsilya, Hamburg gibi sanayi ve ticaretin geliştiği Batı Avrupa kentlerinde görülmeye başlamıştır. Bu kentsel gelişmenin altında yatan mantık, kentin hem gelişen sanayi üretimi için gerekli olan işgücünün istihdam edildiği bir mekan, hem de bu üretim için pazar olmasıdır. İlk sanayi kentlerinin ayırt edici özelliği, onun, merkezinde üretim, tüketim ve dağıtım etkinliklerinin yer aldığı ve bunların beraberinde getirdiği yazıhaneler, işçi mahalleleri, devlet daireleri, bankalar gibi yapıların bütünlediği nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu, hızlı sanayileşme ve nüfus

artısıyla düzensiz biçimde genişleyen bir yerleşme sistemi olmasıdır. Bu söylenenleri Tekeli ve Gülöksüz'ün yüzyılın sonlarında sanayi kentlerini betimlediği şu satırlarla somutlamak mümkündür: “dağınık, plansız, fabrika ve tren bacalarından çıkan dumanların bir örtü gibi kapladığı, sağlıksız ve pis bir mekan organizasyonu” (Tekeli ve Gülöksüz, 1983: 1228).

Kapitalist kentin evriminde bir sonraki dönemi, 1800'lerin son çeyreğinden itibaren birikimin daha az elde yoğunlaşmasıyla ve kentin desantralize olmasına olanak sağlayan büyük teknolojik buluşlarla sermaye birikim sürecinin değişmesine bağlı olarak ortaya çıkan metropoliten kent olgusu temsil etmektedir. Bu dönem, ilk sanayileşme dönemindeki klasik liberalizmin "piyasa en iyi düzenleyicidir" anlayışının tekelci kapitalizmi doğurduğu, sanayi sermayesi ile finans sermayesinin bütünleşip finans kapital olgusunu gündeme getirdiği, klasik sömürgeciliğin yerini sermaye ihracının aldığı, kırsal etkinliklerde çalışanların sayısının azalıp, kentsel olanlarda çalışanların sayıca arttığı 19. yüzyılın sonlarından 2. Dünya Savaşı'na kadar süren dönemde gelişen üretim teknolojisi ve örgütlenmesi (otomasyon, Taylorist iş bölümü, Fordizm, kitlesel üretim bunun temel sacayaklarını oluşturmuştur), sınıflar içi benzerlik, kitlesel tüketim gibi özelliklerin belirleyici (Eraydın²⁵, 1996: 88-89) olduğu dönemdir.

Kapitalist kentin evriminde ikinci dönemin ayırım noktasını oluşturan söz konusu gelişmelerin şekillendirdiği sermaye birikim süreçlerinin kentlerdeki temel

²⁵ Eraydın'ın 20. Yüzyıl kentlerine ilişkin dönemleştirmesi esas olarak, Fordist ve Geç Fordist ve Post-Fordist birikim rejimleri çerçevesi ekseninde olduğundan, onun Fordist dönemde yaşandığını söylediği “kitlesel üretim, Taylorist işbölümü, sosyal sınıflar içi benzerlik, kitlesel tüketim” gibi gelişmelerden Taylorist işbölümü dışında kalanlar ve mekansal yansımaları aslında, metropoliten kentin ortaya çıktığı 19. Yüzyılın sonlarından beri geçerlidir.

mekansal yansıması metropolitenleşme olmuştur. Ekonomik açıdan belli bir öneme sahip kentsel merkezlerin sıçramalı bir büyüme göstererek, geniş bir alana yayılmış metropol kentlere dönüşümünü böylece de kentin desantralizasyonunu getiren temel dinamiklerden birisi de birikim sürecinin ürünü olan ve sonrasında bu süreci geri besleyen, ulaşım ve iletişim alanlarındaki teknolojik buluşlarla sağlanan gelişmeler (demiryolu taşımacılığının gelişmesi, elektrifikasyon, telgraf ve telefonun icadı, içten yanmalı motorların yapılması ve otomobilin kent yaşamına girişi) olmuştur. Bu dönemde, kentler ve kentleşmeye ilişkin yaşanan diğer önemli gelişmeler: metropol sınırları içinde yapılan taşımacılığın raylı sistemler merkezli gelişmesi (önce tren, sonra tramvay, 1900'lerle birlikte de metroların insan taşımacılığında tek araç olmaları) ve kent yoksullarının (özellikle de işçi sınıfının) bu araçlara bağımlı hale gelmeleri; fabrika üretiminin maliyet ve kent işlevlerinin değişmesine bağlı olarak kent/ metropol merkezi dışına taşınması; kentlerin bir birikim ve işgücünün yeniden üretim alanı olarak işlev kazanması; kent merkezlerinde küçük işletme ve işyerlerinin yerini büyük işletme ve şirket yönetimlerinin ve bankaların almaya başlaması; modernist anlayış ve yaşam tarzının, geleneksel anlayışın yerini aldığı bir kent kültürünün gelişmesi; ve Batı Avrupa'nın dışında kalan coğrafyalarda sermaye ihracı, kapitalistleşme ve modernleşme süreçleriyle birlikte kapitalist kentleşmenin AGÜ'leri de kapsayacak biçimde dünya çapında egemen eğilim haline gelmesi olmuştur.

Kapitalist kentleşmenin söz konusu dönemde AGÜ'lerde ortaya çıkardığı kentsel gelişme biçimi "bağımlı kentleşme" olarak adlandırılmıştır. Sermaye ihracıyla birlikte, dünya pazarlarını çıkarlarına tabi kılan GÜ sermayesinin ürünü bir

kapitalist kent biçimi (Castells'ten aktaran, Keleş, 1990: 45) olan bağımlı kentlerin ilk örnekleri, Rio, Bombay, Calcuta gibi hammadde kaynaklarının, maden yataklarının bulunduğu ve ticaret yollarının geçtiği yerler ya da geniş hinterlandı bulunan limanlardır (Keleş, 1990: 7).

Bu dönemle ilgili olarak değinilmesi gereken son bir nokta da, önceki dönemin düzensiz, sağlıksız kentlerinin yarattığı ekonomik (düzensiz gelişmenin sanayi üretimi için gerekli ulaşım ve diğer altyapı masraflarını arttırması, toprak rantının düzenlenmemesi) ve toplumsal (şiddetli sınıf çatışmaları, salgın hastalıklar) sorunları çözüme çabasının, şehircilik/kent planlaması ve kolektif tüketim (*collective consumption*) olgularını gündeme getirmesidir. Bu nedenle, 1875-1945 arası yıllar, kent planlaması²⁶ ve toplu konut, taşımacılık, ulaşım, sağlık ve eğitim gibi kolektif tüketim uygulamalarının ilk örneklerinin ortaya konulduğu bir dönem olmuştur. Bu iki uygulamayla yeni bir kentsel mekanın ortaya çıkışının belirtileri görülse de, özellikle kolektif tüketim konusunda asıl önemli gelişmenin üçüncü aşamada görülmüştür. Çünkü, asıl olarak refah devleti kenti aşamasında, kolektif tüketim konusu aktif bir sınıfsal nitelik kazanmış, devletlerin çeşitli kaygılarla (genel sağlık, nitelikli işgücü ihtiyacı, işçi mahallelerinin denetimi gibi) verdiği bir hizmetten çok, işçi sınıfının talepleriyle istikrarlı bir biçimde genişleyen ekonomik-toplumsal bir hak durumuna gelmiştir.

²⁶ Kent planlamasının iki temel işlevi olmuştur. İlki, kentin altyapısı, üretim ve hizmet işlevli binalarıyla kendisinin de bir sermaye (birikimi) olmasıdır. İkincisi ise kentsel mekanın oluşturduğu rantlarla artı ürünün toplumda bölüşülmesini, dolayısıyla sermaye birikimin etkileyen bir etmen haline gelmesidir (Tekeli, 1988: 131).

Kapitalist kentin gelişiminde üçüncü döneme girilmesini sağlayan gelişme ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'lerin krizine kadar süren dönemde kapitalist sistemin birikim ve meşruiyet kaygıları ve işçi sınıfının siyasal, toplumsal, ekonomik talepleri doğrultusunda Keynesçi ekonomi politikaları ve refah devleti olgusudur²⁷. Bunlar, özellikle GÜ'lerde kent mekanının düzenlenmesinde kent planlaması ve kolektif tüketimin merkezi bir konum kazanması sonucunu getirmiştir. Paris Komünü sırasında yerle bir olan Paris'in Haussman tarafından yeniden düzenlenmesindeki gibi, 2. Dünya Savaşı sonrasında benzer durumda bulunan Londra, Paris, Brüksel, Roma gibi birçok Avrupa kenti büyük ölçüde kent planlarıyla, kitlesel üretime ve sınıf mücadelesine paralel olarak genişleyen kitlesel ve kolektif tüketimle yeniden inşa edilmiştir²⁸. Bu yeniden inşa sürecini yönlendiren siyasal anlayış ise 2. Dünya Savaşı sonrasında pek çok Avrupa ülkesinde iktidara gelen sosyal demokrat ve/veya demokratik sosyalist partiler olmuş ve kentler sosyal demokrasinin toplumsal adaletçiliği üzerinden kurulmuştur. Söz konusu kentsel gelişme biçiminin Fordist-Keynesçi sermaye birikim süreciyle uyum içinde olduğu da görülmektedir.

Kentleşmenin bu döneminde gündeme gelen önemli bir gelişme de kent ve tüketim arasındaki ilişkinin kentin değerlendirilmesinde temel belirleyici hale

²⁷ Dünya ekonomik sisteminin özgül işbölümündeki konumları ve sermaye birikim düzeylerinin geriliği nedeniyle özellikle, Batılı anlamda refah devleti olamayan birçoğu bağımsızlığını yeni kazanmış AGÜ'de seçilen ulusal kalkınmacılık yolunun da refah devleti kentleşmesinin motiflerini az çok barındırması nedeniyle, aynı dönemleştirmeye içinde ele alınması gerekir.

²⁸ Bu kentlerin fiziksel anlamda büyük bir yıkıma uğramasının yanı sıra, devlet müdahaleciliğinin gerek ekonomik gerekse de toplumsal meşruiyet kaygılarıyla klasik liberalizmin yerini almasının da kent planlamasının kentlerde bu denli belirleyicilik kazanmasında önemli etkisi olmuştur. Buradaki kent planlamasının ikinci aşamadakinden farkı daha fazla ölçeği daha çok konuda etkilemesi ve fiziksel düzenlemelere ek olarak ekonomik-toplumsal düzenleme kaygılarıyla biçimlenen savunmacı bir planlama anlayışının ("advocacy planning") söz konusu olmasıdır (Işık, 1994b: 32).

gelmesidir. Bu durumun ortaya çıkmasında başlıca üç etmen rol oynamıştır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, kentsel sistemin işgücünün tüketim yoluyla yeniden üretilmesi sürecinin bir parçası olmasını getiren kolektif tüketimin ön plana çıkmasıdır. Tüketim etkinliğinin kentte merkezi bir konum kazanmasını getiren ikinci etmen ise Fordist kitlesel üretimin kitlesel taleple karşılanması gereğidir. Kent ile tüketim ilişkisinde söz konusu değişime neden olan üçüncü etmen de, önceki dönemden beri geçerli olan metropolitenleşmeyle birlikte, üretim ve yerleşim etkinliklerinin kent merkezi dışına çıkmasıyla kentin canlı, üretken bir yer olma özelliğini yitirmesi (Le Febvre, 1991: 2) olmuştur. Bu üçlü etkinin sonucunda, meta üretiminin mekanı olmaktan uzaklaşmaya başlayan, kentin temel işlevi, bu dönemden itibaren tüketim sürecini gerçekleştirmek olmuş ve bu süreçte ortaya çıkan kentsel mekan, Castells'in de dediği gibi, kolektif tüketim ile belirlenmiştir (Castells'ten aktaran, Ertürk, 1995: 115).

Tüketimin kolektif niteliği iki koşula bağlıdır. Bunlardan birincisi, bu kapsama giren mal ve hizmetlerin bütün toplum kesimlerince ulaşılabilir olması iken, ikincisi ise bunların kamu tarafından sağlanmasıdır (Lojkine'den aktaran, Kent ve Politika, 1991: 8). Tüketimin daha da toplumsallaşmasını getiren kolektif tüketim, bir yarıyla işçilerin yaşam koşullarını iyileştirerek işgücünün yeniden üretiminin temelini geliştirirken, bir yarıyla da ekonominin işleyişi sırasında ortaya çıkan işlevsel boşlukları kapatmak anlamına gelmektedir (Castells, 1997: 46). Gaz, su, kanalizasyon, ulaşım, aydınlatma gibi kamunun sunduğu kolektif tüketim hizmetlerinin aynı zamanda sanayiciler tarafından kullanılması bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bu nedenle, devlet ve onun farklı yerel birimleri tarafından

üretilen ve kolektif tüketim niteliği taşıyan kamusal mal ve hizmetlerin, kentin kendisinin de bir sermaye birikimi olmasında da payı büyüktür. Bunun yanında, daha az önemde olmakla birlikte, Fordist üretimin otomobilden sonra en bilinen malları olan dayanıklı tüketim maddelerinin yaygın kullanımı da tüketimin toplumsallaşmasında etkili olmuştur. Bu maddeler, ayrıca, konut yapımında, ev yaşantısında ve kentteki ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerde hatırı sayılır bir değişime yol açmıştır.

İşgücünün tüketim yoluyla yeniden üretilmesi sürecinin getirdiği kentsel sistem, bir yandan pazar koşullarının, diğer yandan da yerel ve ulusal yönetim örgütlerinin karşılıklı etkileşimleriyle oluşmaktadır. Üçüncü dönemde, sözü edilen koşul ve etkileşimler, kentsel sistemin oluşum ve yönetiminin yürütücüsü olarak kent yönetimlerini ön plana çıkarmıştır²⁹. Kolektif tüketimle kent arasındaki yakın ilişki göz önünde bulundurulduğunda, emeğin yeniden üretiminin mekansal koşullarını hazırlayan kentin siyasal düzlemini oluşturan kent yönetiminin, devlet aygıtının bir parçası olarak, bu tüketimin üretim, yönetim ve sunumunda işgal ettiği yer daha iyi anlaşılabilir. Merkezi devletin atadığı taşra birimleri ve yerel halk tarafından seçilen yerel yönetimlerden oluşan kent yönetimleri arasında yerel yönetimler bu dönemde ön plana çıkarak, kentin gelişiminde ağırlıklı bir konumda olmuştur.

Kent yönetimlerinin, kent planlamasının önem kazanması, kente yapılan yatırımların artışı ve işgücünün yeniden üretimine yönelik kamu tarafından üretilen kolektif tüketim kalemlerinin çeşitli nedenlerle sürekli artışıyla birlikte önemlerinin

²⁹ Bunun nedeni, kent yönetimleri/belediyelerin görevleri arasında, emeğin yeniden üretimi işlevi gören, 'yerel halkın ihtiyaçlarının karşılanması'nın temel önemde olmasıdır.

arttığı bu dönem kentleri 1950'lerden itibaren büyük ölçüde standartlaşmış, birbirlerine benzemeye başlamıştır. Söz konusu standartlaşmanın temelini kentsel yaşam maliyetini düşürerek, geniş kitlelerin yaşam standardını yükselttiği kabul edilen, kolektif tüketim mal ve hizmetlerinin standartlaşması oluşturmaktadır. Bunun temel nedeni olarak da, söz konusu tüketimin sermayenin çıkarlarına eklenmiş bir biçimde örgütlenmesinden kaynaklı olarak, buna konu olan sosyal konut ve toplu taşımacılık gibi mal ve hizmetlerin, varolan sistemde, tarihsel, ekonomik ve toplumsal bakımlardan olanaklı olduğu en alt maliyet düzeyinde üretilmesi gösterilmektedir (Castells, 1997:38). Bunun yanında, refah devleti kentlerine özelliğini veren kolektif tüketimin canlı iç pazara ihtiyaç duyan fordist kitlesel üretimle elele gitmesinin de bu standartlaştırmada belli ölçüde payı olmuştur. Bunların sonucunda, başta refah devletinin en gelişkin olduğu Batı Avrupa ve İskandinavya olmak üzere GÜ kentlerinin çoğunda, fiziki görünümündeki benzerlik açısından olduğu kadar, kentli yaşam tarzı açısından da bir standartlaşma söz konusu olmuştur. Söz konusu standartlaşmanın bu ülkelerde ortaya nasıl bir kentli tipolojisi çıkardığını Adam şöyle tariflemiştir:

İşi, sanayide ya da hizmet sektöründe, belli güvenceleri olan ama yaratıcılık yerine üretkenliğe bakılan bir işte çalışmakla belirlenen, evi kentin belli standartlara uygun yeni ya da eski yapılarından birinde, standart mobilyalarla döşenmiş, tüketim malları ile donatılmış, [...] çalışabildiği sürece ortalama bir gelire sahip olan, yaşlandığında da belli güvencelere sahip olacağı vaadini veren ama büyük çoğunluğun, bunları pek de kullanmadan bu dünyadan göçüp gitmek zorunda bırakıldığı insanlardan oluşan bir kitle (Adam, 1996: 83).

Bu çerçevenin dışında kalan örnekler ise yalnızca, bazı metropollerde görülen ve özellikle 1960'larla birlikte oluşan evli olmayan çiftler, eşcinseller, pasifistler, otonomlar gibi alt kültürler olmuştur.

Elektrik, hızlı ulaşım araçları, otomobil, iletişim araçlarındaki gelişme (yaygın ve kitlesel kullanımı), önceki dönemde başlayan metropolitenleşmeyi ve merkezin dağınık ve sıçramalı büyümesi sürecini söz konusu yeni dönemde hızlandırmıştır. Fordist birikim rejimine uygun olarak kapitalist ülkelerde yönetsel, ticari ve mali kuruluşların kent merkezinde daha fazla yer işgal etmeye başlaması, ve bunların yükselttiği kiralar ve kentsel rantlar, buraların oturma ve sanayi yerleşmeleri için çekici olmaktan çıkmasına yol açmış, ikinci aşamada başlayan banliyöleşme ve uydu kentleşme eğilimi hızlanmıştır (Keleş, 1990: 34). Sonuçta, geçen yüzyılın sonunda dağılmaya başlayan kent, aktif ve üretken sayılan her türlü faaliyetin giderek daha uzaktaki banliyölere taşınmasıyla, yalnızca, sermaye ve emeğin yeniden üretimine yönelik etkinliklerin mekanı haline gelmiştir (Le Febvre, 1991: 2). Üretken merkez yerine bir karar ve hizmet merkezi haline gelen kent merkezleri bu dönemde, yalnızca bir tüketim yeri değil, kendisi de bir tüketim değeri taşıyan bir mekan olmuştur.

Kapitalist kentleşmenin üçüncü döneminde metropolitenleşmeyi hızlandıran, hatta ABD ve Japonya gibi ülkelerde megapolitenleşmeyi³⁰ gündeme getiren önemli gelişmelerden biri de fordist üretimin geliştiği temeli oluşturan otomobil endüstrisinin kapitalist ekonomide artan yeridir. Kent planlamasının

³⁰ Yaygın kullanımında megapol olarak adlandırılan megalopolis, birçok anakenti ve kenti, aralarında yerleşim boşlukları olmaksızın, çok büyük bir kentsel yığın biçiminde bir araya toplayan anakentler topluluğudur (Keleş, Kent Bilim Terimleri Sözlüğü: 17).

otomobil merkezli bir ideolojiyle gerçeklik kazanmasını (Bora, 1996: 102) gündeme getiren bu gelişmeyle birlikte, kapitalist kent planlama dinamiğinin yasadışı toplumsal ve kültürel işlevleri mekansal olarak ayrıştıran, sıçramalı ve dağınık büyüme olmuştur. Bu kenti, Gordon "tüzel kent", Fogelson "parçalı metropol" olarak adlandırmıştır (aktaran, Freund ve Martin , 1996:158-159). Kent yoksullarının yaşadığı banliyöler ve varoşlarla, zenginlerin uydu kentleriyle durmadan yatay ve dağınık bir biçimde genişleyen tüzel kent otomobilin ürünüdür. Ekspres yollar, otoparklar, alışveriş merkezleri, reklam tabelaları, ofis binaları bu kentin bütün yapısına hakimdir. Üretim ve konut alanları şehir dışına taşındığı için kent merkezinin caddeleri geceleri ıssızlaşmıştır. Metropolitenleşmenin bu dönem kentlerindeki örnekleri olan parçalı metropol ve/veya tüzel kent toplumsal sınıflar arasındaki mekansal ayrışmayı derinleştirdiği için bugün görülen kentsel eşitsizliklerin de tohumlarının atıldığı yerler olmuştur.

Refah devleti dönemi kentlerinde ortaya çıkan başlıca sorunları da: konut, çalışma, dinlenme, alışveriş gibi etkinliklerin giderek daha fazla birbirinden ayrılması ve mekansal olarak yayılması sonucu, emekçilerin ulaşım araçlarına olan günlük bağımlılığını arttırması; insan taşımacılığında otomobilin tartışılmaz egemenliğinin yarattığı trafik sorunu; büyük oranda otomotiv, silah ve petrol endüstrisinin etkisiyle artan oranda gereksinim duyulan enerjinin fosil yakıt kullanımı ve nükleer enerjiyle karşılama politikasının yarattığı ekolojik kriz; kitlesel üretim ve tüketimin ürünü olan kültürün yarattığı standartlaştırmayla bireysel özgürlük ve yaratıcılığı zedeleyici ve yabancılaştırıcılığı etkisi; kolektif tüketimin süreç içinde doğurduğu ikili etki olan, bunların sermayenin çıkarlarına göre

örgütlenmesi ve miktar ve yelpazesi sürekli arttığı için birikmiş toplumsal sermayenin miktarını kârlılık krizi yaratacak ölçüde arttırması sonucunda ortaya çıkan kentsel politika krizi (Castells, 1997: 81) olarak sıralanmaktadır.

Bütün bu sorunlarına karşın, son olarak belirtilmelidir ki, refah devleti dönemi, kapitalist toplumsal formasyonlarda kentleşmenin en olumlu pratiklerinin sergilendiği dönem olmuştur. Çünkü, 1945-1970/75 döneminin hızlı ekonomik büyüme ortamının da tanıdığı olanaklarla, refah devleti dönemi kentlerinde, başta işçi sınıfı olmak üzere ücretli kesimlerin yaşam koşullarını iyileştiren kolektif tüketimle ve toplumsal çıkarlar adına bireysel çıkarlarının kısıtlanabilmesini de içeren kent planlamasıyla düzenlenen bütünleştirici bir kentleşme anlayışı söz konusu olmuştur.

1.3.1.2. Neo-Liberal Dönemin Kenti

Kentin evriminde içine girmekte olduğumuz aşamayı temsil eden neo-liberal dönemin kenti yeni bir olgudur ve bu nedenle henüz tam olarak olgunlaşmadığı için birçok noktada eski ve yeni aşamanın eklemlenmeleri- yerelleşme-merkezin hiyerarşik belirleyiciliği, post-modern mimari ve planlama-modern mimari ve planlama, kentsel rantların paylaşımında büyük sermaye-küçük ve orta sermaye gruplarının ağırlıkları, yerel süreçler üzerinde küresel politikalar-ulusal politikaların etkisi, bireysel tüketimle-kolektif tüketim, kentsel sanayide post-fordist-fordist üretim biçimleri- söz konusudur. Ancak, bu karmaşık eklemlenme biçimleri içinde egemen konumda olan neo-liberal yeniden yapılanma süreciyle birlikte

gündeme gelen olgulardır. Bu nedenle, neo-liberal dönemin kentleri adlandırmasının yapılmasını sağlayan bir egemen eğilimden rahatlıkla söz edilebilir.

Neo-liberal dönemin kentleri bu bölümde, bu kentin kendisinden önceki dönemden devraldığı eğilimlere, son yirmi yıldır biçim ve içerik açısından uğradığı değişiklikler çerçevesinde değinilecek, bir sonraki bölümde ise, neo-liberal yeniden yapılanma ve küreselleşme süreçlerinin kentlerde ortaya çıkardığı dönüşümlerden; yerelliğin değişen anlamı, kent ve kentliliğin değişen anlamı, "yarışan yerellikler modeli", sürecin yerel yönetimlere etkileri ve mekansal ayrışmalar ve toplumsal kutuplaşma konuları ayrıntılı bir biçimde irdelenmeye çalışılacaktır.

Metropolitenleşmenin hızlanarak ve yeni biçimler alarak sürmesi, toplumsal sınıf ve katmanların mekansal ayrışmasının belirgin hale gelip yeni eşitsizliklere kaynaklık etmesi, otomobil-merkezli kentsel gelişme ve onun getirdiği trafik, çevre kirliliği, çarpık kentsel büyüme gibi sorunlar, tüketimin kent yaşamında artan önemi neo-liberal dönemdeki kentlerin geçmişten devraldığı kentsel gelişme eğilimleridir.

Kentin beşeri coğrafyayı düzensiz biçimde etrafa dağıtarak büyümesi biçiminde gelişen metropolitenleşme dinamiğinin daha da hızlandığı bu dönemde, önceki dönemde de varolan bir eğilim olan, sermaye sınıfının üst-orta kesimleri ve özel sektörde ve kamuda üst-orta kademe yöneticileri, hizmet sektöründe yüksek gelirli işlerde çalışan doktor, avukat, bankacı gibi kapitalist toplumda "kentli" denildiğinde ilk akla gelen kesimlerin kent merkezi dışındaki 'güvenli' alanlara kaçıışı daha da ağırlık kazanmıştır. Bu kesimler, merkezdeki bazı bölgeleri yine ellerinde tutmakla birlikte, asıl olarak kent dışında inşa edilen iş merkezlerine ve

kendilerine mahsus yeni mahallelere ya da özel sitelere yerleşmektedir (Laçiner, 1996: 11)³¹. Bu kaçış, 2. ve 3. dönemlerdeki banliyöleşmeden önemli bir farklılık taşımaktadır. Önceki dönemlerde banliyöleşme daha çok işçi sınıfı ve diğer kent yoksullarının kolektif tüketim ve kentsel planlama gerekleri doğrultusunda merkez dışına yerleştirilmesiydi³². Kentin görece refah içindeki kesimlerinin "uydu kentler"le somutlaşan banliyöleşme eğilimi 1900'lerin başından beri söz konusu olsa da, yeni kurulan banliyölerin ağırlıklı bu kesimlere hitap eder oluşu yeni bir olgudur.

Uluslararası finans sermayesinin egemen olduğu bir sermaye birikim sürecinin geçerli olduğu, ticari ve mali işlemlerin serbestleştirilmesi, üretim sisteminin ve işgücü piyasasının esnekleştirilmesi çabalarıyla iç içe gelişen iletişim teknolojisinin yeni ilişki ağları doğurduğu günümüzde, metropol kentler; uydu bağlantılı iletişim şebekesi, mali kuruluşlar, uluslararası standartta barınma ve eğlence içeren bir merkez (Bora, 1996: 102) ve onun çevresindeki iş merkezleri, alışveriş merkezleri, endüstriyel üretim alanları ve yerleşim yerlerinden oluşmaktadır. Bu kentsel gelişmenin altında, "kent planlamasının tek işlevli bölgeleme mantığının varlığını sürdürmesi"nin (Harvey, 1997: 85)³³ yattığı belirtilmektedir. Aynı mantık, öteden beri, parçalı metropolü yeniden üretmektedir. Buna, son yıllarda ABD, İngiltere gibi ülkelerde kentsel düzenleme konusunda belirli bir ağırlığa sahip olmaya başlayan, post-modern mimar ve kent tasarımcıların

³¹ Özellikle bu yeni 'mutena' yerleşim alanlarının yerleri, kent yoksullarının banliyöleri veya varoşlarına göre kent merkezlerinden daha uzak yerlere inşa edilmektedir. Otomobil sahipliği ve kullanımının olanaklı kıldığı bu yerleşim düzeni, kent yoksullarını da merkeze görel olarak daha yakın kılmaktadır.

³² Bu durumu Virilio, banliyö sözcüğünün etimolojik kökeninden hareketle işçi sınıfının -siyasetin merkezi sayılan kent merkezinden- sürgün edilmesi olarak değerlendirmektedir (Virilio, 1998: 14).

³³ Yalnızca, tek tırnak içindeki kısım Harvey'e aittir.

metropol kentin bir bütün olarak değil de parçalı olarak ele alınıp düzenlenebileceğini savunan yaklaşımları eklenmiştir (Tekeli, 1992: 102)³⁴. Bunun sonucunda geçerlilik kazanan, insanların mekansal olarak daha da ayrılmış bölgeler arasında anayollar üzerinden dolaşımı, çarpık bir büyüme getirdiği ve zaman, enerji ve toprak gibi kaynakların israfına yol açtığı için "anti-ekolojik" bir kent dokusu ortaya çıkarmaktadır (Harvey, 1997: 85). Kentin düzensiz biçimde dört bir yana dağılmasını getiren ve ağırlıklı olarak otomobil aracılığıyla gerçekleştirilen söz konusu dolaşım çalışma, konut ve alışveriş mekanlarının birbirinden daha da ayrılmış olmasının bir ürünüdür. Bu mekanlar arasındaki alanların ölü kamusal mekanlara dönüşmesini getiren bu durum ayrıca, toplumsal sınıf ve grupların birbirinden mekansal olarak daha da ayrışmasını, insanların toplumsallaşmasının ve otomobile alternatif bir ulaşım biçiminin ortaya çıkmasının engellenmesini, yaya trafiğinin yoğun olduğu yerlerde bile otomobil kullanımına ayrılmasını ve banliyölerde yaya kaldırımlarının yapılmasının gereksizleşmesini getirmiştir (Freund ve Martin, 1996: 163).

Yukarıda sıralanan özelliklerinin yanında, metropol kentlerin birçoğu bugün küresel ilişkiler içinde devindiğinden, buralarda yoğunlaşmış zenginlik ve olanakların bu çekirdekten 'etrafı' yayılması gibi toplumsal adaletçi kaygılar söz konusu olmamakta (Bora, 1996: 102), aksine bu metropolitenleşmenin yarattığı mekansal ayrışma, toplumsal kesimleri birbirinden yalıttığı için eşitsizlikleri

³⁴ Bu yaklaşıma sahip olan mimar, plancı ve tasarımcılara göre, metropolün tamamını ele alıp düzenlenmesi mümkün değildir, çünkü onlar bir kenti ya da metropolü, anarsik ve arkaik, sürekli kendini yenileyen, anlamını değiştiren bir işaretler ve semboller sistemi olarak görmektedirler (Tekeli, 1992: 102).

olağanlaştırmaktadır. Bu olağanlaşmanın yerel ya da merkezi kamu yönetimlerinin yürüttüğü kentsel düzenleme pratikleri açısından önemli bir sonucu olmaktadır. Sözü edilen sonuç, kentsel düzenleme ve kent planlaması pratiklerinin toplumsal boyutunun daraltılmasıdır. Örneğin, kentin görece daha fazla refah içindeki kesimlerinin bu hızlı banliyöleşme hareketinin, toplu ulaşımaya ayrılan bütçenin istikrarlı bir biçimde kısılmasında ve az sayıdaki ara yol bağlantılarından oluşan çevre yollarına aşırı bütçe desteği verilmesinde önemli payı olduğu söylenmektedir (Freund ve Martin, 1996: 169). Altyapı hizmetlerinin bu tarzda sunulmasının altında ayrıca, kolektif tüketim niteliği taşıyan hizmetlerin özelleştirilmesi ve özel sitelerin bir kısmının kendi altyapılarını kendilerinin yap(tır)malarının da önemli payı vardır.

Günümüz metropollerine ilişkin önemli bir gelişme de kentsel yaşamda binalar dışında insani etkinlikler için çok az bir toplumsal mekan bulunmasıdır. Metropol yaşamın karmaşıklığı ve tekinsizliğine karşı bireyin -özellikle de kent merkezinden özel sitelere kaçma eğilimindekilerin- bir sığınak olarak gördüğü evler ve tüketimin biçim ve anlamının kent yaşamındaki değişimine bağlı olarak sayıları her geçen gün artan alışveriş merkezleri, meydanların ve diğer kamusal mekanların yerini almaktadır. Bu gelişmeyi destekleyen temel olgular; özellikle bilgisayar, faks, TV, video gibi iletişim araçlarının bireylerin boş zamanlarının daha büyük bölümünün kamusal mekanlar yerine, ev içinde bu araçlar karşısında geçirmelerine yol açması, kamunun ürettiği kolektif nitelikli mal ve hizmetler piyasalaşırken, tüketimin çeşitlenerek metropol yaşamda nüfusun görece refah içindeki kesimlerinden gelen bireylerin kimlik ve beden stratejileri açısından önem kazanması (Bocock, 1997: 15) ve büyük sermayenin perakende ticaret alanına girmesiyle

alışveriş merkezlerinin önem kazanmasıdır³⁵. Bu nedenle, kentleşme yazınında bugün, kentlerde toplumsal yaşamın ve politikanın en etkili fiziksel mekanı olan "sokak" denilen şeyin geçmişte kalmaya doğru gidip-gitmediği sorusu gündeme gelmeye başlamıştır (Freidman, 1996: 79; Akcan, 1994: 46).

Tıpkı metropolitenleşme gibi tüketim konusu da önceki aşamalardan beri kentin gelişmesini ve biçimini etkileyen bir dinamiktir. Yukarıdaki paragrafta da değindiğimiz gibi, GÜ toplumlarında/kentlerinde metropolitenleşmenin bugünkü halini almasında da payı olan tüketimin gelişmesi açısından, Fordist seri üretim, kitlesel tüketim ve bunun bir çok mal ve hizmet kaleminde üretim ve sunumunda kamunun elinin olması anlamında kolektif tüketimin geçerlilik kazandığı 1950'ler ve 1960'ların başı önemli bir dönüm noktası olmuştur (Bocock, 1997: 30). Bu noktada, önemli bir gereklilik de kitlesel tüketimle kolektif tüketim arasındaki ilişkinin ortaya konulmasıdır. Fordist seri üretimin doğduğu A.B.D'de kitlesel tüketim, bu üretimin ölçek tasarrufları avantajlarıyla istikrarlı talep koşulları yaratmak için belli sektörlerde çalışanların tüketim kapasitesinin artırılmasıyla gerçekleşirken, kolektif tüketim herhangi bir işte çalışan herkese belirli standartta mal ve hizmet üretiminin kamu yönetimlerinin aracılığıyla yapılmasının sonucudur. Bu dönemi Bocock (1997: 30-31), "hemen hemen hiç ücretli iş yapmak zorunda olmayan çalışmayan sınıfın tersine, ücretli çalışmak zorunda olan madencilerden daktiloculara kadar çeşitli emekçilerin oluşturduğu gruplar 'tüketici' olmuşlardı" biçiminde özetliyor. Tüketim ve bunun da kitlesel niteliğe sahip olması, ABD'de 1930'lar, Avrupa'da 1950'lerden

³⁵ Sönmez, otomobil kullanımı göz önünde bulundurularak inşa edilmiş şahsa ait ticari mekanlar olan alışveriş merkezleri ve hipermarketlerin perakende pazarındaki payının Avrupa'da % 70, Türkiye'de ise kısa bir geçmişi olmasına rağmen %25 olduğunu belirtmektedir (Sönmez, 1998: 128).

bu yana geniş kesimlerin paylaştığı standart ve metalaşmış bir kitle kültürünü geliştirmişti. Kitlesel tüketimin ürünü olan kitle kültürü, kültür endüstrisi ve reklamcılığın getirdiği meta estetiği gibi olgularla ve kitle iletişim araçlarının neredeyse her eve giren yaygınlığıyla tüketim, ekonomik olduğu kadar, aynı zamanda toplumsal, psikolojik ve kültürel bir olgu olmaya başlamıştır. Bu durumun kentsel işgücünü oluşturan ve meta üretimi sürecinden kopmuş yeniden üretime dönük işlerde (hizmet sektöründe) çalışan geniş bir ücretli kesim açısından, sınıfsal konum üzerinden bir kimliğin oluşturulmasını zorlaştırdığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla, başka herhangi bir kolektif anlam üretme olanağından yoksun bırakılan pek çok kentli, özellikle de metropolde yaşayan insan, kendisini diğer insanlarla değil, kitlesel olarak tüketilen mallarla kurduğu ilişkide var etmeye çalışmış ve sonuçta post-modern ideolojinin "kimliklerin artık tüketilen mallarla ve/veya markalarla kurulduğu", "tüketimin en evrensel değer olduğu bir dünyada eski uzlaşmaz sınıf ilişkileri görüşünün artık geçersiz hale geldiği" gibi tezleri (Henwood, 1997: 67) gündeme gelmiştir. Henwood'a göre bu tezler, insanların büyük bir kısmının halen, büyük ölçüde üretim dünyasındaki konumuyla, yani tüketime harcayacak parasının ve kredisinin miktarıyla -bu miktarın da geniş bir kesim için ücrete ya da maaşa bağlı olarak- belirlendiğini göz ardı etmektedir (Henwood, 1997: 67).

Tüketim alanında yaşanan değişimin konumuz açısından değinilmesi gereken iki boyutu daha vardır. Önceleri küçük üreticiliğin ve yerel-merkezi kamu yönetimlerinin elinde olan kent-içi perakende tüketime büyük sermayenin girmesi bu boyutlardan biridir. Perakende pazarının böylelikle daha az ve özel elde

toplanmasının kentlerin fiziksel gelişiminde ve işleyişinde önemli yansımaları olmaktadır. Merkezde olsun, mahalle aralarında olsun, ticari işletmelerin sayısının azalması, eski orta sınıfı oluşturan esnaf, zanaatkar, memur gibi kesimlerin yoksullaşması, bazı temel ihtiyaç niteliğindeki ürünlerdeki kamunun kentli emeği koruyucu sunum, destek ve kontrolünün ortadan kalkması, kentsel düzenlemede küçük ve orta sermaye gruplarının etkisinin azalıp mali, ticari, sınai büyük sermaye gruplarının temel belirleyici konumuna gelmesi bu yansımaların en dikkat çekici olanlarıdır. Tüketimdeki değişimin diğer bir boyutu ise bu süreçte telekomünikasyon, enerji, su, havagazı, eğitim, sağlık gibi eskiden ağırlıklı olarak değişik kamu yönetimleri tarafından sağlanan hizmetlerin de büyük, hatta kimi zaman uluslararası sermaye tarafından sunulmasıdır³⁶.

Neo-liberalizmin tüketim alanında yarattığı sonuçlardan olan bu iki gelişmeyle birlikte, refah devleti aşamasında kamu tarafından düzenlenen alanlardan biri olan kentsel sistem giderek daha fazla piyasa ilişkileri içine çekilmektedir. Bunun sonucunda ise, kentli işgücünün yeniden üretimine yönelik etkinlikler yeniden düzenlenmekte ve yeni bir kentsel sistem ortaya çıkmaktadır. Birçok kentsel hizmetin bu şekilde özelleştirilmesi aynı zamanda, kent yönetimlerinin işlevlerinde de bir değişikliği getirmekte, bunların işgücünün yeniden üretimindeki rolünü azaltmakta, diğer işlevlerine göre geri plana atılmaktadır (Güler, 1996: 163-164). Ayrıca, birçoğu kentli işgücünün yeniden üretimi işlevi gören hizmetlerin daha az sayıda özel el tarafından sunulmasının ekonomik ve toplumsal açıdan çok önemli iki

³⁶ Çokuluslu sermayenin telekomünikasyon, enerji gibi büyük miktarda sermaye gerektiren alanlara girdiği ülkeler çoğunlukla sermaye birikimi açısından geri durumda bulunan AGÜ'lerdir.

sonucu, bunların hem kâra yönelik olarak örgütlenmesi, hem de bu hizmetlere gereksinim duyan kentsel işgücünü oluşturan kesimlerin yaşam standardının düşerek, refah düzeyi bakımından daha da geri bir konuma itilmesidir³⁷. Bu nedenle, kent-içi tüketim alanında meydana gelen sözü edilen değişiklikler, kentsel eşitsizliklerin daha da artmasıyla sonuçlanmaktadır.

1.3.2. Yeni Eğilimlerin Mekanda Yarattığı Dönüşümler

Neo-liberal yeniden yapılanma döneminde şekillenen yeni kentsel gerçekliği ele alan çalışmaların çoğunluğunun üzerinde birleştiği nokta, kentlerin ulusal ve küresel yerleşim sistemleri içerisindeki önemlerinin artması ve küresel ölçekte mal, hizmet, bilgi ve sermaye akışında avantajlı konumda bulunan kentlerin ön plana çıkmasıdır (Işık, 1994a: 101). Ekonomik-toplumsal yeniden yapılanma süreciyle birlikte gündeme gelen ve piyasacılık, post-Fordizm, tüketim merkezlilik, bireycilik, post-modernizm, kültürel parçalanma, kimlik, çok kültürlülük, sivil toplumculuk gibi kavramlarla ifade edilen ekonomik, toplumsal, ideolojik ve kültürel eğilimler, eskiden ulus devlet çerçevesinde kurulan bir yerellikten, küreselleşmeyle ilişki içindeki yeni bir yerelliğe geçilmesinin de koşullarını yaratmaktadır. Bir başka deyişle, dünyanın bugünkü değişimine paralel olarak, geçmiştekenden farklı bir yerellik ortaya çıkmakta, böylece de yerelin anlam ve işlevi değişmektedir.

³⁷ Örneğin, 'refah devleti kenti'nin çok da gelişmediği Türkiye'de bu alanlarda son yıllarda, sosyal konutların (*social housing*) yerini özel girişimcilerin yaptığı toplu konut (*mass housing*) alanları almaktadır. Bu durum, kentsel işgücünü oluşturan geniş bir kesimin konut sorununun gündem dışı kalmasına yol açmaktadır. Bir başka örnek de toplu taşımacılık hizmetlerinin özelleştirilmesidir.

Küreselleşmeyle birlikte, dünya çapında daha rahat ve hızlı hareket edebilme yeteneği kazanan sermaye kendine kârlılık sağlayan mekanlar aramaktadır. Bu arayış, mekansal farklılığın sermayenin akışını belirleyen etmenlerden biri olmasına yol açmakta, yerellikler önemli bir konuma yükselmektedirler (Işık, 1994a: 101; Akcan, 1994: 43). Küreselleşme ile ortaya çıkan yeni kapitalist ilişkiler, yerelliğin önemini arttırmakla kalmamış, yerel ile küresel arasında yeni bağlantılar da yaratmış ve özellikle ekonomik ve kültürel boyutta aralarında karmaşık ilişkilerin oluşmasını getirmiştir. Bu değişimin kentlerin konumu ve gelişimini belirleyen dinamikler ve yerel yönetimler üzerinde önemli etkileri olmaktadır.

1.3.2.1. Yerelin ve Yerelliğin Küreselleşme Sürecindeki Anlamı

Yerel kavramı belirli bir mekansallığa işaret eden ve bu mekansallıkta yaşandığı varsayılan ilişki ve süreçleri anlatan bir kavramdır (Alankuş - Kural, 1998: 201). Yerel kavramının önemli bir özelliği kendi başına değil içinde yer aldığı bağlamlar yani, yerel-üstü süreçler tarafından tanımlanmasıdır. Bu nedenle, görelî bir niteliğe sahip olan kavramın, belli toplumsal ilişkiler etrafında sabitlenmesi yerine, değişen yerel-üstü toplumsal ilişkiler çerçevesinde yeniden tanımlanması önerilmektedir (Ersoy ve Şengül, 1998: 138). Bir başka deyişle, bir anlamda yalnızca yerel süreçlerin değil, aynı zamanda yerel-üstü süreçlerin etkilerinin de yaşandığı bir niteliğe sahip olduğu için yerel ölçeği tanımlamak, ulusal ve küresel ölçeklere nazaran güç bir iştir.

Mekanda farklılaşmış toplumsal-ekonomik birimler olan yerellikler, genel sisteme (buna yerel-üstü süreçler de denilebilir) bağlanması içinde kendine özgü niteliklere sahiptir (Duruöz, 1997: 73). Çünkü, yerel, toplumsal olan ile mekansal olanın etkileşimi ve bu etkileşimin belli bir coğrafi ölçekte ürettiği bir toplumsal kombinasyondur. Bu etkileşimin başlangıç noktası toplumsal ilişkilerdir (Ersoy ve Şengül, 1998:138)³⁸.

Eskiden yerel-üstü birim olarak ulus-devletin ulusal kalkınmacı politikaları tarafından belirlenen - ancak yine de kendine özgü toplumsal-ekonomik-mekansal farklılıklara, özgünlüklere sahip olarak - yerel, böylesi bir merkez ile ilişkisi işbölümü içinde anlamlandırıldı. Her ne kadar çeşitli metropoliten kentlerin dışında kalan ve sayısal olarak çoğunluğu oluşturan yerellikler tali bir konumda olsa da bugün (uluslararası) sermayenin ve kentleşme konusunda çalışma yapan pek çok araştırmacının tanımladığı yeni bir yerellik gündemdeki ağırlıklarını arttırmakta, “öteki” yerellikleri de kendisine tabi kılmaktadır. Önceki dönemin yereli, “kolektif tüketimin örgütlendiği mekan” olarak ön plana çıkıp emeğin yeniden üretiminin mekanı olarak işlevlendirilip tanımlanırken, söz konusu yeni yerel, çokuluslu sermayenin kârlılığını arttıracak biçimde, bu sermayeyle ilişkili esnek (post-fordist) üretimin örgütlendiği bir mekan olarak tanımlanmaktadır (Ersoy ve Şengül, 1998: 138). Üretim sürecinde farklı aşamaları farklı birimlere dağıtan

³⁸ Böylesi bir tanımlama, mekanın toplumsal ilişkilere indirgenmesi olarak nitelendirilebilse de (Helvacıoğlu, 1994:77; Eraydın, 1992a:30-31), mekanın da tarihsel ve kültürel birikimleriyle bu toplumsal etkileyebilmekte olduğu gerçeği bu yaklaşımda da içerilmektedir. Mekansal gelişmeleri ekonomi-politik yaklaşımlarla çözümlenmeye çalışanlara indirgemecilik eleştirisini getiren post-yapısalcı yaklaşımlar ise söz konusu gelişmeleri mekanın ne zaman oluştuğu belirsiz özgünlükleriyle ve olumsal dışsal süreçlerle açıkladıkları için toplumsal ilişkileri belirlenen bir unsur olarak kabule dayanan tarih-dışı değerlendirmeler getirmektedirler.

çokuluslu sermaye ile alt sözleşme ilişkilerine giren ve onlara dönük fason üretim yapan yerel sanayilerin geliştiği ve özelleşmiş, bireysel bir tüketime göre düzenlenen bu mekanlar, “endüstriyel yerellikler” (Cooke'dan aktaran, Duruöz, 1997: 72) ya da “endüstriyel alanlar (*industrial districts*)” (Thompson, 1989: 527) olarak adlandırılmaktadır. Sözü edilen yerelliklerin yanı sıra, küreselleşmenin tanımladığı bir başka yerellik de iletişim ağlarıyla birbirine bağlanmış, mali sektörün geliştiği, yüksek iş merkezlerinin ve/veya Jameson'un adlandırmasıyla “hiper mekan”³⁹ların fiziki mekana hakim olduğu, dünyadaki üretim ve hizmetlerin denetlendiği New York, Londra, Frankfurt, Tokyo gibi Sassen'in tanımlamasıyla “şirketleşmiş” (Sassen, 1996:23) dünya kentleri ya da global kentlerdir⁴⁰.

Sonuç olarak, kentleşme yazınının en fazla üzerinde durduğu konulardan biri olan küreselleşme-yerellik tartışmalarında, neo-liberalizm ve küreselleşme eğilimleriyle birlikte gündeme gelen iki kent tipi (endüstriyel yerellikler ve dünya kentleri/global kentler) üzerinden bir yerelliğin sınırları çizilmektedir. Bu yer herhangi bir yerleşimde işgücü piyasasının kapsadığı alandır ve “bir günlük işe gidiş-geliş uzaklıklarının oluşturduğu metropoliten alan büyüklüğünde bir yer olarak” düşünülmektedir (Tekeli, 1997:44) Sözü edilen her iki yerel de mekansal farklılıkları ve yerel ekonomileri öne çıkaran, bugünkü dünya ekonomisinin maddi olanaklarını kendisine çekmek için sürekli bir hareketlilik içinde bulunan ve

³⁹ Jameson'a göre hiper mekanlar içi yüksek sütunlu büyük avlulardan oluşan, dışı da plaza görünümüne sahip yüksek binalardır. Ayrıca, birbirine tıpa tıp benzeyen katlardan oluşan bu binaların dış yüzeyi de aynalı camlar ve boydan boya hızlı asansörlerle kaplıdır (Jameson'dan aktaran Freund ve Martin, 1996:160-161).

⁴⁰ Sassen, global kentlerin ayrıca, eskide kaldığını ölmekte olduğunu varsaydığı sanayi kenti ve göçmen kentini de bünyesinde taşıdığını belirtmektedir (Sassen, 1996:23).

uluslararası sermaye ile pazarlık yapan bir aktör gibi hareket etmektedir⁴¹. Yereli aktif hale getirdiği ve yeniden yapılanma ajanı olarak ortaya çıkmasını sağladığı (Pınarcıoğlu, 1994: 102) söylenen küreselleşme sürecinin tasarlandığı gibi gerçekleştirilmesi çabaları içinde bir de “yarışan kentler modeli” gündeme getirilmektedir.

1.3.2.2. Küresel-Yerel İlişkinin Ekonomik Boyutu ve Yarışan Kentler Modeli

Yeniden yapılanma çabasıyla 1970’lerden beri düştüğü yapısal krizden çıkmaya çalışan GÜ sermayesinin bulduğu çözüm mekansal anlamda, dünyayı kendisine bir pazar ve değerlenme alanı olarak örgütlemektir. Çokuluslu sermayenin dünya üzerindeki hareketini coğrafi ve siyasal anlamda zaman-mekan kısıtlamalarından kurtarma girişimi olarak (Ersoy ve Keskinok, 1997: 56) bu çözümün başarısı tartışmalı da olsa, eğitim ve gelir bakımından görece olarak iyi durumda olan kesimler arasında sıklıkla vurgulanan, “bütünleşmiş bir dünyada yaşıyoruz”, “yerel düşün, küresel davran”, “ulus devlet kimi global sorunların çözümünde çok küçük, kimi yerel sorunların çözümünde ise çok büyük kalmıştır” gibi söylemler (Duruöz, 1997: 72; Işık, 1994a: 103), onun düşünsel düzeyde etkili olduğunu göstermektedir. Bu söylemler küresel ve yerel ölçekleri birçok konuda en uygun birimler olarak tanımlanmakta, ulus-devletin özellikle ekonomik ve toplumsal boyuttaki etkinlik alanının daraltılması yönündeki neo-liberal çerçevenin bir

⁴¹ Bunu yerelin bir yerel-üstü olarak kendi konumunu küresel güçlerle müzakere etmesi biçiminde değerlendiren Tekeli geçmişte ulus-devlet içinde yerelin böyle bir şansı olmadığını, bu anlamda kendisini geliştirmek bakımından hareket alanının ydar olduğunu belirtmektedir (Tekeli, 1997:44).

sağlaması olarak işlev görmektedir. Kısacası, yeniden yapılanmanın bir parçası olarak küresel ile yerel arasında bir işbölümü ortaya çıkarmaya çalışılmakta, bu durum da ulus-devleti etkisizleştirici bir içerik taşımaktadır.

Günümüzün küresel-yerel ilişkisini geçmişteki evrensel-yerel ilişkisinden farklı kılan nokta, bu dönemdeki ilişkide ekonomik boyutun daha ön plâna çıkması ve ekonomik bir işbölümünü ortaya çıkarmakta oluşudur. Bu işbölümünde rol dağıtımını yapan ise bir coğrafyadan diğerine hareket yeteneği ve hızını artıran çokuluslu sermayedir. Böylesi bir hareket yeteneğine ve hızına sahip olan güçlerin yerelliklere daha fazla ilgi göstermesinin nedenlerinden birisi de mekansal farklılıkların sözü edilen güçler açısından önemidir. Çünkü sermaye serbestçe hareket edebilme açısından pek çok engeli aşsa da, her yerelliğe aynı biçimde ve ölçüde girmesi kârlarını maksimize etmesi, sermaye birikimini artırması açısından anlamlı değildir. Bu nedenle, küresel-yerel ilişkisinin belirleyen aktörü olarak işgücü, pazar, hammadde, bilgi birikimi, altyapı bakımından kendisine en uygun ölçekleri aramaktadır. Belirleyen aktörün mekansal farklılıklara olan duyarlılığından yararlanarak kendi konumların güçlendirmek için eski yerel-üstü olan ulus devletten kaynaklı sınırlılıklarını aşmak isteyen yerel aktörler ne kadar aktifleşse de - özellikle AGÜ'lerin sınırları içinde yer alanlar - belirlenen konumda kalmaktadırlar. Çünkü, küreselin temsil ettiği çokuluslu sermaye iletişim, bilişim ve ulaşım olanaklarıyla coğrafi anlamda rahatça hareket edebilirken, yerelin böylesi bir şansı bulunmamaktadır. Böylesi bir hiyerarşik yapıyı üretmesi nedeniyle, küresel-yerel ilişkisinin ortaya çıkardığı “yerelleşme bir yandan “küreselleşen” ilişkilerin egemenliği altına girişi, diğer yandan da bu bağımlılık ilişkisi içinde atomize oluşu

(tekilleşmeyi) anlatmaktadır” (Ersoy ve Keskinok, 1997: 56). Küreselin yereli sayılan kentler ise bu süreç içerisinde ulusal birimlerle -ve bu birimlerden olan diğer kentlerle- moleküler bağlarını koparmış, serbest ve dengesiz dolaşan atomistik birimler haline gelmektedirler (Ocak, 1996: 36). Bir ulusal ekonomi politikası izlemeyi güçleştirirken yerel birimlerin/kentlerin ekonomilerini pazarlayarak aktifleşmelerinin önünü açan bir özelliğe sahip olan günümüz küresel-yerel ilişkisi Mulgan’ın da belirttiği gibi, kentler bölgelere kendi gereksinim ve stratejilerini belirlemekten başka seçenek bırakmamaktadır (Mulgan, 1995: 207). Kentler ve bölgeler kendilerini dünya pazarında satışa sunarak, çokuluslu şirketler ve ulus-aşırı kurumlar (Uluslararası Olimpiyat Komitesi gibi) ile doğrudan müzakerelere (pazarlığa) girişeceklerinden, sözü edilen yerelliklerin ekonomisi ulusun gelişme çizgisine pek de uymayan - hatta ona karşıt - bir gelişme göstereceklerdir (Mulgan, 1995: 207). Sonuç olarak, küresel-yerel ilişkisinin yarattığı yerelleşme daha çok ekonomik bir anlam ifade etmekte ve kentleri/yerellikleri yalnızca, bir ekonomik birim olmaya itmektedir. Böylesi bir dönüşüme uğrayan kent de artık, ulusal, bölgesel dengeleri hiçe sayabilen, kendi belirlediği stratejiler ve ürettiği kararlar doğrultusunda küresel pazarda kendisini pazarlayarak iyi bir yer edinmeye çalışan, aynı zamanda da bir fiziksel metaya dönüşen (Ocak, 1996: 36) bir aktör haline gelmektedir.

Aynı zamanda, kentleri “küreselleşme”nin aktif ajanları haline getiren küresel-yerel arasında ortaya çıkan bu işbölümü çerçevesinde gündeme yarıyan kentler modeli gelmektedir. Küreselleşme stratejisinin bir parçası olarak ortaya atıldığı belirtilen (Ersoy ve Keskinok, 1997: 56) söz konusu modele göre;

küreselleşen dünyada ulus-devletler etkinliklerini daha sınırlı alanlarda gerçekleştirirken, bu devletin yerel birimleri olan kentler, aktif ekonomik birimler (aktörler) olarak, çokuluslu sermayeyi kendilerine çekebilmek ve dünya çapında oluşan pazarda kendilerine bir yer edinebilmek için diğer kentlerle rekabete girmektedirler (Ersoy ve Keskinok, 1997: 56). Modelin önermelerinden biri de şudur: “küresel ölçekte oluşan network içinde yer alabilmek için yarışacak olan kentlerden başarılı olanlar bunun nimetlerinden kendileri yararlanacaktır. Bu yerel birimler diğerlerine örnek olacaklar ve böylece dünya ölçeğinde hızlı bir gelişme ortamının önkoşulu yaratılmış olacaktır” (Ersoy ve Şengül, 1998: 138). Yarışan kentler modeli, küresel-yerel ilişkisinin bugünkü yapısıyla süreklileşmesine ve kurumsallaşmasına katkı sunan bir etmen olarak, pek çok kenti bu modelde çizilen çerçeve içinde hareket ettirmeyi başarmışsa da, bunun o kent ve içinde bulunduğu ulusal ölçek açısından olumluluğu tartışmalıdır.

Yarışan kentler modelini tartışmalı bir konu haline getiren nedenleri anlamak, küresel-yerel ilişkisinin ekonomik boyuttaki etkilerini daha somut biçimde ortaya koymak açısından önemlidir. Bu nedenlerden ilki ve en önemlisi, birbirinden çok farklı yerel birimlerin hepsinin aynı koşullar içinde yarışa katılmalarını öngörmesi, kapitalist gelişmenin eşitsiz doğasını göz ardı etmesidir. Kapitalist gelişmenin eşitsiz yapısının gerek dünya ölçeğinde, gerekse de ulus-devlet ölçeğinde geçerliliğini sürdürmekte oluşu, kentler arasındaki bu yarış rekabet açısından daha baştan engellemektedir⁴². Modeli tartışılır hale getiren bir diğer nokta, çokuluslu

⁴² Aslında şu söylenebilir: GÜ kentleri kendi klasmanlarında, AGÜ kentleri de kendi klasmanlarında yarışabilmektedir. Ülke sınırları içinde de aynı eşitsiz rekabetin geçerli olduğu görülmektedir.

sermayenin çıkarlarına göre örgütlenmiş bulunan küresel ekonomik sistemin dönemsel krizlere karşı oldukça hassas olmasıdır. Bunun altında yatan neden ağırlıklı, finansal olsun, endüstriyel olsun çokuluslu sermayenin kendisine en fazla getiriye sağlayacak coğrafyalara hızla hareket edip, çeşitli nedenlerle (aynı yatırım için daha uygun bir yerellik bulmak, vergilerin arttırılması, bir yerlikte ya da ülkede toplumsal ve siyasal çatışmaların 1998’de Endonezya’da olduğu gibi kızışması gibi) terk ettiği ülkeyi ya da kenti büyük bir ekonomik çöküşle yüz yüze bırakmasıdır⁴³. En son 1998’de yaşanan Uzak Doğu krizinde görüldüğü gibi, 1997’de Tayland’da başlayan kriz, daha sonra Malezya ve Endonezya’ya sıçramış ve Ağustos 1998’de Japonya ve Güney Kore’yi etkisine almış, sonrasında ise Rusya’dan Türkiye’ye ve Brezilya’ya domino taşlarının düşüşü gibi birbirini takip eden ekonomik çöküşlere yol açmıştır. Küreselleşmenin ne kadar hassas dengeler üzerinde kurulduğunu açığa çıkaran bu kriz, ülke ve kentleri de eşitsiz biçimde etkilemiştir. Örneğin, Uzak Doğu krizinin etkilerini ilk hisseden Japonya, krizin olumsuz faturasını kendisine bağımlı olan çeşitli az gelişmiş ülke ekonomilerine yüklediği için bu süreçten daha az kayıpla çıkarken, Tayland, Malezya, Endonezya ve Güney Kore ekonomileri büyük yaralar almışlardır.

Yarışan kentler modeliyle birlikte şekillenen ekonomik işleyiş içerisinde üzerinde durulması gereken noktalardan biri de çokuluslu sermayenin yerelliklerden, yerel olarak işine yarayanı, kârlı ve işlevsel olanı alırken, işine yaramayanı iyice

⁴³ Özellikle, uluslararası finans piyasalarında kendisine değerlenme olanakları arayışında olan uluslararası finans sermayesinin “Sıcak Para” diye nitelenen akışlarının bu çöküşlerde önemli payı vardır. Uluslararası finans sermayesi sürekli bir borç krizi tehlikesi altındaki ülkeleri 1998’deki Rusya örneğinde görüldüğü gibi bir finansal çöküşe sürüklemektedir.

kötü bir duruma sürüklemesidir (Bora,1997: 42). Örneğin, imalat sektöründe yerel sanayi sermayesini taşeron haline getirirken, perakende alışveriş sektöründe büyük hipermarketleriyle pek çok ticari işletmenin kapanmasına yol açmaktadır. Aynı şekilde, yerel yönetimler eğlence, finans, turizm gibi etkinliklerin yapıldığı mekanları altyapı hizmetleriyle, kentsel yenileme ve tasarımla geliştirir, güzelleştirirken, kentin işgücü depoları işlevleri gören banliyö yada varoşlara sunduğu hizmetleri -işgücünün yeniden üretimine dönük hizmetleri yük olarak görüp- kısmının yollarını aramaktadır.

Sonuç olarak küreselleşmenin birincil aktörleri olan GÜ sermayeleri, bu model ile yaşanan süreçten kârlı çıkmak isteyen yerel yapıları, dünya ekonomisinin döngüsüne katılabilmek için yük saydığı şeylerden arınmaya, bütün sermayesini ve beşeri kaynaklarını küreselleşmeye bağlanmak için seferber etmeye zorlamakta, bu da ulusal ve yerel açıdan toplumsal-ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Yerel yönetimlerin birçok alanda işlev ve hizmetlerini özel sermayeye devretmesi, uluslararası piyasalardan borçlanması, kendi yörelerine sermaye çekmeye çalışması, yerel özgünlüklerini pazarlamaya çalışması, medyada görülme kaygısı bir ölçüde bu çerçevede değerlendirilebilir. Ne var ki, bütün bu olumsuzluklara karşın, aynı süreçlerin ulus-devletlerin kalkınma, toplumsal adalet, sosyal güvenlik gibi toplumsal-ekonomik boyutlarını törpülemesini veri olarak kabul eden pek çok araştırmacı, yarışan kentler arasındaki “rekabet”in yakın dönemde ortadan kalkmayacağını vurgulayarak, merkezi devletten (ulus-devletten) gelen kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini, yerelliklerin önceliklerini iyi saptayıp çıkarlarını korumasını

sağlayacak bir serbesti artışına gidilmesini önermektedirler (Tekeli, 1997: 44; Ayata, 1998: 45; Topal ve Akyazı, 1997: 13).

Sermayenin dolaşımını kolaylaştırmayı ve refah devletinin tasfiyesini amaçlayan yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olan ve küresel-yerel ilişkisinin ekonomik boyutu içinde değerlendirilebilecek iki gelişme yaşanmaktadır. Yerel yönetimlerin yapısı, anlamı ve işlevlerinde bir değişime yol açan söz konusu iki gelişme, yerel altyapı finansman sisteminin dış krediye dayanır hale getirilmesi ve özelleştirme politikaları ve uygulamalarının yerel yönetimler düzeyinde daha hızlı ve kolay biçimde gerçekleştirilmesidir.

1.3.2.3 Yönetimde Yerelleşme ve Yerel Yönetimlerde Değişim

Merkezi (ulusal) yönetimin küreselleşme sürecinde yerelin önünü açarak “küresel rekabet ortamında” başarılı olmasını kurumsal olarak teşvik etmeye çalışan” bir aygıt olarak yeniden yapılanması gerektiğini savunan yaklaşımlar (Ayata, 1997: 45), yönetsel açıdan da yerelleşmenin yaşanması gerektiğini savunmaktadır. Yerel aktifliğin taşıyıcılığını yapacak olan bir kurum olarak yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve yeni bir katılım ve işleyiş biçimiyle “demokratikleşme”sini savunan söz konusu yaklaşımlar, günümüzde gerek dünya ekonomik sisteminde bağımlı ve geri konumdaki AGÜ'lerin, gerekse de GÜ'lerin merkezi yönetimlerinin ve yerel yönetimlerin üzerinde büyük oranda uzlaştıkları görüşler haline gelmektedir. Söz konusu yerelleşmenin altında yatan nedenlerin başında, refah devleti döneminde devlet aygıtlarının yüklendiği ekonomik-toplumsal işlevlerin büyük bir kısmından arındırılarak “küçültülmesi”ni savunan neo-liberal yeniden yapılanma çabası gelmektedir. Yerelliklerin bir yandan, küresel ilişkilerin egemenliği altına girişi,

diğer yandan da sözü edilen ilişki içinde atomize oluşuyla gerçekleşen ve ulusal devletin koruyucu ve düzenleyici rolünün ortadan kaldırılmasını amaçlayan sürecin yerel yönetimlerin önemini arttırmasıyla, yerel demokrasinin de yeni katılım ve işleyiş biçimleriyle gelişeceği belirtilmektedir.

Önceki dönemlerdeki gibi yerel yönetimleri güçlendirme politikasının önemli araçlarından birinin ademi merkeziyetçilik (desantralizasyon) olduğu söylenebilir (Eryılmaz, 1995: 90). Ancak, söz konusu ademi merkeziyetçilik eskisinden belirgin ölçüde farklılıklar içermektedir. Neo-liberal dönemin kentlerinde yetkinin bir siyasi sistemdeki en pratik düzeye tanınması gerektiğini savunan *subsidiarity* (hizmette yerellik) (Taesdale, 1993: 187) ve *governance* (yönetişim) gibi yeni ilkelerle bütünlenen yeni ademi merkeziyetçilik, merkezi yönetimin elinde bulunan “planlama, karar verme (decision making), kaynak oluşturma ve bunları yürütme gibi birtakım idari yetkilerin, taşra kuruluşlarına, yerel yönetimlere, yarı özerk kamu kurumlarına, meslek kuruluşlarına ve idarenin dışındaki vakıf, dernek gibi gönüllü örgütlere aktarılmasıdır” (Eryılmaz, 1995: 90). Bu farklılıkların temel nedeni yerel yönetimleri etkileyen dışsallıklar olan yerel-üstlerinin ulusaldan-küresele değişmesidir. Bu dönemde gündeme gelen ademi merkeziyetçiliğin küreselleşmenin getirdiği yerelleşmeyle bütünleşmesinin en önemli nedenlerinden biri de ulus-devletin temsil ettiği merkezi yapının önceki dönemlerde yerellikler üzerindeki demokratik olmayan baskı ve sınırlamalardan oluşan olumsuz mirasın küreselleşme stratejisinin araçlarından biri olarak kullanılmasıdır.

Mekansal farklılıkları sermaye birikim süreçleri açısından önemli kılan eğilimlerle birleşen bu değişimle birlikte, yerel dinamiklerin taşıyıcısı olan elemanlar

da değişmiştir. Yerel yönetişim adı verilen yeni yönetim sistemi de söz konusu elemanlar olan sivil toplum kuruluşları, piyasa sisteminin örgütleri (firmalar) ve yerel yönetimler (Eryılmaz, 1995:90) üzerinden formüle edilmektedir. Yerel yönetişimi savunanlar bu yeni sistemin gerekçesi olarak, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi biçimindeki bir yerelleştirmenin de beş yılda bir seçilen yerel yöneticilerin karar mekanizmalarında tek başlarına bulunması nedeniyle yetersiz bir ademi merkezîyetçilik olmasını getirmektedirler. Bu nedenle, onlara göre, yerelliklerde özel sektör, kamu yönetimleri ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan bir yerel yöneti(ş)i(m) sistemi kurulmalıdır. Her ne kadar, yönetişim merkezî yönetim için de önerilen bir model olsa da, uygulama açısından ikincisine daha uygun görünmektedir. Öte yandan, bu modelle birlikte gündeme gelen yerelleşme pratikte kentin kendisini dünya pazarında pazarlayabilme erkini elde etmesi (Ocak, 1996: 36) anlamına gelse de, Türkiye'de ve dünyada demokrasinin gelişmesi açısından gerçek anlamda bir yerelleşme halen önemli bir gereklilik olmaya devam etmektedir.

Habitat II Zirvesi (1996)'nin ardından kullanımı artan yönetişim anlayışı (modeli), merkezi yönetim yerine, yerinden ve o yerde yaşayanların katılımcılığını ve sahiplenilen bir beraber yönetim ortaklığını öngörmektedir (Öztunalı- Kayır, 1997:177). Yerel demokrasiyi temsili demokrasiye göre daha katılımcı bir çerçeveye kavuşturduğu söylenen yönetişim modelinin içinde yer alan elemanlar arasındaki ilişkinin dikey (hiyerarşik) olmaktan çok yatay olması, çoğulculuğu, saydamlığı (ve hesap verme mekanizmasını hızlandırması) ve idealizasyonu ile kararların ilgililere en yakın yerden üretilmesi onun işletmecilik alanındaki toplam kalite yönetimi yaklaşımıyla benzeştiği noktalarıdır. Temsili demokrasinin merkezi ve yerel

düzeylede “popülist” politikalara zemin hazırladığını, böylece kamu kaynaklarının bir “müştericilik” (*clientalism*) içinde israf edildiğini söyleyen bir anlayışın sonucu olan yönetişimin daha seçkinci bir yönetim biçimini getirme olasılığı yüksektir. Çünkü, modelin getirdiği beraber yönetim sürecinde, neo-liberal yeniden yapılanmayla birlikte toplumsal açıdan önemli ölçüde güç kaybına uğrayan işçi sınıfı ve diğer kent yoksullarının örgütlerinden çok, sivil toplum kuruluşları olarak sermaye tabanlı örgütler ve firmalar etkili olmaktadır⁴⁴. Dolayısıyla, yerel yönetişim yaklaşımı, yereli, yukarıda özetlediğimiz gibi, üretimin örgütlendiği mekân olarak tanımlayan yeni eğilimlerin bir ürünü olarak gündeme geldiği için toplumun görece refah içindeki kesimlerinin sivil toplum örgütleriyle, firmaların ve yerel yönetimlerin birlikte yönettiği korporatist bir yerel temsiliyet yapısını doğurmaktadır (Ersoy ve Şengül, 1998: 138). Sonuç olarak, yerelliklerin merkezin sınırlamaları ve baskılarından kurtularak özerkleşmesiyle ve yerel halkın katılımıyla gelişecek demokratikleşme arzusunun küreselleşmeci güçlerin ekonomik beklentileri için kullanıldığı günümüzün yerelleşme eğilimleri, yerellikleri halkın geniş bir kesiminden ve ülke bütününden kopartan bir niteliğe sahiptir.

Günümüzün küresel-yerel ilişkisini yaratan gelişmelerin yerel yönetimler üzerinde yaptığı etkilerden birisi de kent kimliğinin vurgulanmasıdır. Son yıllarda birbirleriyle eşitsiz bir yarış içinde hızla özelleşmeye, kendi yörelerine sermaye çekmeye, merkezi ulus-devletten daha fazla özerkleşmeye çalışan ve daha da sivilleştiğini öne süren yerel yönetimler, hem kendilerine hem de kentlerine güçlü

⁴⁴ Bu değerlendirme yalnızca ülkemiz için değil, günümüzün bütün kapitalist toplumları için geçerlidir.

kimlikler, imajlar kazandıracak etkinliklere önem vermektedir (Bora, 1997: 48). Bu kapsamda, medyada görünmeye çabalar harcayan yerel yöneticiler, amblemlerini değiştirmekte, kent tarihleri yazdırmakta, futbol takımları varsa ona yatırım yapmakta (Bora, 1997: 48), tarihi ve turistik öneme sahip değerlerini yerel özgünlük olarak ön plana çıkaracak restorasyon, kentsel yenileme ve tasarım çalışmalarına önemli harcamalar yapmaktadırlar.

Dünya ekonomisinin olanaklarından daha fazla pay almak için kendisine yerel-üstü olarak ulus-devletten çok küresel güçleri seçme eğiliminde olan yerelliklerin yönetimlerinin o yeri simgeleyen yapı ve motifleri ön plâna çıkararak vurgulamasının altında yatan ve günümüzde ortaya çıkan iki yeni gelişmenin anılması gereklidir. Bunlardan birisi, özellikle dünya kenti olma çabasındaki yerlerde haberleşme-bilişim ve finans sektöründe çalışan yüksek nitelikli yeni yüksek gelirli orta sınıflara ve ÇUŞ'ların temsilcisi konumunda olan diğer insanlara hizmet eden tüketim ve eğlence etkinliklerinin daha da önem kazanmasıdır (Ocak, 1996: 37-38). Bununla da bağlantılı olan diğer gelişme ise, kentler arasındaki "yarışma"ların önemli bir boyutunu oluşturan, hareket halindeki yatırımcıları (ÇUŞ'ları ve uluslararası finans sermayesini), tüketicileri (turistleri) ve izlenceleri (spor, kongre ve medya etkinliklerini) çekme çabasıdır. Bununla birlikte, küreselleşmenin taşıdığı aynılaştırma, bayağılaştırma dinamikleri (Robins, 1996: 81)nin kentsel kimliği zayıflatıcı özelliği, yerel yönetimleri yerel kimlik ve özgünlükleri arayıp - bulup vurgulayacak olan reklam ve pazarlama ajanslarına daha fazla para harcamayı gerektirmektedir.

Çeşitli araştırmacılara göre, yerel yönetimlerin yerel kimliğe yönelmesi çoksesli ve uyumlu bir şekilde üretilmesi anlamında eğer başarılı olursa, “bir toplumsal dayanışma duygusu, yurttaşlık gururu ve mekana bağlılık” yaratabilmek (Harvey’den aktaran Robins, 1996: 63) mümkün olsa da, toplumun geniş kesimlerinin seslerini eşit biçimde duyuramadığı günümüzde kent imgesi görünüm ve tasarım yoluyla yaratıldığı için sahte bir beraberlik duygusu yaratılmaktadır. Bunun yanında, yerel yönetimlerin kendilerini ve kentlerini ön plâna çıkarma, yerel özgünlüklerini, kimliklerini geliştirme yönündeki çabalarıyla ilişkili iki önemli olumsuzluk gündeme gelmektedir. Bunlardan ilki enerjilerinin önemli bir kısmını bu konuya harcayan yerel yönetimlerin bu bakımdan işlevsel olmayan mekansal ayrışma ve eşitsizlikleri gidermeye yardımcı olacak toplumsal içerikli kentsel planlama anlayışından uzaklaşmasıdır. Bunun sonucunda, ortaya kent yaşamının gerçek çelişki ve gerilimlerini göz ardı eden ve tasarım projeleriyle onun rahat, eğlenceli, estetik ve arındırılmış bir uyarlamasını üretmeye çalışan yeni bir kentsellik anlayışı çıkmaktadır. İkinci olumsuzluk ise yerel kimliğe dönük vurgununun kolaylıkla evrenselliğe karşıt bir tepki biçiminde yerel bağnazlıkların üretilmesine neden olmasıdır (Tekeli, 1997: 49). Çünkü, küresel-yerel ilişkisi içerisinde ortaya çıkan kültürel aynılaştırma dinamiklerine karşı kendi kimliğini kaybetmeme arayışının sonucu olan geleneksele dönüş güduları böylesi yerel kimlik oluşumlarını özellikle Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde gündemde tutmaktadır. Bir başka deyişle, Türkiye’de muhafazakar ve/veya aşırı sağcı partilerin bu geleneksele dönüşü teşvik etmesi ve kimi belediyeçilik uygulamalarında (Sivas, Konya, Erzurum) görüldüğü gibi, yerel yönetimlerin bugünün ademi merkezîyetçi eğilimleriyle tanınan ya da

tanınabilecek yetki ve özerkliklerin içe kapanıklığın, yerel bağınazlıkların ve feodal cemaatçı değerlerin yeniden üretilmesinde araç olarak kullanılması tehlikesi söz konusudur. Bu iki olumsuzluğu ortaya çıkarma potansiyeline sahip olması nedeniyle, yerel kimlik konusu yerel yönetimlerin daha dikkatli ve sorgulayıcı biçimde politikalar geliştirmesi gereken bir konudur.

Yerelleşme, yerel yönetimlerin önem kazanması, yönetişim gibi birbirini besleyen olgularla gerçeklik kazanmaya başlayan yeni ademi merkeziyetçilik anlayışının iki önemli uygulama boyutu vardır. Bunlardan ilki, yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarıdır. Kentsel hizmetler alanında yaşanan bu özelleştirme süreci yerel yönetimin günümüzde yaşamakta olduğu değişimler içinde en fazla dikkat çekici olanlarından birisidir. Bunun nedeni, yerel yönetimlerde yaşanan özelleştirme olgusunun bütün kentsel sistemin işleyişini derinden etkilenmesinden kaynaklanmaktadır. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin altının sürekli çizildiği ademi merkeziyetçilik anlayışının ikinci boyutu, merkezi yönetimlerden yerellere doğru olduğu gibi, yerel yönetimlerden de, firmalara ve gönüllü sivil toplum kuruluşlarına doğru bir işlev transferinin söz konusu olmasıdır (Eryılmaz, 1995: 90).

İçme suyu, çöp toplama, çevre temizliği, toplu taşımacılık alanlarında özelleştirmelerle somutlaşan söz konusu özelleştirme uygulamalarının önemli bir boyutunu da Antalya'da Bursa'daki içme suyu şebekesinin işletilmesinin özelleştirilmesinde olduğu gibi çokuluslu GÜ sermayelerinin yerel hizmetler alanına girmesi oluşturmaktadır (Güler, 1998b: 41-42).

Yerel yönetimlerdeki özelleştirme uygulamaları konusunda Türkiye deneyimi, yapısal uyum programlarının bütün dünyada geçerli olduğu yeniden yapılanma döneminin bu konudaki genel eğilimlerini yansıtan bir örnektir. Çünkü, Türkiye'deki -planlama anlayışında neo-liberal politikalar çerçevesinde önemli bir değişikliğe gidildiğini gösteren- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan (1984) bu yana, özelleştirme ve yabancı sermayeyi bu sürece katma gerek merkezi gerekse de yerel düzeyde kamunun öncelikli hedefleri olarak kalkınma planlarında ve yıllık kalkınma programlarında yer alan konular olmuştur (Sezer, 1999:14).

Söz konusu plan ve programların mantığını oluşturan neo-liberal devleti "küçültme" çabasıyla birlikte, merkezi yönetimde olduğu gibi yerel yönetimlerde de gündeme gelen özelleştirme uygulamaları başlıca şu yöntemlerle yapılmaktadır: Kamunun elindeki malların satışı, kamuya ait araç ve teçhizatın yönetim ve işletilmesinin özel sektöre bir hizmeti yürütmek için verilmesi (kiralama yöntemi), belediyelere bağlı olarak özel hukuk kurallarına göre çalışan şirketlerin kurulması yada özel sektörle ortak girişimler kurulması, kamusal hizmetlerin bir kısmının işletme ve bakımı için özel bir şirketle hizmet sözleşmesinin yapılması (taşeronlaştırma), genel ve yerel kamu hizmetlerinde fiyat ve ücret kontrollerine son verilmesi, üretilen kamusal mal ve hizmet fiyatlarının piyasa şartların uygun olarak, kâr-maliyet analizi yapılarak belirlenmesidir⁴⁵. Bunların yanında, neo-liberal yeniden yapılanmanın düzenleme-dışı bırakma politikasının yerel düzeydeki sonuçlarından biri de özel sektörce sunulan toplu taşımacılık (dolmuş ve minibüs

⁴⁵ Bu yöntemler Güler, 1998b: 12-13'ten yapılan bir sadeleştirmedir.

işletmeciliği), berberlik, fırıncılık gibi kentsel hizmet alanlarında fiyat belirleme yetkisinin belediyelerden alınıp, meslek odalarına verilmesi olmuştur.

Yerel yönetimlerin “küreselleşme” ile birlikte yaşadığı değişimde, özelleştirmeye doğrudan ilintili iki gelişmeye daha değinmek gerekiyor. Bunlardan birisi yerel yönetim istihdam yapısının değişmesi diğeri ise dış kredilerin önem kazanmasıdır. Devletin küçültülmesi ve işgücü piyasasının esnekleştirilmesi gibi merkezi düzeyde ele alınan neo-liberal politikalar, kamu yönetiminin bir parçası olan yerel yönetimler düzeyinde de geçerli olmakta, buralarda gerçekleştirilmeye çalışılan özelleştirme uygulaması da bunun önemli bir aracı olmaktadır. Yerel yönetimlerdeki personel sayısının azaltılması (Güler, 1998b) bu anlamda akla gelen ilk yöntem olsa da, personel yapısında değişiklik yaratan önemli bir esnekleştirme politikası da personelin hukuki statüsünü değiştirmektir. Bir özelleştirme yöntemi olarak yerel hizmetlerin işletme ve bakım işlerinin alt-sözleşme yoluyla özel şirketlere yaptırılması olan taşeronlaştırma özellikle yerel yönetimlerdeki personel ihtiyacını azalttığı, bunun da daha az personelle çalışabilme olanağını artırdığı görülmektedir. Tersinden şöyle bir şey de söylemek mümkündür. Yerel yönetimler sigorta, sendika, toplu sözleşme, grev gibi yük kabul ettiği şeylerden kurtulmak için, personel sayısını azaltmak kaygısıyla taşeronlaştırmayı tercih etmektedir. Yerel yönetimler üzerinde sosyal maliyet anlamına gelen personel yapısının değiştirilmesinin diğeri bir yolu da taşeronlaştırma baskısı altında denetlenen çalışanların, kadrolu, sözleşmeli ve geçici statülerle birbirinden ayrılması ve kadrolu işçi ve memur sayısının istikrarlı bir biçimde azaltılmasıdır. Bu gelişme de hem sendikalaşmayı ve onunla birlikte

gündeme gelen olguları azaltırken hem de personel maliyetinin düşürülmesiyle sonuçlanmaktadır.

Finansmanda özelleştirme olarak adlandırılan (Güler, 1998b: 25) ve bir neo-liberal politika olarak finansal liberalizasyonun (serbestleşme) bu boyutuyla birlikte uluslararası finans sermayesine yeni bir değerlendirme alanı açılmaktadır. Özellikle yüksek maliyetli kentsel altyapı yatırımları gibi yerel hizmetlerin yerine getirilmesi için gerekli kamusal kaynakların İller Bankası, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı gibi merkezi kurumların kredi ve yardımlarıyla sağlanmasının sınırlandığı günümüzde, yerel yönetimler yerli ve yabancı piyasalara yönlendirilmektedir (Güler, 1998b:25). Eskiden İller Bankası benzeri kurumlar tarafından sağlanan bu finansman neo-liberal politikalarla uluslararası sermaye tarafından sağlanınca, bazı kentsel hizmetlerin işletilmesi işi, Antalya'da Lyonne Eu Deux örneğinde görüldüğü gibi, çokuluslu şirketlerin eline geçmekte, yerel yönetimler tarafından sunulanlar da fiyatlandırılmakta ya da özel sektöre devredilmektedir (Güler, 1998b). Yabancı sermayenin yerel altyapı finansmanı sürecine girdiği sektörler daha çok içme suyu, kanalizasyon ve çöp işleridir. Böylece, kentliler çokuluslu sermayeye bağımlı hale gelmekte, kentte yaşamının vergisi gibi bir fiyatı dolaylı olarak onlara ödemeye başlamaktadır. Yerel altyapı finansmanında yaşanan değişim, finansal serbestleşme ve yerel yönetimlerin küresel ilişki ağı içerisine girmesine Türkiye deneyimi iyi bir örnektir. Türkiye yerel yönetimlerinin çokuluslu mali sermayeye ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla dış piyasalara borçlanmaya başladığı 1986'dan 1995'e

kadar dış borç miktarında yaşanan hızlı artış⁴⁶, aynı zamanda kentsel sistemle ilgili bir çok boyutta özelleştirme uygulamalarını da hızlandırıcı bir etki yaratmıştır.

Son yıllarda neo-liberal yeniden yapılanma sürecine paralel olarak, “devletin küçültülmesi” ekseninde sürdürülen yerelleşme, demokratikleşme, ademi merkeziyetçilik, yerel demokrasi, katılım, yönetim tartışmaları, yerel yönetimlerde yaşanan özelleştirme ve “yabancılaştırma”nın yeterince tartışılmasını sınırlamaktadır. Halbuki yerel yönetimlere dair egemen söylemin kendisine hedef olarak koyduğu ve genel bir kabulle karşılanan başlıklara dikkatle bakıldığında sözü edilen yönetim birimlerinde nasıl bir değişimin yaşandığı kolaylıkla görülebilmektedir. Söz konusu değişim ve geliştirilmesi beklenen hedefler; yerel yönetimlerin mümkün olduğunca özelleştirilmesi, personel sayısının azaltılması, personel giderlerinin düşürülmesi, dış kredi kullanmaları ve yönetime dayalı sözde demokratik bir katılıma açık olma ile simgelenmektedir. Sonuç olarak, neo-liberalizmin kentlerine damgasını vuran küresel-yerel ilişkisi içerisinde, yerelliklerin küresel ilişki ağlarına eklemlenebilme kapasitesini geliştirmenin gereği olarak formüle edilen ve yönetim kavramında ifadesini bulan yeni bir adem-i merkeziyetçilik gelişmektedir. Bu eğilim esas olarak, yerelleştirme, sivilleştirme ("sivil" toplumun belli kesimlerini yönetim ve hizmet süreçlerine katma), özelleştirme, yabancılaştırma şeklindeki bir izleği takip etmektedir. Her ne kadar yerel yönetimlerin merkezi yönetim karşısında güçlenmesini sağlasa da, sözü edilen gelişme, aynı zamanda yerel yönetimlerin çokuluslu sermayenin belirleyiciliği altına girmesini, "ulusal bağımsızlık ve

⁴⁶ Bu artış sonucunda, 1990-1995 döneminde yerel yönetimler tarafından kullanılan toplam altyapı kredileri içinde kamu kredilerinin payı %10, yerli özel sermaye kredilerinin payı %20 ve dış kredilerin payı % 70 oranlarında gerçekleşmiştir (Güler, 1997b: 64).

egemenlikten bir ölçüde vazgeçilmesini" (Eryılmaz,1995: 89), kentlerin daha da tekilleşmesini, dış borçların kontrolsüz biçimde artmasını⁴⁷, yerel yönetimlerde çalışanların ekonomik ve toplumsal haklarının kısıtlanmasını, yönetim modelinin temel aldığı sivil toplumda örgütsel olarak güçsüz olan ve yeni sağ politikalarla denetim altında tutulmaya çalışılan (Harvey, 1997:196) işçi sınıfı ve diğer kent yoksullarının kentsel hizmetlerden daha da dışlanmasını getirmiş ve/veya getirmektedir.

1.3.3. Kentin Küreselleşme Süreciyle Uğradığı Dönüşümün Genel Bir

Değerlendirmesi

Dünya ekonomisinde son 20-25 yıldır yaşanan gelişmelerin belirleyiciliğinde siyaset, toplumsal yaşam, yönetim, kültür gibi boyutlarda meydana gelen değişimler, yada değişim yönünde sermaye kesiminin çabaları ile somutlanan küreselleşme; yerelin, yerelliğin ve kentin önemini artıran bir görüntü içinde kendi hareket ve değerlendirme (birikim) alanlarını geliştirme çabasına girişmiştir. Bu nedenle, yeni uluslararası işbölümü içinde öne çıkartılan kentler, yerel ekonomilerin olanaklarından yararlanmayı bir politika haline getiren ve mekansal hareketlilik kapasitesini artıran uluslararası sermayenin kararlarına, isteklerine ve sorunlarına bağımlı olarak, ulus-devletten özerkleşerek gücünü ve yetkilerini artırmaya çalışmaktadırlar. Bunların sonucunda, küreselin ulus-devlete göre daha uygun ölçeği olan kentlerin kaderinde, başta uluslararası sermaye olmak üzere sermayenin etkisi

⁴⁷ Güler bugüne kadar 360a yakın belediyenin kontrolsüz bir biçimde dış kredilerle borçlandığını belirtmektedir (Güler, 1999).

daha da artmakta, gerek ulus-devletin gerekse de işçi sınıfı ve diğer kent yoksullarının etkileri geçmişe göre azalmaktadır. Uluslararası sermayenin yerelliklerle baş başa kalma isteği, daha rahat ve kârlı bir biçimde mekanlar arasında dolaşma kaygısının sonucudur ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların hazırladıkları raporlarda açık bir biçimde görülmektedir. Neo-liberal politikaların etkin olduğu günümüzde ulus-devletler bu ilişkiye izin vermek ve zemin hazırlamak yönünde zorlanmaktadır⁴⁸.

Sürecin örtük olarak içerdiği bir başka gelişme olan, neo-liberal yeniden yapılanma ve küreselleşme sürecinde ulus-devletlerin kalkınma ve toplumsal adaleti gözeten korumacılığının sonucu olan müdahalenin, piyasanın ve uluslararası sermayenin önündeki engelleri kaldırmak anlamında yeni tür bir müdahaleciliğe evrilmesinin de sözü edilen kesimin yerelliklerin ve kentlerin kontrolünde yerel güçlerle baş başa kalmasına, onları kendisine bağımlı kılmasına yol açan bir gelişmedir. Böylesi bir gelişmenin sonucu olarak da devletlerin eşitsiz mekansal gelişmelere ve bu kapsamda kentsel eşitsizliklere önceki dönemde olduğu gibi bir müdahalesi pek olanaklı olmamaktadır. Bugün için ulus-devletler uluslararası sermaye tarafından çizilen bu yerleşme tarzını kabullenmiş görünmektedir. Hatta, bu devletlerin kendilerine çizdikleri ulusal kalkınma stratejileri bile, yarışan yerellikler modeline uyumlu olarak, kendini dünya ekonomisine yada uluslararası sermayeye pazarlayan kentleri desteklemek üzerinden şekillenmektedir.

⁴⁸ Örneğin, Türkiye’de 30 yıldır gündemde olan yerel yönetim reformununun 1999 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine alınması ve merkezi yönetim taşra teşkilatının güçlendirilmesini temel alan bir içeriğe sahip olsa da yukarıda çizilen çerçevede bir yerleşme adımıdır.

Küreselleşme sürecinin kentler üzerindeki etkilerinden biri de, bazı kentler desteklenip parlatılırken belirli bir gelişme temposunu yakalarken, bazıları da iyice gözden düşmekte ve çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır (Pınarcıoğlu, 1994: 108). Aynı mekansal bütün içinde bir yerin yükselişiyle diğerinin gözden düşmesi ve mekansal yoksulluk (konutların durumu, kültür etkinlikleri, dinlenme yerlerinin yeterliliği ve bakımı, yol, su, kanalizasyon gibi altyapı hizmetleri bakımlarından) içinde olması durumu, özellikle metropoliten kentlerin içinde de yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle, küresel-yerel ilişkisinin içeriği nedeniyle günümüzün mekansal gelişme eğilimleri, kentler arasında ikilemler, kentin iç mekanında ise ikili bir yapıya neden olmaktadır.

Kentlerdeki ikili yapıyı doğuran etmenlerden birisi, esnek üretime bağlı olarak gelişen alt-sözleşme ilişkileriyle ana işletme birimi dışına iş yaptırmanın işgücü piyasasında yarattığı farklılıktır. Kentsel işgücünü çekirdek işgücü ve çevre işgücü olarak ikiye, çevre işgücünü ise tam-zamanlı, yarı-zamanlı, geçici çalışan olarak üçe bölen farklılıklar (Harvey, 1997: 174-175), doğrudan işçi sınıfının gelirlerine de yansımaktadır. Bu yansıma, az sayıdaki görece yüksek ücret, iş güvencesiyle çalışan çekirdek işgücü dışındaki çalışanların (hizmet sektörünün orta ve alt kademelerinde istihdam edilenler de dahildir) düşük ücret ve iş güvencesiyle istihdam edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, gelir dağılımının düzenleme-dışı bırakma, özelleştirme gibi diğer neo-liberal politikalarla daha da bozulması toplumda zenginlerle yoksullar arasında yer alan orta sınıfın durumunun erime sürecine girmesine neden olmuştur. Kentin ikili bir yapı sunmasında orta sınıfların yaşam koşullarını kötüleştiren bu gelişme özellikle önemlidir (Eraydın,

1992 b: 16). Bunun nedeni, refah devleti dönemi kentinin Batı Avrupa'daki göreceli homojenitesini sağlayanın, genişleyen hizmet sektörünün çalışanları olan bu kesimlerin yaşam tarzı ve değerleri (Adam, 1996: 83) olmasıdır.

Kentlerdeki ikili yapının oluşumunu etkileyen bir diğer gelişme de metropolitenleşme dinamiğinin yarattığı parçalanmışlıktır. Bu parçalanmışlık içinde, kentin belli kısımları günümüzün belirleyici ekonomik ilişkileri içinde yatırımları, hizmetleri ve diğer maddi olanakları kendine çekip gelişirken, bunun dışında kalanların önceki dönemlerden daha fazla merkezden olanaklardan uzaklaşarak yoksullaşmasıdır. Bu durum, Işık'ın, "İstanbul'un bazı yöreleri metropoliten kent merkezine Türkiye'nin doğusundaki kadar uzaktır" sözleriyle özetlenebilir (Işık, 1994a: 100). Önceki dönemde de söz konusu olan, kentte yaşayan toplumsal grupların mekansal ayrışması günümüzde toplumsal ayrışmayı destekleyen bir etmen durumuna gelmektedir (Işık, 1996a: 801). Böylesi farklılıkların söz konusu olduğu kentlerin bir yönü, büyük iş merkezleri, plazalar, eğlence yerleri, banka binaları, ışıklı vitrinler, kültürel çeşitlenme, lüks ve güvenli konut alanları, yaşam koşullarının iyiliğiyle karakterize olurken, diğer bir yönü ise nüfusun büyük bölümünün yaygın işsizlik, düşük ücretli işlerde çalışma, düşük gelir, yoksulluk koşullarında yaşadığı ve konut, sağlık eğitim, ulaşım gibi temel kentsel hizmetlerden en alt düzeyde yararlanılmasıyla karakterize olmaktadır. Giderek birbirinden kopan ve gettolaşma eğilimi gösteren farklı bölgeleriyle kentlerin yan yana yabancılar kenti haline gelmesi (Işık, 1995: 801), toplumda gerilimi artıran bir kutuplaşmayı da gündeme getirmektedir. Kentin bu ikili yapısının gelişmiş yada azgelişmiş ülke metropollerinde nasıl bir kutuplaşmayı getirdiği 1992'de Los Angeles'teki

ayaklanmada (Davis, 1996: 71) net bir biçimde görülmüştür. Bu durum karşısında, kentte yaşayan görece refah içindeki kesimlerin kent dışındaki kendilerine özel, güvenlik sistemleriyle donatılmış sitelere kaçma eğiliminin daha da hızlanması ise söz konusu kutuplaşmayı ve mekansal ayrımcılığı pekiştirmektedir. Bir tarafta, kentin olanaklarından dışlanmışlar, öte taraftan dışlanmışların buna karşı öfkelerinden korkarak sitelerine kapananların yaşadıkları günümüz metropoliten kentleri eşitsizlik, şiddet, baskı dışındaki, “kentlilik”, “yerel katılım”, “yerel özerklik”, “demokratik bir kent yaşamı” gibi kavramlar ve ideallerin altını oymakta ve havada kalmalarına neden olmaktadır.

Kentlerin içinden geçmekte olduğumuz süreçte, mekansal ayrışma ve toplumsal kutuplaşmayı üreten ikili yapısının kaldırılması kentsel politika açısından en önemli gereksinim olmaktadır. Bu gereksinimi karşılamaya yönelik olarak da toplumsal adalet kavramının yeniden toplumsal ve kamusal politikaların merkezine oturtulmasından geçmektedir. Bu arada, kapitalist eşitsiz gelişim kuralının yalnızca toplumsal sınıf ve grupları ayrıştırmakla kalmadığının farklı mekanları da birbirinden ayırdığının görüldüğü günümüzde toplumsal adaletin mekansal adaleti de gözetilen biçimde genişletilmesi gerekmektedir (Işık, 1994a: 105). Bu noktada, bir yanı sıra kent mekanı üzerinde toplu çıkarlar adına özel çıkarların kısıtlanması anlamına gelen kent planlamasının toplumsal boyuta ağırlık vererek kenti bütünleştirmeyi (Işık, 1994b: 32) hedeflemesi ilk etapta kent düzeyinde atılması gereken adımlardan biridir. Bu planlamanın uygulanması açısından en önemli iki politika, kent yönetimlerinin kentsel rantları kamuya dağıtması ve kentsel işgücünün ihtiyaç duyduğu kolektif tüketim hizmetlerine daha fazla bütçe desteği verilmesidir.

Kentlerde neo-liberal yeniden yapılanma ve küreselleşme süreçleriyle sözü edilen dönüşümler yaşanırken, kentin anlamı da değişmeye başlamıştır. Kentin yarışan yerellikler içinde bir işletme gibi örgütlendiği küreselleşme sürecindeki anlamı, John Friedman'ın (1996:79) belirttiği gibi: “[...] En çok soyut bir alanda, sermaye birikimi açısından bazı önemli özellikler gösteren bir yerleşim noktasıdır: Düşük ücret karşılığında uysal bir işgücü, başka ekonomik faaliyetlere geçebilirlik, uluslararası pazar sistemi ile bağlantı ve çok para yapmaya elverişli bir iklim"dir. Kentin işlevi ise bu nedenle kentin sözü edilen avantajlarını kullananlara bir işletme olarak verimlilik ve kâr sağlamaktır. Kenti bir işletme gibi planlayan ve değerlendiren teknokratik-işlevselci bakış açısının hakimiyetinin arttığı küreselleşme süreci ile birlikte kentlerin işletmecilik ilkeleriyle planlanması siyasal toplumsal ve kültürel ilişki boyutlarına sahip ortak kamusal mekanların (meydanların, mahallelerin) hızla tahrip edildiği Los Angeles gibi kentleri ortaya çıkarmaktadır (Friedman, 1996: 79).

BÖLÜM 2

YENİ EĞİLİMLERİN MERSİN'DEKİ YANSIMALARI

Dünya ekonomisinde 1970'lerde yaşanan yapısal kriz, krize karşı geliştirilen neo-liberal politikalar, bunların bütünsel bir çerçeve olarak bir yeniden yapılanmayı getirmesi ve onu bir bütünleyeni ve sonucu olarak küreselleşmenin ortaya çıkması, söz konusu gelişmelerin kentler ve kentleşme süreçlerine etkisi gibi, bu çalışmanın genel teorik çerçevesini oluşturan kısımda ele alınan gelişmelerin yansımaları, genelde Türkiye kentlerinde, özelde ise Mersin kentinde de çeşitli boyutlarda gözlenmiş ve/veya gözlenmektedir.

Neo-liberalizm ve küreselleşmenin Mersin'in ekonomik, toplumsal yaşamına, mekansal gelişimine ve yerel yönetimine etkileri değerlendirilirken, öncelikle, bir karşılaştırma yapabilmek açısından Türkiye modern kentleşme tarihinde geçilen aşamalara ve kentlerin özellikle 1980'li yıllardan itibaren yaşadığı değişime, Mersin'in kentleşme tarihçesine değinilmesi gerekmektedir. Kenti etkileyen önemli bir dışsalılık olarak, son yıllarda Mersin denilince ilk akla gelen konu olan 1990'lardan itibaren kente Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden yönelen kitlesel göç konusuna ise 1980 sonrasında yaşanan gelişmeler bağlamında yer verilecektir.

2.1 Türkiye Kentlerinin Evrimi ve Yaşamakta Olduğu Değişim

Mersin kentinin tarihsel gelişimini çözümlenmek açısından ilk olarak, Türkiye kentlerinin evriminin değerlendirilmesi üzerinden genel bir çerçevenin çizilmesi anlamlı olacaktır. Bu kapsamda, neo-liberal yeniden yapılanma ve

küreselleşme öncesinde Türkiye kentlerinin evrimi ve 1980'lerden itibaren yaşamakta olduğu değişim ve bugün bu kentlerin içinde bulunduğu durum değinilmesi gereken başlıca konulardır. Çalışmamızın boyutlarını dağıtmamak açısından, Mezopotamya ve Mısır ile birlikte kentleşme deneyiminin çok eskilere gittiği Anadolu coğrafyası üzerinde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyetinin tarihsel ve mekansal sınırlarına atıf yapılan Türkiye'de, kentlerin evrimini ülkenin kapitalistleşme ve modernleşme sürecinin ilk adımlarının atıldığı 19. yüzyıldan başlatarak ele almak, hem konumuz kapitalist kentin evriminde yeni bir aşama yaratan küreselleşme süreci üzerinde yoğunlaştığı, hem de örnek olarak yaklaşık yüz elli yıllık bir tarihi olan Mersin kentini ele aldığımız için anlamlı bir sınırlandırma olacaktır.

Türkiye kentlerinin 19. yüzyıldan bu yana geçirdiği aşamaları değerlendirirken yöntem olarak, sermaye birikimi-kentsel gelişme ilişkisi üzerinden hareket edilmesi benimsenmiştir. Bu yöntemi seçmemizin altında yatan neden, ülkenin bu tarihten itibaren girdiği, Batılılaşma olarak adlandırılan modernleşme ve kapitalistleşme süreciyle birlikte, sermaye birikim süreçlerinin mekansal gelişmeleri belirleyen başat güç haline gelmesidir⁴⁹. Çalışmamızda sermaye birikimi-kentsel gelişmeler ilişkisi temel olarak, üç ana kavramdan yola çıkılarak kurulacaktır. Sermaye birikimi, toplumsal sınıflar arası bölüşüm ve kamu ekonomi politikaları söz konusu üç kavramdır. Kentler bunların karşılıklı etkileşimlerinin ürünü olarak şekillenirken, bir

⁴⁹ Sermaye birikim süreçlerinin kentler üzerindeki etkileri konusunda yapılmış çalışmalar için bakınız, Tekeli ve Gülöksüz (1983), Tekeli (1988), Eraydın (1988). Habitat II Türkiye Ulusal Raporu ve Eylem Planı (TUREP) (1996) bu yöntemi kullanarak yapılan önemli çalışmalardan biridir.

yandan da sistemin ilişkilerini tanımlayan bir öge konumuna gelmiştir (Eraydın, 1988: 134).

Konuya böylesi bir yöntemle bakıldığında, 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana Türkiye kentlerinin evrimini belirleyen üç dönemden geçildiğini, dördüncünün de yaşanmakta olduğunu söylemek mümkündür⁵⁰. Bu dönemler sırasıyla;

1. Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyılda emperyalist Batıya açılmasıyla ve reform hareketleriyle modernleşme ve kapitalistleşme sürecine girdiği dönem,

2. Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar süren tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu ve sanayileşme politikalarının çeşitli nedenlerle yeterli ölçüde başarılı olamadığı iç pazar bütünleşmesinin sağlandığı dönem,

3. 1950'lerden 1980'lere kadar süren ABD egemenliğindeki dünya kapitalist sistemine girilen, ithal ikameci ve ulusal kalkınmacı sanayileşme ve hızlı kentleşme dönemi,

4. 1980'lerden günümüze kadar süren dış borç ve sermayenin karlılık krizini çözmek için iç pazarı daraltan, ihracat yönelimli ve mali ve ticari serbestleşmeyle birlikte dünya ekonomik sistemiyle daha sıkı ilişkiler içine girilen neo-liberal yeniden yapılanma dönemidir.

⁵⁰ Bu dört aşamaya ayırma işlemi, kentleşmeyi sermaye birikim süreçleriyle açıklayan iki kaynaktan kendi dönemleştirmemize uygun olarak derlenmeye çalışıldı. Bu kaynaklar: Anadolu'daki yerleşme sistemini 16. yüzyıldan başlatarak 5 dönemde inceleyen Tekeli'nin "Türkiye'de Kentleşme Yazıları" (1982) ve Cumhuriyet dönemi Türkiye kentleşmesini 3 dönemde inceleyen "Sermaye Birikim Sürecinde Kentler" (1988) başlıklı çalışmalardır. Konuyu aynı dönemleştirmeler içinde ele alan İhsan Bilgin'in "Anadolu'da Modernleşme Sürecinde Konut ve Yerleşme" (1996) makalesi de bu dönemleştirmenin mümkün olabileceği konusunda netleşilmesini sağlamıştır.

Bu dönemleştirme, kentin kapitalist üretim tarzıyla birlikte, gelişmiş ülkelerde sanayi devriminden bu yana yaşadığı genel evrimleşmeden farklı olmakla birlikte, bu farklılık geç kapitalistleşmiş bir ülke olmaktan kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, GÜ'lerin coğrafi keşiflerin başladığı merkantalist birikim döneminden (16. yüzyıldan) beri süren sermaye birikim süreci ve Türkiye'de az gelişmişlik koşullarında son 150 yılda gerçekleştirilmeye çalışıldığı, GÜ'lerde 150 yıllık tarihi olan sanayi temelli kentleşme, Türkiye'de büyük ölçüde 2. Dünya Savaşı sonrası yıllarda geçerlilik kazandığı için GÜ'ler üzerinden çizilen genel çerçeve içindeki değişik aşamalar, Türkiye kentleşme sürecinde içiçe geçmiştir. Ancak, bu içiçe geçiş yine de sermaye birikim süreçlerinin genel eğilimleriyle uyumlu biçimde gelişmeyi engellememiştir. Örneğin, Türkiye kentlerinde işgücünün yeniden üretimine dönük kolektif tüketim hizmetlerinin -GÜ'lerde refah devleti döneminde geçerli olduğu anlamda- gelişmesi ve metropolitenleşme eğiliminin ortaya çıkması, hızlı sanayileşme ve kentleşmenin yaşandığı 1950-1980 arasındaki dönemin sonları olan 1970'lerde söz konusu olmuştur. Bunun yanında, GÜ'lerde kentleşmenin evrimi içinde ortaya çıkan olgu ve eğilimlerin sermaye birikim tarzları aynı olmadığı için AGÜ'lerde aynı yoğunlukta yaşanması mümkün değildir. Çoğu zaman söz konusu olan, GÜ kentlerinde yaşananların uluslararası işbölümüne bağlı olarak, AGÜ kentlerine farklı düzey ve yoğunlukta yansması biçimindedir.

Çalışmanın bu başlığı esas olarak, neo-liberal yeniden yapılanma ve küreselleşme sürecinin Türkiye kentlerine etkisini araştırdığı için, bu sürecin öncesi

olan ilk üç döneme "Türkiye Kentlerinin Evrimi" alt başlığında değinilecek, dördüncü dönem ise bir sonraki alt başlıkta ele alınacaktır.

2.1.1. Türkiye Kentlerinin Evrimi (19. Yüzyıldan 1980'lere Kadar)

2.1.1.1. Türkiye'de Modern Kentleşmenin İlk Dönemi

Batı Avrupa'da kapitalizmin sanayi devrimi sonrasında ulusal sınırlara sığamaz ölçüde gelişmesi, hammadde ve pazar açısından kendine yeni değerlenme alanları arama anlamında bir uluslararasılaşma eğilimine yol açmıştı. Bu eğilim doğrultusunda Avrupa devletleri içinde önceleri Fransa ve İngiltere, sonrasında da Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde aşama aşama emperyalist bir denetim kurması olgusu, İmparatorluğun içsel dinamikleriyle⁵¹ birleşerek önemli yapısal değişimlere yol açmıştır (Tekeli, 1982: 27). Bir başka deyişle, sonrasında bir reform sürecini de getiren bu değişimler, ekonomik nitelikli dışsal ve yönetsel ve siyasal nitelikli içsel nedenlere bağlı olarak gündeme gelmiştir.

Bu çerçevede, Türkiye'de modern-kapitalist kentin ilk dönemini belirleyen sermaye birikim tarzı, Avrupa kapitalizminin gıda maddeleri ve hammadde taleplerinin, Osmanlı'daki tarımsal üretimi iç pazardan daha çok dış pazara dönük hale getirmeye başlamasıdır. Dış pazara dönük bir üretim ve ticaret sisteminin kurulması, ulaşım teknolojisi ve ağının geliştirilmesini de beraberinde getirmiştir.

⁵¹ Yapısal değişimleri gerekli kılan bu içsel dinamiklerden başlıcaları: 17. ve 18. yüzyıllarda zayıflayan merkezi denetimin yeniden kurulması, müslüman olmayan azınlığın kentlerdeki ekonomik gücü, Avrupa devletleriyle yapılan savaşlarda sürekli yenilgiye uğrayan ve disiplini bozulan ordunun yeniden düzenlenmesi, milliyetçilik akımlarının daha fazla parçalanmaya yol açmasının önüne geçmek kaygısıdır.

Sözü edilen dışsal ve içsel dinamiklerin sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839'dan itibaren, modernleşme ve/ya Batılılaşma doğrultusunda girişilen ve Tanzimat⁵² olarak bilinen reformlar gündeme gelmiştir. Bu reformların aynı zamanda, kent alanını da ilgilendiren bir içeriğe sahip olduğu kabul edilmektedir(Yerasimos, 1996: 1). Tanzimat Fermanı'ndan 6 ay önce Mayıs 1839'da hazırlanan ve Osmanlı kent alanını modernleştirme yönündeki ilk resmi belge olarak kabul edilen metinde, geniş cadde ve rıhtımların açılması, dar sokak ve çıkmazların kaldırılması, başkent kentsel alanında köklü bir değişimin gerekliliği gibi konular yer almaktadır (Ergin'den aktaran Yerasimos, 1996: 1). Bu metnin ardından, 1840'lardan itibaren sokakları genişletme ve sıralama doğrultusunda şehircilik kuralları ve mülkiyet rejimini esnekleyecek kamulaştırmalara olanak tanıyacak yasal düzenlemeler kabul edilmeye başlanmıştır. Bu yasal düzenlemelerden en önemlileri, birinci Ebniye Nizamnamesi (1848), ilk İstimlak Nizamnamesi (1856) (Yerasimos, 1996: 2), Nizamname-i Umumi (1857) ve Arazi Kanunnamesi (1858) (Tekeli, 1996: 21)dir. Böylece, Osmanlı'da modern bir kent yaratmaya dönük bir şehircilik anlayışı ortaya çıkmıştır.

Batı Avrupa ülkeleriyle yapılan anlaşmalarla ticaretin daha da gelişmesi ve Tanzimat dönemindeki kamunun reformcu müdahaleleri kentlerdeki sınıfsal yapıyı da değiştirmiştir. Bu süreçte, eskiden artık ürüne el koyduğu için egemen konumda bulunan askerler ve genelde asker kökenli merkezi yöneticiler, sultanın ücretli bürokratları haline gelmiş, İmparatorluğun geleneksel sınıf şeması içinde ikinci

⁵² Tanzimatın tam sözcük anlamı "düzen verme"dir (Dumont ve Georgeon, 1996: viii).

kademeyi oluşturan din adamları (ilmiye) sınıfı ekonomik ve toplumsal gücünü yitirmiş, ticaret ve üretim sektörlerinin dönüşümü sonucunda da aynı şema içinde üçüncü sırada bulunan kesimler arasında gelişen taraf tüccarlar olmuş, sanatkarlar ise gerileyen kesimlerden biri olmuştur (Tekeli, 1982: 28-29). Ekonomik açıdan kentler üzerinde en fazla etkili sınıf,uluslararası sermaye ile bütünleşmiş Ermeniler ve Rumlardan oluşan müslüman olmayan ticaret sermayesi olmuş, merkezi bürokrasiyi oluşturan askeri sınıf ise 1908'deki 2. Meşrutiyete kadar bu durumu modernleşme ve merkezi denetimi güçlendirme yolunda kullanmayı amaçlamıştır⁵³. Sermaye birikim sürecinden Batı Avrupa sermayesinden sonra, en fazla kâr sağlayan bu kesimler çeşitli araştırmacılar tarafından, modern öncesi toplumlarda, modern düşünce ve uygulamaların ülkenin geri kalan kısmına yayılmasını sağlayan "değişim ajanları" olarak nitelendirilmektedirler (Keyder vd., 1994: 123). Nitekim, müslüman olmayan azınlıkların yoğunlaştığı, ulaşım teknolojisinin sunduğu olanaklarla yerel iç bölgeler üzerinde egemenlik kurmuş olan ve artık ürünü toplayarak ülke dışına aktarılmasının mekanı niteliğindeki (Keleş, 1978: 18-19) liman kentleri, modern düşünce ve uygulamaların gözle görülür ve elle tutulur hale geldiği yerler olmuşlardır (Keyder vd., 1994: 123). Örneğin, İzmir'in modern bir yaşam tazi olarak, "Levanten" ve kozmopolit bir kültürü üretmesi (Tekeli, 1982:41) ya da Türkiye tarihinde ilk kurulan

⁵³ II. Meşrutiyetle birlikte yarı-sömürge konuma gelmeye ve Müslüman olmayanların ekonomik üstünlüğüne karşı ulusal bir ekonomiye geçilmesi ve milli bir burjuvazi yaratılmasını, bu yolla modernleşmeyi savunan anlayış siyasal iktidarı ele geçirmiştir (Tekeli, 1982; İnsel, 1996; Toprak, 1982). Ancak, bu tarihten sonra yaşanan savaşlar ve iç çatışmalar nedeniyle, İttihat ve Terakki Partisi tarafından yürütülen bu politikaların tam olarak uygulanması ve sonuçlarının alınması Cumhuriyet dönemine kalmıştır.

belediyenin Pera ve Galata'yı kapsayan Beyoğlu'ndaki Altıncı Daire-i Belediye olması bu eğilimlerin sonucudur (Tekeli, 1996: 21).

Anadolu'daki toplam nüfusun yüzde 27'sini barındıran İstanbul'un kentler arasında birinci sıradaki yerini koruduğu bu dönemde sermaye birikim sürecine bağlı olarak yaşanan gelişmeler, kentli nüfusun artışını getirmesinin yanı sıra⁵⁴, sözü edilen tarihe dek geri de olsa, tarım-dışı etkinliklerin belli bir düzeye sahip olduğu bazı kentlerin gerilemesine (Keleş, 1978: 26-27), İzmir gibi dış ticaret biçimine uygun liman kentlerinin hızla gelişmesine yol açmıştır (Keleş, 1978: 18). Bunlara ek olarak İstanbul, İzmir, Bursa gibi ticaretin geliştiği modernleşen kentlerde ihraç edilen tarımsal ürünlerin birinci derecede işlenmesine dayalı fabrika türü üretim ortaya çıkmış, bu da Osmanlı toplumunda hem modern sanayinin hem de işçi sınıfının doğuşunu başlatmıştır (Arslanoğlu, 1998: 177; Tekeli, 1982: 30).

Sonuç olarak, Türkiye'de modernleşme ve kapitalistleşme sürecinin kentleri etkilediği ilk dönem olan 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan kentsel gelişme diğer pek çok azgelişmiş ülkede olduğu gibi bağımlı bir kentleşme niteliğindedir. Kentler ve toplum kesimleri arasındaki eşitsizlikleri arttıran bu kentsel gelişme tarzı, özellikle ekonomik canlılık içindeki kentlerde Türkiye'de modern şehircilik kurallarıyla şekillenen bir yapıyı ortaya çıkarması bakımından önemlidir.

⁵⁴ Tekeli ve Erder'in "Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak: İç Göçler" başlıklı çalışmalarına göre, 18. Yüzyılda yüzde 8-9 civarında olan kentli nüfusun oranı 19. Yüzyılın sonunda yüzde 25'e ulaşmıştır (1978: 176).

2.1.1.2. Cumhuriyetin Kuruluş Döneminde Kentleşme (1923-1945)

Türkiye'de modern anlamda kentleşmenin gelişimi açısından ikinci dönem, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar süren, ulusal bir ekonomi yapısı oluşturma kaygısıyla iç pazar bütünleşmesinin sağlandığı dönemdir.

Türkiye'nin dünya ekonomisine hammadde satıp, karşılığında tüketim malı aldığı bu dönem, tarımsal üretimin ağırlıkta olduğu ve 1929 öncesi ve sonrası olarak iki alt dönemde farklı politikalara dayalı olarak sanayi üretimini geliştirme ve sermayeyi ulusal bir kimliğe büründürme çabalarının yoğunlaştığı bir dönemdir. Söz konusu birikim süreci çerçevesinde kentler ise özellikle, görelî fiyat hareketleri ile tarımsal birikimin sanayiye aktarıldığı sermaye birikiminin dönüşüm alanı işlevini görmektedir (Eraydın, 1988: 135).

Ulusal gelirin ortalama yüzde dokuzluk bir bölümünün sermaye birikimine ayrıldığı ve sanayiye dönük yatırımların bundan çok düşük bir pay aldığı⁵⁵ (Boratav, 1988: 1886) ve birikim sürecinin kırsal kesimde yoğunlaştığı bu dönemde kentlerin çekicilikleri ve büyüme hızları düşük gerçekleşmiştir. Örneğin 1927 Nüfus Sayımına göre yüzde 24.2 olan kentli nüfus oranı, 1935'te yüzde 23.5'e düşmekte, 1940'ta yüzde 24.4'e yükselen söz konusu oranın 1945 yılında yapılan sayımda ancak yüzde 24.9'a yükselebildiği görülmektedir (Tekeli ve Gülöksüz, 1983: 1232).

⁵⁵ Devletin bütün teşvik edici düzenlemelerine karşın yeni oluşan ulusal sermaye sınıfı için yeni siyasal kadrolarla yakın ilişkiler, bazılarıyla ortaklıklar kurarak ticaret ve ulaştırma alanında imtiyazlar elde etmek, sanayiye dönük yatırım yapmaktan daha çekici görülmüştür (Boratav, 1988: 1886).

Dönemin kentsel gelişme açısından önemli bir özelliği uygulanan yerleşme politikalarıdır. Önceki dönemin yerleşme yapısının emperyalizme/kapitalist merkezlere bağımlılığına tepkiden kaynaklanan, Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında uygulanan bu politikaların ilk uygulamaları başkent olarak liman kenti İstanbul yerine, ülkenin ortasındaki Ankara kentinin seçilmesi ve demiryolu hattının değiştirilerek ağ biçimindeki demiryolu şemasına geçilmesidir (Tekeli, 1998: 5). Yeni kurulan Cumhuriyetin dışa bağımlı liman kentlerinde yoğunlaşan mekansal örgütlenme biçimini yadsıyarak, iç pazarını bütünleştirecek bir yerleşme politikası izlemesiyle, yatırımların ve nüfusun ülke içine yayılmasına ve belli yerleşim birimlerinde yoğunlaşmasına çaba harcanmıştır. Bunlara ek olarak, 1930'lardan sonra sermaye birikimini sanayileşmeye yöneltmek amacıyla izlenen devletçilik politikasıyla kurulan kamu işletmelerinin çoğunun Anadolu'nun ortasına nüfusu 10 bini aşamayan yerlerde kurulması da hem kentlerin dengeli gelişmesi hem de nüfusun dengeli bir yayılım göstermesi açısından olumlu sonuçlara yol açmıştır⁵⁶ (Tekeli,1982: 42,49, 330). Yatırımların ülke içinde dengeli bir biçimde yayılması politikasının sonucu olarak, önceleri nüfusu 20.000'in altında olan Karabük, Kırıkkale, Batman, Gölcük, Ereğli, Nazilli gibi kentler hızlı bir nüfus artışı göstermişlerdir (Eraydın, 1988: 140). Yerleşme yapısının gelişimi daha çok kamunun müdahaleleriyle yönlendirildiği için eskiden müslüman olmayan azınlık sermayesinin güçlü olmasından kaynaklı olarak yatırımlarda öncelik sahibi olan liman kentleri bu avantajlarını kaybetmişlerdir. Ne var ki, bu dönemde kentlerin büyüklük

⁵⁶ Bu durumun olumlu olarak nitelendirilmesi, yerleşme sisteminin tam anlamıyla bir dengeli gelişme gösterdiği anlamına gelmemekle birlikte, az gelişmiş bir kapitalist ülke olarak Türkiye'nin, mekansal gelişim açısından bu dönemde potansiyellerinin el verdiği ölçüde dengeli bir gelişme çabası içinde bulunduğu kabul edilmektedir.

sıralamasında ilk iki sırayı İstanbul ve İzmir almakta, Cumhuriyet tarafından imarına en fazla önem verilen Ankara'nın ise bu süreçte ortalama yıllık yüzde altılık bir büyüme kaydederek (Tekeli, 1998: 7-8) 1927'de yaklaşık 75.000 olan nüfusunu 1950'lerin başında 288.000'e çıkardığı görülmektedir (Eraydın, 1988: 138; Tekeli, 1982: 49-81, 331). Nüfus artış oranının yüzde 1-1.5 düzeyinde kaldığı bu dönemde (Tekeli ve Gülöksüz, 1983: 1231), özellikle 1923-27 yılları arasında kentsel nüfus artışının yüzde 38.6'sını oluşturan göçlerin en fazla yöneldiği Marmara bölgesindeki (Geray'dan aktaran Eraydın, 1988: 138) ve Orta Anadolu'daki kentlerin görece önemlerini arttırdıkları görülmektedir.

Aynı dönem içinde, Türkiye kentlerinin fiziksel dokusunun gelişmesinde ve modernleşmesinde iki etmenin de etkisi büyük olmuştur. Bunlardan birisi, ulaşım tekniklerinde yaşanan gelişmelerin bir parçası olarak motorlu taşıtların kent yaşamına girmesi ve atlı arabaların yaygınlaşması, diğeri de Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki kentsel dokunun savaşlar sonucunda büyük ölçüde tahrip olmasıdır. Söz konusu iki etmenin sonucunda, önceki dönemden beri arzulanan modern ve Batılı anlamda kent planlaması anlayışının yaşama geçirilmesi kolaylaşmıştır. Motorlu taşıtların kent-içi ulaşımında önem kazanması çıkmaz sokaklı ve dar sokaklı bir kent dokusunun yerine, geniş cadde ve sokaklardan oluşan bir kentsel ağı ortaya çıkarmış, 1923 öncesindeki savaşların yıktığı kentler yeniden inşa edilirken, modern normlara uygun kenti yaratmak için bu dönemde çıkarılan 1580 Sayılı Belediye Yasası, İmar Yasası - kentlerde imar planı yapma zorunluluğu getirmekte- gibi yasal düzenlemelerle yaygın bir planlama etkinliğine girilmesi kentin fiziksel dokusunun iradi müdahalelerle maddi

(ekonomik) gereksinimlere uygun bir işlevsellikte örgütlenmesini kısmen de olsa sağlamıştır (Tekeli, 1982: 42). Merkezi yönetimin bayındırlık çalışmalarına yüzde 15'lere varan bütçe ayırmasının (Batur, 1983: 1380) bu kısmi başarıda önemli payı vardır.

Bunların yanında, Cumhuriyetin yönetici kadrolarının 1930'lardaki köycülük ve halkçılık söyleminin ürünleri olan Köy Enstitüleri ve Halk Evleri gibi kurumlar da kentleşme süreçlerini dolaylı yoldan etkilemiştir (Bilgin, 1998: 261). Sözü edilen kurumlar, birikim tazına uygun olarak hem köylünün kırdan tutularak modernleşmesini ve modern tarım tekniklerinin öğretilmesiyle üretim kapasitesini arttırmayı, hem de ulusal burjuvazinin kültürü ve yaşantısının kentlere yayılmasını hedeflemiştir.

Kent yönetiminin durumuna bakıldığında, belediye kanunun çıkarıldığı 1930'dan 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar ki süreçte il özel idarelerinin yetki ve kaynak bakımından güçlü olduğu görülmektedir (Güler, 1992: 159). Bir başka deyişle, söz konusu dönemde belediye yönetimleri ikinci planda kalmış, merkezi ölçekte olduğu gibi yerel ölçekte de devletçilik geçerli olmuştur.

Türkiye'de modern-kapitalist kentleşmenin ikinci dönemi sayılan 1923-45 döneminin sonuçları şöyle toparlanabilir: kentler sermaye birikiminin dönüşüm alanı olarak tarımsal artığın sanayiye aktarıldığı yerler olarak modern planlama anlayışıyla düzenlenmeye çalışılmış; devletçilik ve ulusal burjuvazi yaratma politikalarıyla belli bir sanayi alt yapısı kurulmuş; kentlerin dengeli bir biçimde gelişmelerine olanak sağlayacak ve iç pazar bütünleşmesini sağlayacak yerleşme

politikaları izlenmiş; kırdan kente göçün düşük seviyede olmasıyla kentleşme hızı düşük gerçekleşmiştir.

2.1.1.3. Yeni Birikim Tarzı ve 1950-1980 Arası Hızlı

Kentleşme Dönemi

Türkiye'nin tarihinde ekonomik ve siyasal açılardan bir dönüm noktası olan 1946 yılı, kentleşme açısından da yeni bir dönemi başlatmıştır. Savaş sonrası uluslararası konjonktürün ürünü ve ülkenin sınıfsal yapısı doğrultusunda kapitalist ekonomik gelişmenin bir gereği olarak, dışa kapalı ekonomi ve siyaset yapısından çıkılarak, ABD egemenliğindeki dünya kapitalist sistemine girilmesi, bu dönemin en önemli özelliğidir. Dışa açılmanın iki önemli sonucu devletçi ekonomiden liberal ekonomiye, tek partili siyasal rejimden çok partili parlamenter rejime geçilmesidir. Bunun yanında, söz konusu dönemde aynı yolu izleyen pek çok geç kapitalistleşmiş ülkede olduğu gibi bu liberal ekonomi modeli GÜ'lerdekenden çeşitli farklılıklar içermektedir. İzlenen bu model, Batılı kapitalist devletlerin iki kutuplu dünyada, birçoğu bağımsızlığını yeni kazanmış, AGÜ'nün dünya kapitalist sisteminin bir parçası olması için 1950'li yıllarda geliştirmiş oldukları modernist kalkınma iktisadı tarafından formüle edilen ulusal kalkınmacılıktır. Model, ilk bakışta, Türkiye ekonomisi açısından önceki dışa kapalı devletçiliğinden çok fazla bir farklı görünmemektedir. Ne var ki, AGÜ'lerde sanayileşmenin önemini vurgulayan söz konusu devlet müdahaleci, planlamacı ve Keynesçi model, kalkınmanın bu ülkelerin kıt kaynağı olan sermayenin GÜ'lerden AGÜ hükümetlerine dış borç ve hibe biçiminde aktarılmasıyla sağlanabileceğini savunduğu için bağımlılık ilişkilerini geliştiren yayılmacı bir model

olarak temel bir farklılık içermektedir⁵⁷ (Ersoy ve Keskinok, 1997: 55). Uzun vadeli, düşük faizli krediler, hibe ve yardımlar ve uluslararası şirketlerin dolaysız yatırımlarından oluşan bu sermaye aktarımı, Türkiye'nin sermaye birikim tarzını belirleyerek, ithal ikameci ve ulusal kalkıncı sanayileşme sürecini doğurmuştur. Uzun vadede ekonomide üretilen artı değerın önemli bir bölümünün GÜ'lere aktarılmasına yol açsa da, söz konusu birikim tarzı, ülkedeki üretim kapasitesinin ve istihdam olanaklarının artmasına neden olmuştur (Ersoy ve Keskinok, 1997: 55). Bu tarzla birlikte biçimlenen sürecin kentsel gelişmelere yansması ise, 1950'lerden sonra hızlanan kırdan kente göç akını ve hızlı kentleşme olgusudur.

Modern-kapitalist kentleşmenin üçüncü dönemini şekillendiren yeni birikim sürecinin kuluçka evresi olması nedeniyle 1946-50 arasındaki yıllarda kentleşmeye ilişkin pek fazla değişiklik gözlenmemektedir. En belirgin değişimlerden biri olarak, önceki dönemde yüzde 1-1.5 düzeyinde bulunan nüfus artış oranının yüzde 2.17 düzeyine çıktığı görülmektedir (Tekeli ve Gülöksüz, 1983: 1231). Bu dönemde, belediyelerin hizmet kapasitelerini arttırmaya dönük olarak gerçekleştirilen kurumsal düzenlemeler olan İller Bankası'nın kurulması ve 5237 Sayılı Belediye Gelirleri Kanununun çıkartılması kentleşmeye ilişkin diğer önemli değişikliklerdir (Tekeli, 1998: 12-13). Belirtilen yıllar arasında yapılan çalışmalarda, Türkiye'de güçlü kentleşme eğilimleri olmadığı konusunda bir uzlaşma vardır (Keleş, 1990: 26).

⁵⁷ Bu dönem devletçiliğinin bir diğer farklılığı da yeni kurulan Kamu İktisadi Teşekküllerinde özel sektörün ortaklık paylarının önemli boyutlara ulaşmasıdır (Eraydın, 1988: 144).

Yeni sermaye birikim sürecinin olgunlaşmaya başladığı 1950'lerden itibaren ise Türkiye kentlerin işlevlerinde, gelişme hızında, fiziksel dokusunda, kırsal yapıda, kır-kent ilişkilerinde, yaşadığı sorunlarda, kentsel sınıflar arası ilişkilerde ve ülkenin yerleşme yapısında önemli değişimler yaşanmıştır.

Sabit sermaye yatırımlarının ithal ikameci ve ulusal kalkıncı ekonomi politikalarıyla arttığı ve bu sayede birikim sürecinin artık, kentsel etkinlikler üzerinden şekillendiği, tarım kesimindeki değişimlerden daha kısıtlı ölçüde etkilendiği bu dönemde kentin kendisi bir birikim odağı haline gelmiştir. Bu nedenle, kentsel sektörler (sanayi, ticaret ve finans) ve toplumsal sınıf ve gruplar arasındaki bölüşüm önem kazanmıştır. Bunun yanında, bu dönemin bir başka gerçekliği de, kentsel rantların üretim sektörleriyle birikimin yönlendiği açısından rakip durumuna gelmeleridir⁵⁸. Bunların sonucunda, kentler, bir yandan sermaye birikiminin oluştuğu, diğer yandan kentsel rantların önem kazanmasıyla üretken sermaye döngüsünün kırıldığı yerler haline gelmişlerdir (Eraydın, 1988: 136).

Benzer birikim tarzlarının etkilediği pek çok AGÜ'de olduğu gibi Türkiye'deki kentsel gelişmeler de belli bir düzeni izlemiştir. Önce kırsal alanda değişimler başlamış, sonra da bunu kentte yaşanan değişim süreci izlemiştir (Mimarlar Odası Ankara Şubesi(MOAŞ), 1971: 26; Bilgin, 1996: 481). 2. Dünya Savaşı sonrası yıllarda kırsal alanda gözlemlenen dört olay kentleşme açısından önem taşımaktadır.

⁵⁸ Özellikle dışarıdan aktarılan yardımların önemli bir kısmını oluşturan Marshall yardımının üretken yatırımlara gitmediği, toprak spekülasyonu ve inşaat yatırımları gibi üretken olmayan ve kentsel rant getiren etkinliklere bağlandığı belirtilmektedir (Mimarlar Odası Ankara Şubesi(MOAŞ), 1971: 31).Uluslararası sermaye girişleri olan dış kredilerin de dolaylı olarak kentsel rant getiren etkinliklere aktarıldığını söylemek mümkündür. Çünkü, 1950 yılında toplam yatırımların yüzde 28.3'ü, 1955'te yüzde 34.5'i konut yatırımları için kullanılmıştır (Eraydın, 1988: 144).

Bunlar sırasıyla; tarımda makineleşmenin artmasıyla açığa çıkan işgücü fazlası⁵⁹, ekstansif tarımdan entansif tarıma geçilmesi, kırdaki küçük toprak sahiplerinin önemli bir kısmının tarım alanındaki sermaye yoğunlaşmasıyla birlikte topraklarını yitirerek mülksüzleşmeleri⁶⁰, ve hızlı nüfus artışı⁶¹dir. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak, kırsal alanda bir nüfus fazlası ya da daha doğru bir tanımlamayla işgücü fazlası açığa çıkmakta ve kentsel etkinliklerin gelişme göstermesiyle birlikte de bu fazlanın kırdan kente göçü ortaya çıkmaktadır.

Kırda bu değişimler yaşanırken kentlerde de kentsel etkinliklerin göreceli olarak artmasına bağlı olarak, istihdam olanaklarını genişletmesi söz konusu olmuştur. Toplam sermaye yatırımlarının payının GSYİH içinde yüzde 15'lere ulaştığı (Eraydın, 1988: 146), bu yatırımların istihdam kapasitesinin yüzde 16,6'ya yükseldiği (Keleş, 1990: 34), 1950-55 arası dönemde, kent nüfusu artmaya, Türkiye kentleşme yazınında sıklıkla kullanılan tabirle kent çekmeye başlamıştır.

Dışarıya mamul mal satıp, üretim malı almak üzerine kurulu olan ithal ikameci sanayi politikasının önemli bir boyutu olarak, iç pazar talebinin canlı tutulması çabası da kentleşme açısından çeşitli sonuçlara yol açmıştır. 1950'li yılların ortasında başlayan ve 1960'ların başında planlama etkinlikleriyle bütünleşerek 1960-75 arası

⁵⁹ Tarımda makineleşmenin en önemli göstergelerinden biri olan traktör sayısına bakıldığında: çalışabilir durumdaki traktör sayısı 1946'da 1000'i ancak geçerken, bu sayı 1953'te 43.000'e çıkmıştır (Keyder, 1983: 1260).

⁶⁰ Mimarlar Odası Ankara Şubesi'nin Geray, Kıray, Keleş, Tekeli gibi konunun önde gelen uzmanlarından oluşan "Türkiye'de Kentleşme Komisyonu"na hazırlattığı çalışmada, 200 dönümden küçük toprak sahipliğinin yaygın olduğu yerlerde, toprakların dörtte birinin 25 yıl içinde büyük toprak sahiplerinin eline geçtiği belirtilmektedir (MOAŞ, 1971: 30).

⁶¹ Nüfus artış oranı 1945-50 arasında yıllık binde 21.7 iken, daha sonra 1975-80'e kadar binde 25-28 arasında seyretmiştir. 1975-80 arasında ise söz konusu artış binde 20.6 seviyelerine inmiştir (Tekeli ve Gülöksüz, 1983: 1231-1233).

dönemde yıllık yüzde 10'lara varan bir ekonomik büyüme sağlayan (Eraydın, 1988: 146) bu politikanın aynı zamanda, tüketim malı üretiminde artışa neden olmasının da hem kentleşme hızının yıllık yüzde altı oranında gerçekleşmesinde (Tekeli, 1998: 12), hem de artan kent nüfusunun tüketim ihtiyaçlarının -yeterliliği tartışmalı da olsa- karşılanmasında önemli bir payı vardır⁶². Kentlerin kıra göre olarak çekici bir yer kimliği kazanmasına katkıda bulunsa da, kente göçü arttıran bu politikanın, tüm ülke kentlerinde görülen böylesi yüksek hızdaki kentleşmenin doğurduğu sorunları çözmesi mümkün olmamıştır. Aksine, bu kentleşme sorunları yap-sat türü apartmanlaşma, gecekondulaşma, dolmuş gibi kendiliğinden gelişen hafifletici mekanizmalara rağmen⁶³ bir süre sonra, sermaye birikim döngüsünün yavaşlamasına neden olmuştur.

Kırda işgücü fazlası doğuran-kentin ise sermaye birikiminin artmasına bağlı olarak istihdam olanaklarını arttıran birikim süreci sonucunda, kentleşmeyi üçüncü dönemde etkileyen gelişmelerden biri dönem içinde hızlı bir artış gösteren kırsal alandan kentsel alanlara göç olgusu olmuştur. Yeterli istihdam olanakları olmadığı için değişik yollarla ülke dışına da göç veren, Türkiye'de nüfusun mekandaki yeniden dağılımını getiren göç bu dönemde, esas olarak ülkenin ekonomik olarak geri bölgelerinden, iş olanaklarının görece olarak daha gelişmiş olduğu bölgelere doğru olmuş ve kentin istihdam olanaklarını aşan bir nitelik taşımıştır. Bu nedenle göçler,

⁶² Bunlara ek olarak, ithal ikamesine dayalı iç piyasaya dönük sanayileşme politikası sonucunda 1980'lere geldiğinde sanayinin çalışan nüfus içindeki payı yüzde 18.1'e hizmetlerin payı da yüzde 28.2'ye çıkmıştır (Işık, 1996a: 788-789).

⁶³ Kentsel altyapıya ilişkin sermaye birikimi açısından üretken olmayan ve bir ölçüde kentsel işgücünün yeniden üretimini sağlayan bu etkinliklerin küçük üreticilik ya da birinci derecede gereksinim duyanlarca karşılanmasıyla ilgili olarak bakınız (Tekeli, 1982: 327-345; Tekeli, 1996b; Eraydın, 1988; Işık, 1994; Işık, 1996a; Buğra, 1998; Balamir, 1996; Bilgin, 1996).

hem göç edilen yerlerde aşırı nüfus yığılmasının ürünü olan işsizlik, kentsel yoksulluk, gecekondulaşma, kent mekanının düzensiz büyümesi, kentsel rantların öneminin artması, ikili kentsel yapı, toplumsal gerilimlerin yüksekliği, çevre kirliliği, tarihi ve doğal kaynakların yok edilmesi gibi çok sayıda soruna yol açmış, hem de kentler ve bölgeler arasındaki eşitsizlikleri arttırmıştır. Sözü edilen sorunlar, ikinci dönemde belli ölçüde başarılı olmuş olan dengeli ve planlı, modern bir fiziksel doku, kent kültürü ve yerleşim sistemi kurma anlayışından uzaklaşılması anlamına gelmektedir.

Kentin fiziksel dokusunu etkileyen etmenlerin başında, hızlı kentleşmenin yaşandığı kentlerde konut, ulaşım gibi kentsel altyapı niteliği taşıyan ve işgücünün yeniden üretimi işlevini gören hizmetlerin küçük üreticilik tarafından karşılanmasıyla ortaya çıkan gecekondulaşma, yap-sat türü apartmanlaşma, dolmuşçuluk/minibüsçülük gelmektedir⁶⁴. Kent planlamasının büyük ölçüde kağıt üzerinde kalmasına yol açan bu olguların, bu dönemde önem kazanan kentsel rantlarla birleşerek yarattığı toplamı etkiyle, kentlerde ortaya arada hiç boşluk bırakmadan, sürekli olarak yoğunlukları artarak gerçekleşen büyüme biçimi çıkmıştır (TUREP, 1996: 25). Yağlekesi büyüme olarak adlandırılan kentin bu büyüme biçimi, kamusal hizmet alanlarının (eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel yapıları) oldukça yetersiz düzeyde kalmasına neden olmakta,

⁶⁴ Önceleri, ithal ikameci sermaye birikim tarzının birikim sürecini sanayiye yöneltmesi ve buna bağlı olarak, belediye kaynaklarının yetersiz kalması nedeniyle (TUREP, 1996: 37) ortaya çıkan bu ara çözümler, sonradan hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı kentsel rantların toplumsal sınıf ve gruplar arasında bölüşülmesinde kentsel ittifakları gündeme getirmesi nedeniyle (Işık, 1994b:33) ve siyasal işleyişin popülist ve himayeci bir yapıya bürünmesiyle Türkiye kentlerinde kalıcılık kazanmıştır (Tekeli, 1998: 17). Bir bütün olarak kentin fiziksel dokusunun örgütlenmesinde planlı ve modern şehircilik anlayışından uzaklaşılmasında önemli rol oynamasına rağmen, birikim sürecinde bir tampon olarak ekonomideki dengelerin sürdürülmesi işlevi gördüğü (Eraydın,1988: 147) ve toplumsal gerilimleri hafifletici bir etki yarattığı için (TUREP, 1996: 18) bu yeni olgulara siyasal sistem tarafından büyük ölçüde göz yumulmaktadır.

kamu kuruluşları için alan ayrılmasına izin vermemekte, yeşil alanların ve tarihi doğal zenginliklerin tahrip edilmesine yol açmakta ve kent içinde yeşil alanların kurulmasını engellemektedir (Tekeli, 1998: 16). Dolayısıyla, bu kentsel gelişme biçimi kentsel yaşam kalitesinin gerilemesine neden olmaktadır.

Sermaye birikiminin hızlı kentleşme sürecinin açığa çıkardığı kentsel işgücünün gereksinimlerine ayrılmamasının kentin fiziki dokusunda ve toplumsal ilişkilerinde yarattığı bir yeni gelişme de kentlerde ortaya çıkan ikili yapıdır. GÜ'lerin 150 yılda gerçekleştirdiği kentleşmeyi ikinci dünya savaşı sonrasında birkaç on yılda gerçekleştirmeye çalışan AGÜ'lerin kentlerinde (Işık, 1996a: 783) işbölümü ile buna bağlı toplumsal katmanlaşma ve yaşantı biçimi, buralarda bulunan iki farklı gelişme düzeyindeki (formel-enformel/modern-geleneksel) toplumsal yapının eklemlenmesini yansıtmaktadır (Tekeli ve Gülöksüz, 1983: 1227). Türkiye deneyinden yola çıkıldığında, bu eklemlenmenin nedeninin esas olarak, kırdan kente göç edenlerin hem kentin formel sektörlerde istihdam edilememesi, hem de konut sorununu enformel ilişkilerle üretilen gecekonduyla çözmeleri olduğu görülmektedir. Sonrasında, toplumsal eşitsizliğin ve kentsel yoksulluğun kaynaklarından olan kentin söz konusu ikili yapısı, kentlerde birbirinden bağımsız ayrı dünyaları temsil eden ilişkilerin doğmasına yol açarak (Işık, 1996a: 783), çarpık bir yapılaşmaya, kentsel bütünleşme sorunlarına ve kentsel yaşam kalitesinin bozulmasına neden olmaktadır.

Kentin fiziki dokusunda değişiklikler yaratarak kentsel yaşam kalitesinin gerilemesine neden olan bir diğer gelişme, 1970'lerden itibaren yaygınlaşmaya başlayan özel oto sahipliğidir (Tekeli, 1998: 16). Bu olgunun hızlandırdığı banliyöleşmeyle

birlikte kentin mekanda sıçramalı ve düzensiz bir biçimde yayılması anlamına gelen metropolitenleşme eğilimi 1970'lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin büyük kentlerinde de söz konusu olmuştur (TUREP, 1996: 25). Bu eğilim, diğer kapitalist ülke kentlerinde olduğu gibi toprak, enerji ve zaman israfına yol açarak kent ekolojisini bozmaktadır. Kentlerin fiziksel dokusunda çevre yolları, otopark alanları, köprüler ve reklam panolarının kapladığı alanın artmasına neden olan özel araba sahipliğinin kentlilerin yaşamına doğrudan etkisi ise hızlı nüfus artışının yaşandığı kentlerde trafik sıkışıklığına, hava kirliliğine neden olarak kentsel yaşam kalitesini düşürmesidir.

Bu dönemde geçerli olan sermaye birikim tarzının ülkenin yerleşme yapısına etkisi ise yukarıdaki satırlarda değindiğimiz gibi kentler ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını arttırmasıdır. Ulusal sermayenin dışa açılmayla birlikte 1923-46 döneminde söz konusu olmayan uluslararası sermaye ile bütünleşme eğiliminin artması ve sanayi üretiminde özel sermayenin payının artması ülkenin batısında yer alan liman kentlerinin, kentsel gelişmede yeniden hiyerarşik olarak üstün bir konuma gelmesine neden olmuştur (MOAŞ, 1971: 32). Ekonomide önceki dönemin devletçilik politikası terk edildiği ve demiryolu ağırlıklı altyapı yatırımları stratejisinden karayolu ağırlıklı altyapı stratejisine geçildiği (TUREP, 1996: 15) için sanayi kuruluşlarının farklı kentlere serpiştirilmesi politikası da geçerliliğini yitirmiş⁶⁵, böylece de ülke yerleşme sisteminde dengesiz bir yapı ortaya çıkmıştır. Sanayi ve ticaret bakımından gelişmiş,

⁶⁵ Kalkınmada öncelikli yöre politikaları gibi işleyişte bir süre sonra popülist siyasal kaygılarla içeriksel olarak bozulan yatırım politikaları da izlenen birikim tarzına çoğunlukla uygun olmadığı için bu tabloyu değiştirecek ağırlığa sahip olmamıştır. Aksine, geri kalmış bölgelerde ve kentlerde atıl kapasiteler yaratılmış ve birikim tarzıyla çelişen fabrika mezarlıkları oluşmuştur.

ülkenin batısındaki kentlerin, geri kalan kentler ve bölgelerinin birikimlerini kendilerine çekmelerini getiren bu birikim süreci bu yerlerin kalkınmasını güçleştirmekte, hatta daha da gerilemelerine neden olmaktadır (Keleş, 1990: 37). Bu nedenle, üçüncü dönemin kentsel gelişme biçimi Türkiye'nin yerleşme sistemini bozarak, Keleş'in (1990: 37) belirttiği gibi, "ekonomik bir erozyona" yol açmaktadır.

Üçüncü dönemdeki kentleşmenin önemli boyutlarından biri de yerel yönetimlerde yaşanan değişimdir. Önceki dönemde güçlü bir merkezîyetçiliğin etkisi altında bulunan yerel yönetimler alanında yaşanan gelişmeleri iki alt dönemde incelemek gerekmektedir. İlk alt dönem genelinde Demokrat Partinin iktidarda olduğu 1946-60 arası dönemdir. Bu alt dönemde il özel idareleri, yetkileri merkezi yönetim ve belediyeler arasında paylaştırılarak, hızla küçültülmüş, yerel yönetim kurumları arasında belediyeler öne çıkmıştır (Güler, 1992: 160). Hızlı bir kentleşme sürecinin yaşandığı ve belediye sayısının 1945'te 583 iken 1960'da 995'e çıktığı (Gökçer'den aktaran, Göymen, 1984: 2838) bu dönemde, geleneksel yerel güçlerden eşraf, esnaf-sanatkar kesimi (geleneksel küçük üreticilik) ve serbest meslek sahipleri belediye meclislerinde etkin konumda bulunmaktadır (Güler, 1992: 169). Bir önceki dönemde, bu kesimlerle birlikte yerel meclislerde önemli yer tutan bürokrat kökenlilerin ağırlığı azalmıştır (Güler, 1992: 169). İkinci alt dönem olan 1960-80 arasında, 1970'de 1303'e, 1980'de 1727'ye çıkmasından anlaşılacağı gibi, belediye sayısının artışı sürmüş olmasına rağmen hızı düşmüş, yerel toplumsal güçlerde bir dönüşüm olmuş ve sanayinin gelişmesiyle gerileyen geleneksel küçük üreticiliğin belediye meclislerindeki ağırlıkları azalmış, yeni küçük üreticiliği oluşturan

müteahhitlerin ve doktor, avukat, mühendis gibi yüksek statülü meslek gruplarının ağırlığı artmıştır (Güler, 1992: 185, 188).

Türkiye'de kentleşmenin bu döneminde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise, CHP'nin 1970'lerde özellikle büyük şehirlerde iktidara gelmesiyle gündeme gelen "Yeni/Demokratik Belediyecilik Hareketi" ve anlayışıdır (Tekeli, 1998: 19). Aktif belediyecilik (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3705) ve üretimci belediyecilik (Geray, 1984: 2854) olarak da adlandırılan bu anlayışla birlikte, özellikle kentsel işgücünün yeniden üretimi işlevini gören hizmetlere ağırlık verilmiştir. Bu gelişme aynı zamanda, söz konusu anlayışın yerel iktidarlarda bulunduğu Türkiye kentlerinde 1973-1980 arasındaki kısa dönemde, GÜ'lerdeki refah devleti dönemi kentlerinde görülen kolektif tüketim uygulamalarının belirlediği kentsel gelişme biçiminin geçerli olmaya başlaması anlamına gelmiştir. Bir kısmının sonuçlarının 1980'lerde alındığı kolektif tüketim uygulamalarından bazıları; sosyal konut üretimi, toplu taşımacılık altyapısının geliştirilmesi, halk ekmek fabrikalarının kurulması, tanzim satış mağazalarının açılması, kültür-sanat etkinliklerinin etkin biçimde desteklenmesi, gecekondu bölgelerine hizmette öncelik verilmesidir (Geray, 1984: 2854-2858). Bu anlayışın ortaya çıkışında 1970'lere özgü iki temel etmen rol oynamıştır. Bunlardan ilki, 1950 sonrasında yaşanan ekonomik ve demografik dönüşümlerle açığa çıkan kentsel dinamikler olan belli merkezlerde kentsel nüfus yoğunlaşması ve gecekondulaşmanın 1970'lerde belirginleşmesi iken, ikincisi de sözü edilen yıllarda işçi sınıfının ve kent yoksullarının sisteme ve bölüşüm ilişkilerine karşı yükselen muhalefeti olmuştur.

Kısa bir dönemi kapsasa da 1980 sonrasında da önemli bir deneyim ve kolektif tüketim altyapısı bırakan, yeni ve/veya demokratik belediyeçilik hareketinin Türkiye belediyeçiliğine önemli bir katkısı da yerel özerklik ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesini toplumun önemli bir gündem maddesi haline getirmesi olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde, söz konusu belediyeçilik anlayışı ve hareketiyle, işgücünün yeniden üretimine dönük kolektif tüketim hizmetlerine ağırlık verilmiş, modern bir kent kültürüne uygun etkinlikler yapılmış, böylece de kentsel yaşam standardının yükseltilmesine katkı sunulmuştur.

Sonuç olarak, kentli nüfus oranının yüzde 25'ler seviyesinden yüzde 45'lere yükseldiği üçüncü dönemde, kentleşme dışı açık ve ithal ikamesine dayalı sermaye birikim tarzının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kentsel sektörler ve toplumsal sınıf ve gruplar arasında bölüşümün önem kazandığı ve kentsel rantların kentsel gelişmelerde belirleyici etmenlerden biri haline geldiği bir sermaye birikim sürecini getiren bu hızlı kentleşme dönemi sonunda kentler, daha önceki dönemden farklı olarak hem sermaye birikiminin olduğu, hem de birikim döngüsünün kırılmalarına uğradığı mekanlar haline gelmiştir. Büyük ölçüde, ülkenin yerleşme sisteminin yeni koşullara uyum yapması ve rasyonalizasyonu sonucu ortaya çıkan bu birikim tarzı bir süre sonra kentlerde ve yerleşme sisteminde gecekondulaşma, ikili yapı, kentsel yoksulluk, modern kent planlama anlayışının etkisiz kalması, kent topraklarının spekülasyonu, çevresel değerlerin tahrip edilmesi, göç edenlerin kentle bütünleşememesi, kentsel yaşam kalitesinin bozukluğu, kentler ve bölgeler arasındaki

eşitsizliklerin derinleşmesi, eşitsizlik kaynaklarının artması gibi çok sayıda sorunu da beraberinde getirmiştir.

2. 1. 2. 1980 Sonrası Türkiye’de Kentleşme

Ulusal kalkınma modeli içinde ithal ikamesine dayalı, iç piyasaya dönük sermaye birikim tarzı dünya ekonomisinin 1970’lerdeki kriziyle birlikte, pek çok AGÜ’yü olduğu gibi Türkiye’yi de dış ödemeler dengesi sorunlarıyla karşı karşıya getirmiştir (Başkaya, 1986: 188). İzlenen ulusal kalkınmacılık modeli dış borç, kredi ve yatırımlara bağımlı bir niteliğe sahip olduğu ve uluslararası ekonomik ve politik kurumlarca yönlendirildiği için, Türkiye ekonomisinde büyük bir krize yol açan bu gelişmenin sonucunda, 1980’de Türkiye’nin ekonomi politikalarında 24 Ocak kararlarıyla ifadesini bulan bir yeniden yapılanma programı uygulanması gündeme gelmiştir.

İMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların önerileri çerçevesinde hazırlanan ve kısa sürede ek kararlar ile bütünleştirilerek uygulamaya konulan 24 Ocak istikrar programıyla amaçlananlar; "ekonomide iç ve dış dengeyi sağlamak, serbest piyasa ekonomisi uygulamalarına yaygınlık kazandırmak, Türkiye ekonomisinin dışa açılmasını gerçekleştirmek" olarak sıralanmıştı (Eke ve Erol, 1998: 149). Kısa dönemli olarak, dış ödemeler dengesini, ekonominin gereksindiği uluslararası sermayeyi dış kredi, ihracat,uluslararası sermayeyatırımları, esnek döviz kuru ve diğer para politikalarıyla ülkeye çekerek sağlamaya çalışan ve enflasyonu düşürmeyi hedefleyen bu program; belirtilen amaçları, işleyişi ve uzun dönemli sonuçları nedeniyle içeriksel olarak, o tarihe kadar geçerli olan ekonomi politikasının

ve birikim tarzının terk edilerek, neo-liberal bir yeniden yapılanmaya gidilmesi anlamına gelmektedir.

İhracata dayalı kalkınma olarak adlandırılan yeni birikim tarzı⁶⁶ iki temel saçıyağına oturtulmuştur. Bunlar; dünya ekonomisiyle bütünleşme ve iç pazar talebinin işçi sınıfının ve diğer çalışan kesimlerin sıkı bir denetim altında tutulmasıyla kısılmasıdır⁶⁷. Bu yeni tarzın gelişebilmesi için ise sermayenin kendisinin de bazı eski üretim dallarının ve zayıf sermayelerin gerilemesiyle iç yapısının ve işçi sınıfıyla ilişkisinin değişmesi yoluyla yeniden yapılanması gerekmiştir (Savran, 1985: 15)⁶⁸. Neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin Doğu Bloku'nun yıkılmasının da etkisiyle 1990'larda ulaştığı aşama olan küreselleşme de hem sermayenin yeniden yapılanmasının hem de söz konusu birikim tarzının uluslararası sermayeye daha fazla olanaklar sunarak dünya çapında geçerli olmasını ve güçlenmesini sağlamaya yönelmesi önemli bir gelişme olmuştur. Ulus devletlerin ekonomik-toplumsal boyutlarının daraltılmasını hedefleyen küreselleşme sürecinin yerellikleri ön plana

⁶⁶ Kazgan bu birikim tarzını, ihracatı artırırken dış borcu ve ithalatı da arttırdığı, sanayi ve tarım sektörlerini geriletmesi için "ihracata dönük fakirleştirici büyüme" olarak nitelendirmektedir (Kazgan, 1985: 149). Ayrıca, yapılan devleşyonlarla ABD dolarının Türk lirası karşısında 15 kat değer kazandığı 1980-1985 arasında, ihracatın ancak üç kat artması (Başkaya, 1986: 271) da bu birikim tarzının yoksullaştırıcı niteliğini yeterince ortaya koymaktadır.

⁶⁷ İç pazar talebinin ne ölçüde daraltıldığı, üretim artışı 1981-1984 arasında yıllık yüzde 4 seviyesinde artarken, ihracatın GSYİH'dan aldığı payın yüzde 4.5'tan yüzde 16.1'e çıkmasından anlaşılabilir (Başkaya, 1986: 269-271).

⁶⁸ Söz konusu yeniden yapılanmanın önünü açacak ve 24 Ocak Kararlarıyla ifadesini bulan ekonomi politikaları o dönem parlamenter demokrasi mekanizması içinde tam olarak uygulanamadığı, buna uygun ortamın 12 Eylül askeri darbesi tarafından yaratıldığı belirtilmektedir (Boratav, 1991: 5-25; Kanar, tarih belirtilmemiş: 109). Söz konusu ekonomi politikaları darbe sonrasında Anavatan Partisi iktidarları döneminde de sürdürülmüş ve iç pazarın işgücü piyasasında ücretlerin düşürülmesiyle daraltıldığı, para politikalarının önem kazandığı, ihracata dönük sanayi üretimiyle karakterize olan ve 1980'den bugüne geçerliliğini koruyan yeni sermaye birikim tarzının yerleşikliği mümkün olmuştur.

çıkarma arzusu, Türkiye kentlerine de yansıyan yeni kentsel gelişme eğilimlerini de ortaya çıkarmaktadır.

Yeni bir sermaye birikim tarzı ve sürecini getiren bu köklü değişiklikler, buna uygun bir kentsel gelişmeyi de ortaya çıkarmıştır. Bir başka deyişle, Türkiye tarihinde yeni bir sayfa demek olan 1980'ler, Türkiye kentlerinin tarihinde de yeni sayfalar anlamına gelmektedir. Bu nedenle, 1980'den bugüne gelen dönemi Türkiye'de modern-kapitalist kentin gelişiminde dördüncü aşama olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bu aşamada özellikle uluslararası sermaye ile belli bir düzeyde ilişki tutturabilmiş İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa ve Adana gibi metropoliten kentler artan dış ilişkiler ve dış ticaret gelirleri ile toplam sermaye birikiminin oluşmasında ve dağılımında ağırlıklarını arttırmışlardır⁶⁹(Eraydın, 1992a: 112). Bunun yanı sıra 1990'lı yıllarla birlikte uluslararası sermaye ile ilişki içine giren yerel ekonomiler olarak Kahramanmaraş, Denizli, Kayseri, Konya, Gaziantep gibi 'Anadolu Kaplanları' olarak nitelendirilen kentler ve Tekirdağ, Kırklareli gibi diğer bazı kentlerin de hızlı bir büyüme süreci içine girdikleri görülmektedir.⁷⁰ (Kışoğlu, Köse vd., 1998; Eke ve Erol, 1998; Ökten, vd., 1998; Bilgin, 1996; Sönmez, 1998). Sermayenin uluslararası niteliği nedeniyle küresel krizlere oldukça duyarlı olduğu için özellikle, bu ikinci grup kentin

⁶⁹ Özellikle İstanbul ve İzmir en önemli dışsattım merkezleri olarak hızlı bir gelişme göstermişlerdir(Eraydın, 1992a: 117).

⁷⁰ Her iki grup kentlerin de gelişmesini gündeme getiren dış dünya ile ilişki ve bağlantıların artırılmasının gerekli kıldığı, ulaşım ve haberleşme altyapısına, Türkiye'de 1980'lerin ikinci yarısından itibaren büyük boyutlu yatırımlar yapılmıştır (TUREP, 1996: 36). İkinci grup kentlerden Tekirdağ, Kahramanmaraş ve Gaziantep 1990-1996 döneminde teşvik gören yatırımlardan yüzde 21.3'ünün gerçekleştirildiği yerlerdir (Sönmez, 1998: 61).

gelişiminin bir istikrar kazandığını söylemek mümkün değildir. Uluslararası sermaye ile ilişkilerin gelişken olduğu bu yerlerin dışında, dışa açılan turizm sektörünün önem kazandığı yerleşmeler de son 20 yıllık sürecin politikalarından en fazla kârlı çıkararak gelişen kentlerdendir.

Sermaye birikim süreci açısından bir diğer gelişme, kentsel rantların toplumsal gruplar arasında dağılımı ve bunun üzerinde kurulan sınıfsal dengelerin değişmesidir. Ekonomide yaratılan yıllık değerın yaklaşık yüzde 20'sinin arsa sahiplerine rant olarak transfer edildiğinin tahmin edildiği Türkiye'de (Tekeli, 1988: 132), 1980 sonrasında ithal ikameci birikim tarzının sağladığı kolay birikim olanaklarının bir bölümünden yoksun kalan büyük sermayenin de kentsel rantlardan pay alma uğraşına girmesiyle, rant dağıtımının toplumsal tabanı da bir ölçüde daralmış, kentsel rantları da eskisi kadar geniş bir kitleye dağıtma olanağı kalmamıştır (Tekeli, 1988: 132; Işık, 1996a: 799). Büyük şirketler eliyle kent dışındaki arazilerin topluca imara açılması, bu kesimin toplu konut, turistik tesis, villa, eğlence yerleri ve eskinin iş hanlarının yerini alan iş merkezleri (plazalar) gibi inşaat projelerine ve bunların işletmesine girişmesi büyük sermayenin bu alana yönelmesinin örnekleridir (Işık, 1996a: 795; Sönmez, 1998: 140-146)⁷¹. Söz konusu yönelim ve 1984 yılında imar kanununda yapılan değişiklikle birlikte, kentsel rantın nasıl dağıtılacağı konusu yerel politik süreçlerin en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Bir ölçüde yerel yönetimlerin önemini arttıran bu gelişme, aynı zamanda işlevleri arasında kentsel

⁷¹ Bu yönelim kamu tarafından milli gelirin yüzde 20'sine ulaşan büyük altyapı yatırımlarıyla ve toplu konut kredisi gibi uygulamalarla desteklenmiştir (Eraydın, 1992a:114).

rantların dağıtımının ön plana çıkmasına neden olmuştur (Güler, 1992: 196-197, 1996: 160).

Metropolitenleşme eğilimini arttıran metropoliten merkezlerin önemlerinin artması ve büyük sermayenin özellikle arsa spekülasyonu ve konut yapımı gibi kentsel rantların bölüşümüne girmesi hem bu kentlerin saçaklanma eğilimine girmesine (Eraydın, 1992a: 112; TUREP: 1996), hem de büyük şehir belediyesi gibi yeni yönetim birimlerinin kurulmasına (Eraydın, 1988: 150) neden olmuştur. Bunların yanında, kentsel rantların kentsel gelişme açısından merkezi bir konuma yükselmesi ve metropolitenleşmeyle birlikte, kent merkezi çevresinde bulunan verimli tarım toprakları üzerinde rant baskıları artmakta ve bu durumdan kentteki tarım etkinlikleri olumsuz bir biçimde etkilenmektedir (Göksu, 1996: 116). Doğal kaynakların israf edilmesi anlamına gelen bu gelişme hem ülkenin hem de Mersin, Adana gibi verimli tarım topraklarına sahip kentlerin ekonomisine zarar vermektedir.

Neo-liberal ekonomi politikalarının sermaye birikim süreçlerini kentleşmeye yöneltmesi olarak değerlendirilen büyük sermayenin kent alanına girmesinin bir boyutu da tüketim alanında yaşanan değişimdir. Ticaret sermayesinin kentte gücünü artırması anlamına gelen bu gelişme, özellikle metropoliten kentin fiziksel dokusunda da büyük hipermarketler ve alışveriş merkezleriyle somutlaşan çeşitli değişikliklere yol açmıştır. Hipermarketlerle birlikte, eskiden küçük burjuvaziye bırakılmış olan perakende ticaret alanları, uluslararası sermayeyle işbirliği içinde ya da tek başına, büyük sermaye tarafından yerleşmeler arası zincirler halinde örgütlenmeye başlanmıştır (TUREP, 1996: 17). Günde 15 milyar doların tüketildiği perakende

pazarının 5 yıl içinde yaklaşık yüzde 25'ini kontrol eder hale gelen bu büyük hipermarketlerin sayısı 1998'in ilk yarısında 52'ye ulaşmıştır -bu sayı artmaktadır (Sönmez, 1998: 128). Bu eğilimin arkasında birikim sürecinin değişmesi, özel oto sahipliğinin artması, teknolojik gelişmeler gibi içsel etkenlerin yanı sıra, uluslararası hipermarketlerin pazar arayışları da etkili olmuştur. Galeria, Akmerkez, Atakule gibi içinde lüks mağazaların ve eğlence yerlerinin bulunduğu, TV monitörleri ve özel güvenlik birimleriyle korunan alışveriş merkezleri gibi tek işlevli binalar da aynı eğilimlerin sonucudur. Sonuç olarak, sermaye birikiminin ve sanayi altyapısının çok da gelişkin olmadığı Türkiye'de bu yönelimler üretken yatırımlara bir alternatif oluşturmakta ve birikim sürecinde yeni kırılma noktaları olmaktadır.

Yıllık nüfus artış hızının dalgalanmalar gösterdiği ancak, 3. dönemdeki binde 25-28 arasındaki oranın altına düştüğü 1980 sonrası dönemde, kentli nüfus artış hızının ise kırdan kente göç hareketinin sürmesi nedeniyle yüksek oranda yaşandığı görülmüştür. Özellikle kent nüfusunun binde 62.6 arttığı kır nüfusunun binde 10.6 gerilediği 1980-85 arasındaki dönem, göçün en yoğun olduğu yıllardır. Bu nedenle, 1980 yılında yüzde 43.9 olan kentleşme oranı 1997'ye gelindiğinde yüzde 65'e ulaşmıştır (DİE, 1998a). Kentleşmenin bu düzeye ulaşmasının altında yatan en büyük neden ise tarım kesiminin ulusal gelirden aldığı payın 1980'de yüzde 25.5 iken 1997'de yüzde 13.4'e düşmesidir (DİE, 1998a: 138). Tarım mallarındaki fiyat artışlarının enflasyonun gerisinde kalması bu durumun en önemli nedenlerinden biri sayılmaktadır (Eraydın, 1992a:113). Bunlara ek olarak, kırsal alanda küçük üreticiliğin sürmesini önemli ölçüde destekleyen tarımsal ürünleri destekleme politikalarının neo-liberal

yeniden yapılanma doğrultusunda, kaldırılması yönündeki görüşlerin yaşama geçirilmesi sonucunda, kırdan kente göçün hızlanacağı, kırın daha da boşalacağı, kentlerin yeni bir nüfus artışı baskısı altında kalacağı, gelir dağılımının daha da bozulacağı söylenebilir.

Bu dönemin göç konusunda önceki dönemlerden farkı, eskiden kırsal alandan kentsel alana göçler ağırlıkta iken, 1980'lerden sonra kentler arası göçlerin payının önemli ölçüde artmasıdır. Öte yandan, büyük ölçüde siyasal ve askeri nedenlerle kırsal alanın boşalması anlamında zorunlu bir göç sürecinin yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri bir kenara bırakılırsa, kırdan kente göçün daha çok Antalya, Denizli, Gaziantep gibi gelişme potansiyeli yüksek olan bölgesel merkezlere yöneldiği görülmektedir (Işık, 1996a: 788). Bu nedenle, İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara gibi göç bakımından eskiden temel çekim merkezleri olan kentlere yeni çekim merkezleri eklenmiştir. Ülkenin iş olanaklarının olmadığı ve/veya siyasal gerilimlerin had safhada yaşandığı yörelerinden, iş olanaklarının görece olarak daha fazla olduğu gelişmiş bölgelere ya da büyük kentlere olan ve daha çok kentten kente gerçekleşen göçlerde, görece olarak daha nitelikli işgücünün yer değiştirmesi söz konusu olduğu için göç veren yerlerin gelişebilme potansiyelleri daha da düşmektedir. Bu nedenle, yaşanan kentleşme süreci 3. dönemde olduğu gibi kır-kent, gelişmiş-azgelişmiş bölgeler, uluslararası sermayenin ilgi alanına giren ve girmeyen kentler arasındaki dengesizlikleri ve eşitsizlikleri daha da arttırmaktadır.

Bu dönem kentsel gelişmelerden biri de önceki dönemin gecekondulaşma, kıyı yağması, ikili kent yapısı gibi önemli kentsel sorunlarının

dönüşümlere uğrayarak sürmesidir. Kırdan kente hızlı göç akımının olduğu yıllarda, kullanıcıların kendilerine ve ailelerine kentte bir yer edinmek amacıyla yaptıkları gecekondular artık, piyasa-dışı ilişkilerle üretilen bir ürün olmaktan çıkarak ticarileşmiştir (Işık, 1996b: 44; Buğra, 1998: 311). Kendine özgü işleyiş kuralları olan, giriş-çıkışların "arazi mafyası" olarak nitelendirilen gruplar tarafından denetlendiği bir piyasa haline gelen gecekondular hızla bir spekülasyon aracına dönüşmüştür (Işık, 1996a: 793). Bu nedenle yapımcı konut sahibi özdeşliğinin giderek ortadan kalktığı gecekondularda bir süre sonra konut sahibi kullanıcı özdeşliği de kalmamıştır. Bu piyasalaşmanın sonucunda, bu alanlarda, gerek bir kişinin birden fazla konut sahibi olması yaygınlaşmış ve gerekse kiracılık artmıştır (Buğra, 1998: 311). Yaşanan bu değişimin kaynağı 1980'li yıllarda Türkiye kentlerinin büyümesiyle mevcut gecekonduların kent içindeki konumlarında meydana gelen değişimlerdir. Kuruldukları dönemde kent dışında kalan gecekondular zamanla kent içinde kalmış, bu da söz konusu alanların değerinde yükselişlere neden olmuştur (Işık, 1996a: 793). Bunun yansımalarından biri, gecekonduların artık, tek katlı değil çok katlı biçimde yapılmalarıdır. Bir diğeri arsanın tapu tahsis belgeleriyle, imar aflarıyla sahibi haline gelen gecekonduların burayı kat karşılığında müteahhide vererek gelir düzeyini yükseltmesidir (Buğra, 1998: 312).

Önceki dönemin sorunlarından biri olan kıyı alanlarının rant kaygısıyla yağmalanması olayı, 1980 sonrası dönemin en temel özellikleri arasında sayılmaktadır (Işık, 1996a: 799). Ekonomide dışa açılmayı tanımlayan bir gelişme olan turizmi destekleme politikasıyla kıyı alanları hem büyük ölçekli turistik tesislere açılmış hem

de kıyılar ikinci konut olarak adlandırılan yazlık sitelerin işgaline uğramıştır. Üst ve orta gelir gruplarının 1980'lerin ikinci yarısında önemli bir yatırım alanı olan yazlık sitelerin söz konusu işgali kamu tarafından yoğun bir şekilde desteklenmiştir⁷². Bunun yanında, temel turizm stratejisinin dış turizmi geliştirmek olduğu 1983 sonrasında, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki turistik tesislerin yapımı ise kamu ile birlikte uluslararası sermaye tarafından da desteklenmiştir (Eraydın, 1992a: 118). Bu desteklerin yanı sıra, bu alanlara kamu altyapı yatırımlarında öncelik verilmesinin de etkisiyle çok sayıda küçük girişimci gelmiştir (TUREP, 1996: 22). Bütün bu etmenlerin sonucunda bu alanlarda yaşanan nüfus ve sermaye yığılması halkın ortak malı olan kıyı alanlarının kâr güdüleriyle kullanılması anlamında yağmalanması eğilimini hızlandırmakta ve yaygınlaştırmaktadır.

Kişi başına düşen ulusal gelir 1980'deki 1570 dolar düzeyinden 1997'de 3079 dolara yükselirken (DPT ve DİE İstatistikleri), ücretlerin ulusal gelirden aldığı payın 1980'de yüzde 30 iken 1986'da yüzde 15'e düşmesi, tarımın payının yarı yarıya azalması, bölgeler arası dengesizliklerin Türkiye'nin batısındaki Marmara ve Ege lehine artışının hızlanması, 1980 sonrasında gelir dağılımının sınıfsal ve mekansal düzeyde daha da bozulduğunu göstermektedir. Gelir dağılımı adaletsizliğinin en fazla kristalize olduğu yerler ise 1980 sonrasında ekonomik olarak gelişimlerini hızlandıran metropoliten kentlerdir. Bu nedenle önceki dönemde ortaya çıkan ikili yapı bu dönemde daha da belirginleşmiştir. Söz konusu yapının en belirgin biçimde açığı

⁷² 1984-89 arası yıllarda Toplu Konut Fonu kaynaklarının yaklaşık üçte birinin bu konutların finansmanına ayrıldığı belirtilmektedir (Işık, 1996a: 799).

çıkıldığı İstanbul'da en zengin ailenin yıllık geliri (1.006.000 dolar) ile en yoksul hanenin yıllık geliri (700 dolar) arasında 1437 kat fark vardır (Sönmez, 1998: 21). En zengin yüzde 20'lik grubun gelirin yüzde 64'ünü aldığı en yoksul yüzde 20'nin ise yalnızca yüzde 4'ünü aldığı bu kent⁷³ (Sönmez, 1998: 30) farklı yaşam tarzlarının ve ilişkilerinin bir arada bulunduğu, mekansal ayrışmanın derinleştiği, kentsel yoksulluğun arttığı, toplumsal kutuplaşma ve kentsel gerilimlerin zaman zaman patlamalara yol açacak ölçüde yükseldiği bir parçalanmışlığı yaşamaktadır. Sonuç olarak, 1980 sonrası gelişen ilişkiler içinde yer alan gruplarla bu ilişkilerin dışında yaşayan grupları barındıran İstanbul, sayısı giderek artan gökdelenlerle gecekondu, -zenginlerin yaşadığı- özel sitelerle -kent yoksullarının yaşadığı- varoşlardan oluşan kent parçalarının birbirine eklendiği ikili bir kentsel yapıya sahiptir. Bu ikili yapıyı kültürel olarak tamamlayan olgu ise modern ilişkilerle, cemaatleşmeyle kendini gösteren pre-modern ilişkilerin yarattığı farklılıktır. Küreselleşme sürecinin her yöreyi ve toplumsal grubu aynı biçimde ve derecede etkilememesi ise kent-içi toplumsal farklılaşmaları ve bundan kaynaklanan ikili yapıyı daha da pekiştirmektedir (Işık, 1996a: 801).

Bu yapının kentin fiziksel dokusuna yansımaları ise bir yanda yaşam standardının yüksek olduğu lüks ve güvenli konut alanları, banka binaları, büyük iş merkezleri, ticaret ve alışveriş merkezleri, eğlence yerlerinin bulunduğu, diğer yanda nüfusun büyük bölümünün yaygın işsizlik, düşük ücretli işlerde çalışma, düşük gelir, yoksulluk koşullarında yaşadığı ve konut, sağlık eğitim, ulaşım gibi temel kentsel

⁷³ Daha az yoksul olan diğer yüzde 20'lik grup da eklendiğinde bu kentte yaşayan en yoksul yüzde 40'lık grubun gelirin ancak yüzde 11'ini alabildiği görülmektedir (Sönmez, 1998: 30).

hizmetlerden en alt düzeyde yararlanmanın hüküm sürdüğü kent parçalarının ortaya çıkmasıdır.

Bu dönemde kent mekanının fiziksel dokusunu etkileyen gelişmelerden biri de 1970'li yılların ikinci yarısında ortaya çıkan üretimin ve çevreyi rahatsız eden etkinliklerin metropoliten kentlerin merkezinin dışındaki alanlara taşınması eğiliminin hızlanmasıdır. Birbirlerinden olumlu dışsallıklar sağlayan ve ortak altyapı hizmetleriyle de bu dışsallıkları büyüten küçük ve orta ölçekli işletmelerin toplandıkları ve kentin yakın çevresine kurulan ve Türkiye'de son yıllarda sayısı hızla artan organize sanayi bölgeleriyle (Ertürk, 1995: 82) ve küçük ve orta ölçekli sanayi siteleriyle birlikte, kent merkezlerinde üretim işlevlerinin payı düşmekte, denetim ve tüketim işlevlerinin payı artmaktadır⁷⁴ (TUREP, 1996: 26). Uluslararası sermayenin ticari serbetleştirme çabalarının sonucu olarak dış ticareti ve buna bağlı üretimi arttırmaya dönük olarak önemli liman kentlerine kurulan serbest bölgeler de organize sanayi bölgesi modelinin dış ticaret boyutunda bir benzeridir⁷⁵. Küreselleşme sürecinin getirdiği esnek üretimin bir parçası olarak -kimi zaman uluslararası nitelikte olan- büyük şirketlere alt sözleşme ilişkileriyle üretim yapmanın ve fason üretimin gelişmesi de küçük ve orta ölçekli işletmelerin bir araya toplandığı organize sanayi bölgelerinin ve sanayi sitelerinin kent ekonomisi açısından önemini arttırmaktadır.

⁷⁴ Böylece kent merkezlerinin üretim işlevleri azalsa da küreselleşmeyle birlikte, bir bütün olarak merkezlerin çevresindeki organize sanayi bölgeleri ve sanayi siteleriyle yerel üretim birimleri haline gelen kentlerde (Denizli, Gaziantep, Kayseri gibi) üretim işlevi önem kazanmaktadır.

⁷⁵ Serbest bölgeler, ulusal sermayenin 1980 sonrasında uluslararası sermaye ile bütünleşme eğiliminin açık bir göstergesi olarak, dış satım ve alıma dönük ulusal kalkınmacı devletten kaynaklı olumsuz dışsallıklar olarak görülen, gümrük yasalarının ve dış ticarete ilişkin kural ve kısıtlamaların dışında bir alan yaratılması anlamına gelmektedir. Bu bölgede yer alan firmalar ayrıca, organize sanayi bölgelerindeki işçi maliyetini düşüren koşullara da ulaşmaktadırlar (Tekeli ve İlkin, 1987).

Türkiye'de modern-kapitalist kentleşmenin dördüncü dönemi olan 1980 sonrası ele alınırken bu alt başlıkta son olarak, diğer yeni gelişmelerle bağlantılı olarak yerel yönetimlerin yaşadığı değişim ve bugünkü durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu dönemde 1980-1985 arasında sayısı artmayan hatta azalan belediye sayısı, 1985'ten sonra tekrar atmaya başlamış 1725'ten 1997'de 2837'ye yükselmiştir (Güler, 1992: 187; Akkaya, 1999: 45). Bu dönemin önemli bir özelliği yerel yönetim birimlerinden belediyelerin görev ve yetkileri arttırılmasıdır. Bazı büyük kentlerde metropolitenleşme eğiliminin hızlı nüfus artışı ve 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikalarıyla güçlenmesinin sonucunda 1984 yılında çıkarılan 3030 sayılı anakentlerle ilgili yasa, genel bütçe gelirlerinden belediyelere -yüzde 10'lara ulaşan- pay verilmesine ilişkin 1981'de çıkarılan 2380 ve 1984'te çıkarılan 3004 sayılı yasalar ve 1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı imar planı yapma yetkisini belediyelere veren yasa gibi 1980 sonrası yapılan düzenlemeler (Geray, 1984: 2848-2853) belediyelerin gelir ve yetkilerini arttırıcı işlevler görmüştür⁷⁶. Belediyelere tanınan imar yetkisi, kentsel rantları sermaye birikiminin yatırıldığı kârlı alanlar haline getirilmesinin araçlarından biri olmuştur. Kentlerde olduğu gibi belediye meclislerinde de çıkar birliği sağlayan ticaret sermayesi ve yeni küçük üreticiliğin⁷⁷ ağırlıklı olarak temsil edildiği (Güler, 1993: 35-36) yerel yönetimler, 1970'li yıllarda üstlenmeye başladıkları, zaten fazlaca gelişken olmayan işgücünün yeniden üretimi işlevinden uzaklaşmakta, kentsel altyapı

⁷⁶ Bunların yanında, 1980 sonrası ara rejim döneminde kentlerde elektrik enerjisi üretim ve dağıtım işlerinin belediyelere bağlı kuruluşlardan alınıp Türkiye Elektrik Kurumu'na devredilmesi belediyeleri önemli bir gelir kaynağından yoksun bırakmıştır (Göymen, 1984: 2844).

⁷⁷ Sanayi sitelerinde büyük işletmelere montajcılık, ara mal, işlenmiş ürün sağlayanlar, taşeron firma sahipleri, müteahhitler yeni küçük üreticiler kategorisini oluşturmaktadır.

çalışmalarına ağırlık vermekte ve verdiği hizmetleri özelleştirmekte, finansman ihtiyacını uluslararası finans sermayesinden karşılamaktadır.

Neo-liberal yeniden yapılanmanın sermaye birikim süreçlerini kentleşmeye yöneltmesinin kentsel rantların önemini arttırması, gecekondulaşma, ikili yapı ve kıyı yağmasının nitelik ve boyutlarının değişimi gibi gelişmelerin belediyelerin yaşadığı değişikliklerle birleşmesi sonucunda özellikle büyük kentlerde planlama çabaları neredeyse terk edilmekte, planlama eylemi büyük ölçüde birbirinden bağımsız gelişmelerin düzenlenmesi çabasına indirgenmektedir (Işık, 1996a: 800). İmar aflarıyla getirilen "ıslah imar planları" gibi mekanizmalarla bir düzenleme aracı olmaktan iyice çıkan kent planlaması, mekansal ayrışma ve eşitsizlikleri gidermeye yönelik toplumsal içerikli anlayışın da çok uzağında kalmaktadır. Bunun sonucunda, ortaya kent yaşamının gerçek çelişki ve gerilimlerini göz ardı eden ve peyzaj ve tasarım projeleriyle onun estetik ve arındırılmış bir uyarlamasını üreterek kent toprakları üzerindeki rantları, belediye meclisinde belli ağırlığı olan rant sahipleri arasında bölüştürmeye ve bunları görelî olarak büyütme çalışan yeni bir belediyecilik anlayışı ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimlerin, son yıllarda küreselleşme olarak adlandırdığımız süreçte, ekonomik olanaklardan ve yatırımlardan daha fazla pay almak için yerel kimlik, özgünlük ve farklılıklarını vurgulayarak uluslararası ve ulusal büyük sermayeye pazarlama eğilimleri de bu süreci pekiştirmektedir.

Yerellikleri ön plana çıkaran küreselleşme sürecinin etkisiyle 1990'lı yıllarla birlikte belediyelerde yaşanan önemli gelişmeler olan özelleştirme, finans sisteminin dış kredilere dayandırılması ve personel yapısının değiştirilmesi

uygulamaları da bu dönem kentlerini ve kentli nüfusu önemli ölçüde etkilemektedir. Çünkü özellikle büyük şehirlerin belediyelerinde gündeme gelen bu üç gelişmeyle birlikte içme suyu, temizlik, çöp toplama, kent-içi toplu taşımacılık gibi hizmetlerinin büyük bölümü özelleştirilmekte, hizmet ve yapım işleri düşük ücretle ve sigortasız, sendikasız işçi çalıştıran taşeron firmalara ihale edilmekte, belediyelerinin personel sayısı azaltılmakta, geçici ve sözleşmeli personel uygulaması yaygınlaşmakta, dış kredilerle uluslararası sermaye çevrelerine bağımlı hale gelinerek ulusal ve kentsel değerler dışarıya aktarılmakta, ve yeni sağ politikaların olumsuz yönde etkilediği işçi sınıfı ve diğer kent yoksulları kentsel hizmetlerden daha da dışlanmaktadır⁷⁸.

Sonuç olarak, 1980'den itibaren başlayan ve günümüzde de süren neo-liberal ekonomik politikalarla birlikte ithal ikameci birikim tarzından ihracata dayalı kalkınma olarak adlandırılan bir birikim tarzına geçilmesi, önceki dönemlerden farklı bir kentleşmeyi ortaya çıkarmaktadır. Neo-liberal politikaların bütünleyeni olarak, 1990'lı yıllardan itibaren gelişen, uluslararası sermayenin dünya çapındaki hareketinin önündeki engellerin azalması ve dolaşım hızının artması anlamında küreselleşme süreci ise bu politikaların ve birikim tarzının daha hızlı ve etkin bir biçimde uygulanmasını ulusal sermayeler ve kapitalist devletler açısından zorunlu hale getirmektedir. Söz konusu ekonomi politikalarının büyük sermayeyi kentsel gelişmeden doğan değerlerden pay almaya ittiği, önceki dönemde küçük üreticiliğe bırakılmış olan

⁷⁸ Günümüzde akademisyenler ve kamu yöneticileri arasında yürütülen yerelleşme, yerel katılım, yeni bir yerel yönetim anlayışı olarak yönetim, yerel demokrasi, yerel yönetimlerin daha da güçlendirilmesi ve özerkliklerinin artırılması tartışmaları, bu tür olumsuzlukları fazlaca sorgulamadan ele aldığı için eksik kalmakta, hatta Güler'in de belirttiği gibi ülkemizde yaşanan yerelleşme süreci son yıllarda özelleştirme sürecinin bir parçası olarak gelişmektedir (Güler, 1997b: 57).

kentsel rantlar ve kentsel tüketim alanları büyük sermayenin ilgi alanlarına girdiği bu dönemde, dış ticaret bakımından gelişmiş metropoliten kentler ve ulusal ve uluslararası sermaye ile ilişkilerini geliştiren ve bulunduğu yerin dışsallıklarını kullanan Denizli, Gaziantep gibi kentler ve turizm kentleri ön plana çıkmakta ve ülkenin batısında kalan Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgeleri gelişmektedir. Kentleşme oranının yüzde 65'lere yükseldiği, tarım sektörünün ve ücretlerin ulusal gelirden aldığı payın düştüğü bu dönemde ülkenin az gelişmiş bölge ve kentleri ekonomik olanaklar ve nüfus bakımından daha da gerilemektedir. Bu özellikleri nedeniyle, 1980 sonrasında kentleşmesi Türkiye'de modern-kapitalist kentleşmenin birinci döneminin bağımlı kentleşmesini çağrıştırmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan olaylar ise bu olumsuzluğu katmerleştiren etkiler yaratmaktadır. Gecekondulaşma, kıyı yağması ve ikili kentsel yapı gibi sorunların dönüşümlere uğrayarak bir sorun olarak varlığını sürdürmesi, yerel yönetimlerin yaşadığı değişimlerle birlikte işlevlerinin değişmesi ve öneminin artması da bu dönemin önemli kentsel gelişmeleri olmaktadır.

2.2. 1840'lardan 1980'lere Mersin'in Kentleşme Tarihçesi

Doğu Akdeniz kıyısındaki önemli ticaret merkezlerinden olan Mersin kenti Türkiye modern-kapitalist kentleşme tarihinin ilk döneminin ürünlerinden biridir. Bu dönemin başında 1842'ye kadar bir köy kategorisinde olan Mersin, sonrasında hızlı bir gelişme göstererek 1852 yılında bucak merkezi, 1864 yılında kaza merkezi, 1888'de

ise sancak merkezi konumuna yükselmiştir⁷⁹. Kentin böylesine hızlı bir gelişme göstermesinin altında söz konusu dönemi belirleyen sermaye birikim tarzı yatmaktadır.

Sanayi devriminin ardından 18. ve 19. yüzyıllarda hızlı bir gelişme gösteren ve Avrupa ülkelerinde ekonomik ve politik açılardan egemen konuma geçen sermayenin ulusal sınırların ötesinde kendisine yeni pazar ve hammadde olanakları sunacak coğrafyalara yayılma ihtiyacını doğurması, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devlet otoritesini güçlendirmek, ayrılıkçı hareketlerle parçalanmayı durdurmak, ekonomik hayatı canlandırmak, kamu maliyesini düzeltmek gibi -o döneme kadar geçerli olan yönetsel, siyasal ve ekonomik yapıyla artık gerçekleştirilemeyeceği anlaşılan- amaçlara yönelik olarak ortaya çıkan reform hareketleri bir süre sonra iki taraf arasındaki ilişkilerin gelişmesini getirmiştir. Avrupa ülkeleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında 1838'de yapılan Serbest Ticaret Anlaşması ve Osmanlı'nın uygulamaya başladığı gümrük politikası sonucunda, İmparatorluk toprakları Avrupa kapitalizmine açılmış, özellikle de dışa açılmanın merkezleri olan İzmir, İstanbul, Selanik gibi kıyı kentleri ekonomik bir canlılık ve hızlı bir kentsel gelişme sürecine girmişlerdir. Mersin'in 1842'de bir köy iken yaklaşık 20 yılda kent merkezi (nahiye merkezi) haline gelmesinin altında yatan da aynı şekilde; Avrupa kapitalizminin gıda maddeleri ve hammadde taleplerinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarımsal üretimi iç

⁷⁹ Mersin'in gelişimini yönetsel açıdan konumunun değişimi üzerinden somutlaştırırken tarihlerin pek çok kaynakta farklı verildiği görülmüştür. Çalışmada temel alınan kaynaklar, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı (HÜSTAD) Öğretim üyeleri tarafından hazırlanan "Mersin Evleri" kitabı (1995) ve en son bilgilerle hazırlanmış çalışma olan İçel Valiliğinin Ersal Yavi ve Necla Yavi'ye hazırlattığı "Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılında İçel 75" adlı kitaptır (1998). Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında ilk esere yapılacak referanslar kısaca HÜSTAD, ikinciye yapılacak referansları ise Yavi ve Yavi biçiminde belirtilecektir.

pazardan daha çok dış pazara dönük hale getirmesidir⁸⁰. Kavalalı Mehmet Ali Paşanın oğlu Mısırlı İbrahim Paşanın Adana ve İçel yöresini (Çukurova) 1832'de işgal ederek, 1839'a kadar elinde tutması ve bu süreçte ekonomik gelişme sağlayıcı etkinlikleri ise Mersin'in oluşum sürecini hızlandırıcı bir işlev görmüştür⁸¹ (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3639; Develi, 1991: 49).

Türkiye'de modern-kapitalist kentleşmenin tarihiyle yaşıt olarak, yaklaşık 150 yıllık kentsel gelişme tarihine sahip olan Mersin'in tarihini esas olarak dört dönemde incelemek mümkündür. Bu dönemler sırasıyla:

1. Kentin 1850'lerden I. Dünya Savaşı'na kadar süren hızlı oluşum ve gelişme dönemi;
2. Kentte nüfusun ve ekonomik canlılığın azaldığı 1923-1950 yılları arasındaki durgunluk dönemi;
3. Dışa açılmayla birlikte ticaretin arttığı, 1961'de hizmete giren yeni limanla ve ülke genelinde geçerli olan ithal ikamesine dayalı sermaye birikim tarzı ile birlikte ekonominin canlandığı ve kentin nüfusunun hızla arttığı, 1950-1980 arası ikinci hızlı kentleşme dönemi;

⁸⁰ Bunların yanında, Mersin gibi kentlerin gelişimi açısından önemli bir nokta da Avrupa sermayesinin o dönemde Doğu Akdeniz'deki kıyı kentlerine olan özel ilgisidir. 19. yüzyıla gelindiğinde Asya'dan gelip Avrupa'yı kat eden ticaret yollarının henüz Akdeniz ticaret yollarına eklenememesinden kaynaklanan (Tanrıkulu ve Harmanşah, 1996: 142) bu ilgi, Osmanlı İmparatorluğunun açılımlarıyla birleşmiş ve Doğu Akdeniz'deki kıyı kentlerinin hızlı bir gelişim içine girmesini getirmiştir.

⁸¹ Mısır Valisi Mehmet Ali Paşanın Padişah II. Mahmut'un merkezin valiler üzerindeki denetimini arttırmaya dönük düzenlemelerine karşı isyanı sonrasında Çukurova bölgesini işgal eden İbrahim Paşanın toplumsal ve ekonomik yaşamı düzene sokan, tarımsal üretim ve dışsatımı geliştiren uygulamaları (Develi, 1991: 49-50) da esas olarak, aynı sermaye birikim tarzı çerçevesinde yapılan işlerdir.

4. Neo-liberalizm ve onun 1990'lardaki uzantısı olan küreselleşme eğilimlerinin önemli ölçüde etkilediği, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan yoğun nüfus akınının olduğu dönem (1980'den Günümüze).

Neo-liberalizm ve küreselleşmenin Mersin kentindeki yansımalarını ele almak açısından bir giriş niteliğindeki bu altbaşlıkta incelenecek olan tarih kesiti, 1840'larla 1980 arasındaki ilk üç dönem olacaktır. Türkiye kentleşmesinin 19. yüzyıldan günümüze gelişimini incelerken kullanılan yöntemsel yaklaşım bu alt başlıkta da korunmaya çalışılacak, Mersin kentleşme tarihine de Türkiye'deki sermaye birikim süreçleri açısından bakılacak, elbette kentin ulusal, bölgesel ve uluslararası işbölümündeki yerine bağlı olarak şekillenen kendine özgü nitelikleri de dikkate alınacaktır. Kentin günümüzdeki gerçekliği olan dördüncü dönem ise bu bölümün ana konusu olarak, bir sonraki alt başlıkta ele alınacaktır.

2.2.1. Mersin'in Oluşum ve Gelişme Dönemi (1840'lardan-1. Dünya Savaşına)

Kentin hızlı oluşum ve gelişme döneminin altyapısını oluşturan olay daha önce de belirtildiği gibi Mısırlı İbrahim Paşanın Çukurova'yı işgalidir. Çukurova'da özellikle pamuk üretiminde İbrahim Paşanın gerçekleştirdiği modern tarımsal yatırımlar ve üretim teknikleri ile üretim altyapısının bu sayede geliştirilmesi ve bunun dışarıya yönelik olması (Yavi ve Yavi, 1998: 119), bu ürünlerin ticareti için o zamana kadar bölgenin limanlarının üretim artışı ve doğal nedenlerle zamanla yetersiz kalmasının Mersin kentinin oluşumunda belirleyici olduğu görülmektedir.

Gelişen üretim altyapısıyla birlikte, 1850'li yıllardan itibaren Çukurova'da pamuk veriminin hızla yükselmesi ve Tarsus limanının alüvyonlarla dolması nedeniyle

Tarsus ve çevresinin yeni bir liman yerine gereksinim duymaya başlamıştır. İbrahim Paşanın ordusunun ikmalini yaptığı ve Mısır'a gidiş-gelişlerinde kullandığı Kazanlı İskelesi ve daha batıdaki Karaduvar İskelesi'nin da aynı şekilde, akarsuların getirdiği alüvyonlarla dolması, 1841'den sonra bazı kayık ve gemilerin gelmeye başladığı Mersin'in liman yeri için en uygun seçenek durumuna gelmesini sağlamıştır. Söz konusu gemilerin gelmesiyle hızlı bir yapılaşmanın yaşandığı köy yaklaşık 1855 yılına gelindiğinde Çukurova'nın başlıca iskelesi haline gelmiştir⁸² (Darkot, 1993: 770). Mersin'in kentsel oluşum sürecini etkileyen olay olan limanın böylesine önemli bir konuma gelmesinin ardından, ulusal, uluslararası ve bölgesel düzeyde ortaya çıkan gelişmeler de kentin hızla büyümesini, çok kısa bir sürede Doğu Akdeniz'in en gözde liman kentlerinden biri olmasını getirmiştir.

Kentteki ekonomik yaşamın gelişmesinde ve nüfusun farklı etnik ve dinsel gruplarla çeşitlenerek artmasında önemli rol oynayan bu gelişmeler şunlardır:

a) Osmanlı'nın bir Avrupa devleti olarak tanınmasına, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerin daha da gelişmesine yol açan Kırım Savaşı (1853-1856), çünkü, bu savaşın ardından gelişen ilişkiler, 1861-1865 arası yıllarda yaşanan Amerikan İç Savaşıyla birlikte İngiltere başta olmak üzere Avrupa'nın pamuk ihtiyacını karşılayacak üretim bölgelerinden biri olarak Çukurova'nın önem kazanmasını (Darkot, 1993: 770) getirmiştir;

⁸² Bu gelişmenin altında yatan bir başka etmen Çukurova'nın diğer önemli limanları olan Karataş ve Yumurtalık'ın (Yavi ve Yavi, 1998: 119) kapasitelerinin ticaret hacmindeki artışla birlikte yetersiz kalmaları olmalıdır. Aynı şekilde, bu limanların Tarsus'a da uzak mesafede bulunmalarının da bu durumda payı olmalıdır.

b) Tanzimat reformlarının bir parçası olarak kurulan Fırka-i İslahiye'nin 1865'ten sonra Çukurova bölgesinde düzenli olarak tarım yapılmasını ve buna bağlı olarak tarımsal ürünün artışı engelleyen göçer aşiretlerin düzenli yerleşime geçirilmesine dönük etkinlikleri⁸³ (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3639) ve sağladığı başarı;

c) Yapımına 1859 yılında başlanan ve 1869'da hizmete giren Süveyş Kanalı inşaatında kullanılan kerestelerin bir bölümünün Mersin'den sevk edilmesi⁸⁴, ve bu işle uğraşan Mısırlı ve Lübnanlı Arapların kente yerleşmeye başlaması (Develi, 1991: 152).

d) Lübnan'da o dönemde yaşanan mezhep çatışmasının yarattığı göç hareketi (Develi, 1991: 56);

f) Çukurova bölgesinin ana limanı olarak, hızla artan üretimin Mersin limanına, oradan da dışarıya taşınmasını sağlayan Adana-Mersin demiryolunun 1886 yılında hizmete girmesi (Yavi ve Yavi, 1998: 93).

Kentin ekonomik canlılığını arttıran bu gelişmelerle birlikte, yalnızca Çukurova'nın değil, bütün Adana Vilayeti'nin ve Gülek Boğazı'nın mal trafiğine uygun hale getirilmesi sayesinde Konya, Niğde, Kayseri yörelerinin de dış ticaret merkezi haline gelen Mersin, hızlı bir nüfus ve sermaye akınına da sahne olmuştur. Bölgenin

⁸³ Söz konusu aşiretlerin feodal yapıları gereği pazara pek fazla artık ürün sunmamaları, Avrupa kapitalizminin sanayi üretimi için talep ettiği tarım ürünleri yerine hayvancılıkla uğraşmaları, işgücü piyasasına girmemeleri gibi mevcut sermaye birikim tarzına aykırı özellikleri ve merkezi yönetim bölgede denetimini artırma isteği Fırka-i İslahiye'nin silah zoruyla bunları yerleşime zorlamasının en önemli nedenleridir.

⁸⁴ Bu konuda Mersin'i tercih edilir kılan etmen, gereksinim duyulan kerestenin kentin kuzeyinde bulunan Toros Dağları'ndaki ormanlarda bol miktarda elde edilebilmesidir (Develi, 1991: 56).

tüm limanlarında olduğu gibi hızla gelişen bu kentte de Rumlar, Suriye'nin özellikle Lazkiye liman kenti ve Nusayriye Dağları'ndan gelen Müslüman Araplar ve Lübnanlı Hıristiyan Araplar 1870'lerin sonlarında ana nüfusu oluşturmaktadır. Ayrıca, resmi dairelerde çalışan, daha çok kırsal etkinliklerde uğraşsa da kentin değişken nüfusunu oluşturan Türkmen ve Yörükler ve Girit'ten göçen Türklerden oluşan Türk kökenliler, Mısır'dan gelen Araplar (Fellahlar), Ermeniler, yabancı (Avrupalı) tüccarların da yaşadığı kentte, hem bu kozmopolit kültüre hem de modern-kapitalist kente özgü yeni yapılar da ortaya çıkmıştır. Duyun-u Umumiye görevlisi Cuinet'in aktardığına göre, 1890'da nahiyeleriyle 29.175, merkezinde 9000 nüfusun yaşadığı kentte⁸⁵ (Yavi ve Yavi, 1998: 94), Hicri 1308 , Miladi 1891/1892 tarihli Adana Vilayet Salnamesi'ne göre, 2 cami, 1 Rüştüye, 1 numune mektebi, 5 kilise⁸⁶ ve 4 mektep bulunmaktadır. Bunun yanında, 1863'te ilk fabrika kurulan (Yavi ve Yavi, 1998: 91) kentte, aynı Salnameye göre, 48 toptancı mağazası, 3 hamam, 4 otel ve 500 kadar muhtelif dükkan vardır. Limanın işlem hacminin, 1890 yılında 700.000'i dışsatım, 400.000'i dışalım olmak üzere 1 milyon 100 bin altın lira olduğu (Darkot, 1993: 771) kentte, aynı tarihlerde 12 ülkenin konsolosluğu ve banka şubeleri de bulunmaktadır (Yavi ve Yavi, 1998: 93).

Bütün bunlar, kentin kozmopolit bir ticaret merkezi olarak ne derece gelişken ve önemli hale geldiğinin somut göstergeleri olmanın yanında, özellikle

⁸⁵ Duyun-u Umumiye Batıya olan borçlarını ödeyemez duruma gelen Osmanlı'nın gelirlerine alacaklılar adına kaynağında el koymaya dönük olarak, Osmanlı devletinin kararnamesiyle kurulmuş bir kurumdur (Yavi ve Yavi, 1998: 71).

⁸⁶ Bu beş kilisenin 2'sinin Rum Ortodoks, 1'er tanesi de Katolik, Maruni, Ermeni olması nüfusun çeşitliliğini de göstermektedir.

konsolosluk ve bankalar aslında kentin ülke dışındaki aktörlerle ne kadar sıkı ilişkiler içinde bulunduğunun da göstergeleridir. Bu ilişki de özünde bir bağımlılık ilişkisi niteliğindedir. Ekonomik yaşamı Avrupa sermayesinin şubeliğini yapan⁸⁷ Müslüman olmayan tüccarların denetiminde bulunan kent, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin 19. yüzyılın sonunda Tarsus ve Silifke'ye olduğu gibi Mersin'e de şube açmasıyla birlikte (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3643), tamamen ülke kaynaklarının dışarıya aktarıldığı bir bağımlı kent niteliğine bürünmüştür. Ancak, kent 19. yüzyıldaki diğer bağımlı kentlere özgü çarpık büyüme ve ikili yapı gibi kentsel sorunları yaşamamıştır.

Yeni kurulan bir kent olduğu için Osmanlı kentlerinin yüzyıllardan beri getirdiği fiziksel dokuya benzemeyen farklı ve modern bir dokuya sahip olmuştur. Osmanlı kentlerinde cami ve külliye gibi kent merkezini belirleyici anıtsal mimari odağının bulunmadığı kentte yerleşim esas olarak ticari etkinliklerin gerçekleştirildiği Cami-i Şerif mahallesindedir⁸⁸ ve bu yerleşim batıya ve kuzeye doğru genişletilmiştir (Renda, 1995). 1901 yılına ait Adana Vilayet Salnamesi'ne göre 1584 hanenin bulunduğu kent merkezinde, limana doğru inen ya da kıyıya paralel olarak uzanan sokaklarda ticaret yapan esnafa ait depo-dükkan üstü konut tipi evler çoğunluktadır. Mahallelerin etnik-dinsel kimliklere ve ekonomik konuma göre oluştuğu (Develi, 1991: 65, 73) kentin modern bir yapılaşma içinde gelişmesini sağlayan etmen ise

⁸⁷ Kentin sermaye sınıfını oluşturan bu kesimin şubelik niteliğini pek çok ülke konsolosunun isminin Ermenice ve Rumca, Maronice olması açıkça ortaya koymaktadır (bakınız Develi, 1991: 156). Örneğin İspanya Konsolosu olarak görünen Konstantin Mavromati aynı zamanda kentin en zenginlerinden biriydi.

⁸⁸ Cami Şerif Mahallesi haritada görüldüğü gibi, bugün İstiklal Caddesi ile İsmet İnönü Bulvarı arasında kalan, Batıdan Kuvayi Milliye Caddesi'ne (Mersin Otel'i'ne) kadar olan kısımda yer alan mahalledir.

Tanzimat sonrasında gelişen modern şehircilik kurallarının burada belli bir başarıyla uygulanmasıdır. Böylece geleneksel Osmanlı kentlerinde bulunan merkeze bağlanan ve birbiriyle kesişen dar ve çıkmaz sokakların yerine, Ebniye Nizamnamelerine uygun olarak inşa edilmiş limana dikey ya da paralel olarak uzanan geniş ve ferah sokaklar Mersin kentinin fiziksel dokusunun özellikleridir.

Mersin'in hızlı gelişim süreci I. Dünya Savaşı'na dek sürmüştür, savaş sırasında ve sonrasında yaşanan olaylar nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında kent ekonomik ve demografik açılarından sahip olduğu canlılığı büyük ölçüde yitirmiştir.

2.2.2 Mersin'in Gerileme ve Durgunluk Dönemi (1914-1950)

Mersin'in kentleşme tarihinin ikinci dönemi olan, I. Dünya Savaşı'ndan 1950'lere kadar süren yaklaşık 40 yıllık dönem içinde, kentin ekonomik ve toplumsal anlamda eskiye göre gerilemiş durgun bir yapıya bürünmesini getiren önemli olay ve gelişmeler tarihsel sırasıyla: dış ticaretin yoğun olduğu ülkelerle yapılan savaş; savaşla birlikte yaşanan yıkım, yenilgi ve işgal; kentte bulunan Rumlar ve Ermenilerin ayrılıkçı hareketleri; Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı; Fransızlarla yapılan Ankara anlaşması; Ermenilerin ve Rumların kenti terk etmek zorunda kalmaları ve ardından yaşanan sermaye ve nitelikli işgücü göçü; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra izlenen ulusal pazarı bütünleştirmeye ve ulusal burjuvazi yaratmaya dönük ekonomi politikalarıdır. Sıralanan bu gelişmelere 1929 Dünya Ekonomik Krizi de eklenince kentin dış ticarete dayalı gelişimi iyice yavaşlamıştır. Bu durumu, 1904, 1905, 1906 yıllarında limana gelen gemilerin tonajlarıyla, 1927-1941 arası dönemde yapılan

yükleme boşaltma işlemleri karşılaştırıldığında kolaylıkla görebilmek mümkündür: Yüzyılın başındaki söz konusu yıllarda gelen gemilerin tonajları 500-600 bin ton arasında seyrederken, 1928-1941 arasında yapılan yükleme-boşaltma işlemleri 1933'e kadar 145-191 bin, 1934-1941 arasında ise 231-345 bin ton arasında gerçekleşmiştir (Develi, 1991: 167-168). Ancak, bütün bunlara rağmen liman etkinlikleri kentte hala önemli bir konumdadır ve azalarak da olsa sürmektedir (Yavi ve Yavi, 1998: 99).

Mersin'in Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'li yıllara kadar durgun bir gelişme seyretmesinin sermaye birikim süreçleri açısından iki temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi, yeni kurulan Cumhuriyetin, ulusal bir ekonomi yapısı oluşturma kaygısıyla, dışa bağımlı liman kentlerinde yoğunlaşan mekansal örgütlenme biçimini terk edip, iç pazarını bütünleştirecek ve yatırımlarla nüfusun ülke içine dengeli bir biçimde yayılmasını sağlayacak bir yerleşme politikası izlemesidir. İkincisi, bu dönemin sermaye birikim sürecinin kırsal kesimde yoğunlaştığı bir dönem olması nedeniyle, tüm Türkiye'de kentlerin çekiciliklerinin düşük seviyede olmasıdır.

Yönetmel açıdan 1924'te il olan Mersin daha sonra, 1933'te İçel ilinin merkez ilçesi olmuştur. 1927 sayımına göre nüfusun yüzyıl başına göre yarı yarıya azalarak 11.720'ye indiği bu dönemde (Yavi ve Yavi, 1998: 99), Rum ve Ermeni tüccarların yerini Arap tüccarlar, kente yüzyılın başından itibaren gelmeye başlayan Yahudiler ve İstanbul, İzmir gibi bölgelerden gelen Türk tüccarlar almıştır. Ne var ki, Develi'nin aktardığı 1926 yılında yayınlanan bir ticaret yıllığı ve 1927'deki vapur acentalarının isimleri incelendiğinde Türk asıllıların halen çok küçük bir azınlık oldukları görülmektedir (1991: 157). Bu dönemde kurulan Mersin Ticaret Bankası

(1929), Mersin Ticaret ve Zahire Borsası (1926), Mersin Liman İşletmesi imtiyazını alan Mersin Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş. (1927), Mersin Tüccar Kulübü gibi kuruluşlar (Develi, 1991: 164, 165, 167) ulusal burjuvaziye geliştirme ve güçlendirme amacına dönük işlev gören kuruluşlar olarak uzun dönemde sözü edilen tabloyu belli ölçülerde değiştirmiştir . Bunun yanı sıra, 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren gerek devlet teşvikleri, gerekse de özel sermayenin tarım ve ticaretten sağladığı birikimlerle kurulan fabrikaların varlığı ve Cumhuriyet öncesinde Rum ve Ermenilere ait fabrikaların önce devlete sonra da ulusal burjuvaziye geçirilmesi (Develi,1991: 178-181; Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3685) de bu çabanın Mersin ölçeğinde ciddi bir biçimde söz konusu olduğunu göstermektedir.

Kentin nüfusunun 1935 sayımında 17.700 ve 1945 sayımında 16.200'de kaldığı bu dönemde⁸⁹ (Yavi ve Yavi, 1998: 99) kentsel hizmetler açısından, iki önemli boyutta gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan biri elektrik, içme suyu ve kanalizasyon şebekelerinin kurulup geliştirilmesi iken, diğeri de, Ankara ve İzmir'in planını da yapan Hermann Jansen'e 1932 yılında kentin imar planının hazırlanmasıdır. Kentin önceki dönemden getirdiği modern dokusunun korunması ve düzenli bir biçimde gelişmeye devam etmesi amacıyla hazırlanan bu plan daha çok kent merkezinde bulunan eski

⁸⁹ Cumhuriyet döneminde, kent merkezi nüfusuna ait bilgileri ancak "İçel 75" kitabında bulmak mümkün olmuştur. Çünkü, diğer kaynaklarda merkez ilçe olarak kabul edildiği için kentli nüfus nahiyelerde yaşayanları da kapsamaktadır. Ne var ki, Yavi'lerin kent merkezinin nüfusuna ilişkin verileri de 1945 yılına kadar gelebilmektedir. Bu nedenle, daha sonraki bölümlerde bir karışıklık olmaması açısından, Mersin merkez ilçede toplam kentli nüfusun 1935'te 27.620, 1945'te 33.148 olduğunu belirtmek gereklidir (Kaynak, D.İ.E, 1994).

mahalleleri kapsamına almıştır⁹⁰ (Develi, 1991: 119). Kentsel planlama ve altyapının geliştirilmesine dönük söz konusu uygulamalarla, Mersin'in kentleşme tarihinin ikinci döneminde sermayenin yeniden üretimine katkı sağlayacak kentsel hizmetlerin önem kazandığı görülmektedir. Bunların yanı sıra, bu dönemde kurulan Halkevi, Tüccar Kulübü gibi kuruluşlar da kentte modern bir kültürün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Böylece, o dönemde, Türkiye'de İstanbul, Ankara ve İzmir dışında modern kent kültürüne en fazla sahip olan kentlerden biri de Mersin olmuştur.

2.2.3 Mersin'in Hızlı Sanayileşme ve Gelişim Dönemi (1950-1980)

2. Dünya Savaşı'nın ertesinde Mersin'in yaklaşık 30 yıl süren durgunluğunu üzerinden atmasını hazırlayan gelişmeler ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası uluslararası konjonktürün ürünü ve ülkenin sınıfsal yapısı doğrultusunda kapitalist ekonomik gelişmenin bir gereği olarak, iç pazar bütünleşmesine dayalı ulusal ekonomi politikasından ve devletçi sanayileşme uygulamalarından uzaklaşılması, dışa ve yabancı sermayeye açık ekonomi politikasına geçilmesi dönemin en belirleyici özelliğidir. Devletçi ekonomiden liberal ekonomiye, tek partili siyasal rejimden çok partili parlamenter rejime geçilmesini sağlayan bu gelişme ayrıca, süreç içerisinde adına ulusal kalkınmacılık denilen bir modelin ürünü olan ithal ikameci bir sanayileşme ve sermaye birikim tarzına da geçerlilik kazandırmıştır.

Özellikle, ticari sermayenin ekonomik anlamda en güçlü sermaye kesimi olduğu 1950-1960 arası yıllarda yaşanan gelişmeler olan; borç, yardım, yatırımlarla

⁹⁰ Bunun nedeninin, Cami-i Şerif Mahallesi ile Mesudiye Mahalleleri arasında kalan ve 1920 yılında Fransızların yaptığı kent haritasında boş olduğu görülen oldukça geniş bir alanın imarı olabileceği söylenmektedir (HÜSTAD, 1995: 42).

ülkeye hızlı bir uluslararası sermaye akışı olması, tahıl fiyatlarının dış pazarlarda yükselmesiyle geçimlik tarım karşısında, ticari tarımın sıçrama yapması, ticaret sektörüne verilen kredilerin artması (Osman, 1998: 142), bunlara bağlı olarak, tarımsal modernizasyonla Çukurova'da üretimin artması, ülkede artan ve kırsal kesimden ve geri kalmış bölgelerden kopan nüfusun göç ettiği bir bölgenin en önemli ikinci kenti olması Mersin'in Türkiye kentleri içinde yeniden önem kazanmasını getirmiştir.

Kentin 1950-1980 yılları arasında ekonomik yaşamının gelişmesini ve çekicilik kazanmasında yukarıda sıraladıklarımızın dışında, etkili olan Mersin'e özgü nedenler de söz konusudur. Kronolojik olarak bunlardan ilki, Mersin-Tarsus arası bölgede kurulu bulunan kentin ve çevresinin en önemli sanayi dalı olan dokuma sanayininin 2. Dünya Savaşı sırasında ordunun artan dokuma ürünü gereksinimini karşılayarak güçlenmesi ve önemli bir birikim sağlamasıdır (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3668). Bu birikimin bir kısmı 1950'lerden sonra İstanbul'a yönelse de, önemli bir kısmı da kent ve yakın çevresinde büyük sanayi işletmelerinin kurulmasını getirmiştir. Kent ekonomisinin gelişmesi açısından Mersin'e özgü nedenlerden ikincisi ve en önemlisi ise, kentin gelişken bir altyapıya sahip olmasını sağlayan yatırımların 1950 ve 1960'lı yıllarda tamamlanmasıdır. Söz konusu altyapı yatırımlarının başlıcaları: Mersin-Tarsus ve Mersin-Silifke-Mut-Karaman-Konya karayollarının 1950'den sonra tamamlanıp, hizmete açılması (Develi, 1991: 145); yapımına 1940'larda başlanan sulama kanallarının 1950'lerin ortalarında tamamlanması (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3665); yapımına 1954 yılında başlanan ve 1961'de hizmete giren Türkiye'nin en büyük kapasiteye sahip ikinci limanı olan Mersin Limanı; ve kentin ve bölgenin ucuz ve bol

enerjiye sahip olmasını sağlayan Seyhan Hidroelektrik Santrali'nin 1956'da devreye girmesidir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3707-3708).

Yukarıda sıralanan kente dışsal ve özgü nedenlerle, 1950-1980 arası dönemde Mersin tarım, ticaret ve sanayi sektörlerinde hızlı bir gelişme yaşamıştır. Bu konuyu somutlaştıracak rakamları, her ne kadar ulaşılabilen kaynaklar bakımından, İçel iline ait rakamlar üzerinden verilmek durumunda kalırsa da, bu rakamlarda ilin ticaret ve sanayi etkinliklerinin büyük bölümünün toplandığı Mersin kentinin payı büyüktür. Kentin sanayi alanında kaydettiği gelişme öylesine büyüktür ki, önceki dönemde ticaret ve tarıma dayalı olan kent ekonomisi, 1950'li yıllardan itibaren kurulmaya başlayan ve liman başta olmak üzere gelişken altyapısının olanaklarıyla hızlı bir sanayileşme sürecine girmiştir. Büyük sanayi tesislerinin yanı sıra, küçük imalat ve montaj sanayilerinin sayısındaki artışla sanayi sektörü, 1978'de il gayri safi hasılasından yüzde 30.7 ile en yüksek payı alır hale gelmiştir⁹¹. Mersin kentindeki ticari gelişme ise kendini, Mersin Ticaret Odasına kayıtlı tüccarlarının sayısının 1951'de 765 iken, 1970'te 1800'e ve 1981'de 4586'ya ulaşmasıyla açığa sermektedir. Bunun yanında, 1940'lı yılların başında 250 bin ton civarında olan dış ticaretin 1970'lerin sonlarında 1-1.3 milyon ton arası düzeyde gerçekleşmesi de ticaretin ne denli büyük bir sıçrama yaptığını göstermektedir⁹² (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3692). İnşaat sektörü, tarım sektörlerinde il genelinde verilen rakamlarla ifadesini bulan hızlı gelişme de Mersin'in

⁹¹ Çoğunluğu Mersin ve çevresinde kurulu bulunan sanayi bakımından İçel, 1978'e gelindiğinde Türkiye'nin 8. gelişmiş ili ve GSYİH'da bu sektördeki payı yüzde 3 gibi yüksek bir orandır (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3660).

⁹² Bu sıçramada Lübnan'daki İç Savaş nedeniyle 1970'lerde Beyrut limanının eski önemi ve canlılığını yitirmesinin İskenderun limanının yanında Mersin limanının da önemini arttırmasının da payı büyüktür.

Türkiye kentleri arasında da önemli bir konuma yükselmesini ve yarattığı geniş istihdam olanaklarıyla kırdan ve geri kalmış bölgelerden kopan nüfus için çekici bir merkez olmasını getiren ekonomik etmenlerdendir. Sanayi ve ticaret etkinliklerinin canlanmasının henüz başları sayılabilecek olan 1960 yılı sayımının verilerine göre, ekonomik bakımdan faal nüfusun yüzde 54 olup, bunun yalnızca yüzde 2'lik bir kısmının çalışmıyor olması (İçel Valiliği, 1967: 56) ilde ve sözkonusu etkinliklerin en yoğun olduğu Mersin kentinde istihdam olanaklarının genişliğini ortaya koymaktadır.

İstihdam olanaklarının gelişmesini getiren ekonomik sektörlerdeki bu gelişmeler, aynı zamanda kentsel gelişmeleri belirleyen sermaye birikim sürecini de yansıtmaktadır. Sanayinin 1960'ların ikinci yarısından 1980'lere kadar hızla gelişmesi - ilde sabit sermaye yatırımları 1964-1972 arasında yüzde 24,5, 1972-1979 arasında yüzde 242,8 oranında artmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3690)-, 10'dan fazla işçi çalıştıran büyük sanayi işletmelerinin çoğunluğunun bulunduğu kentin tarım ve ticaretten elde edilen gelirlerin bir bölümünün sermaye birikimine dönüştüğü alan olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, inşaat sektörünün il gayri safi hasılasından aldığı payın 1978 itibarıyla yüzde 6.9 gibi yüksek bir oranda olması ise bu birikimin önemli bir kısmının üretken olmayan bir alana yöneldiğinin, bir başka deyişle kentin sermaye birikim sürecinin kırıma alanı olduğunun da göstergesidir.

Ticaret, sanayi ve tarımın gelişmesine ortam hazırlayan bütün bu ulusal, uluslararası, bölgesel ve kentsel gelişmelerin sonucunda, kentin ve merkezi olduğu İçel ilinin nüfus artışı 1950'den itibaren sürekli olarak Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. Söz konusu artış oranlarıyla Türkiye'nin önemli kentsel

merkezlerinden biri durumuna gelen Mersin ticaret, sanayi ve tarım alanında yakaladığı canlı gelişmeyle ilin nüfusunun da hızla artmasını peşinden sürüklemiştir. Bu dönem içinde kentin nüfusu 6 kat artarken İçel'in nüfusu da 2,63 kat artmıştır⁹³. Yoğunlukla çoğunluğu limanın hinterlandı (artalanı) olan Adana, Hatay, Niğde, Konya, Kahramanmaraş, Malatya, Gaziantep, Kayseri, Şanlıurfa, Niğde, Sivas, Diyarbakır ve Adıyaman illerinden göç alan İçel (İçel Valiliği, 1967: 54; Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3703) barındırdığı nüfus bakımından Türkiye sıralamasında 1950'de 29. sırada iken 1960'ta 20., 1970'te 19., 1980'de 12. sıraya yükselmiştir.

Kentin yaşadığı oldukça hızlı nüfus artışı hem gelişen sanayi ve hizmetler sektörleri için işgücü ve yedek işgücü ordusu, hem de üretilenleri tüketecek geniş bir tüketici kesimi yaratmaktaydı. Kentteki büyük sermayenin sermaye birikimini İstanbul'da ya da kentteki sanayi sektörlerine yatırdığı ve ticaretle uğraştığı bu dönemde kentsel tüketimin gerçekleştirilmesi işlevi bütün Türkiye'de olduğu gibi küçük üreticiliğin eline geçmiştir. Diğer bir deyişle, önceki dönemde, nüfusun azlığına ve kentsel gelişmede kamunun merkezi konumda bulunmasına⁹⁴ paralel olarak ortaya

⁹³ 1950-80 döneminde, Türkiye'de kentlerde oturanların sayısı 6 kat, toplam nüfus 2.1 kat artmıştır (DİE İstatistikleri).

⁹⁴ Bunların yanı sıra, Mersin'de küçük üreticiliğin gelişmesini engelleyen bir etmen olarak, cemaat üyelerinin tüketim gereksinimlerini belli ölçülerde karşılayan etnik/dinsel cemaatlerin varlığından da söz edilebilir. Etnik/dinsel cemaatlerin 1950 öncesinde konut alanında böylesi bir rolü olduğu Bilgin'in Türkiye kentleşmesini modernleşme açısından değerlendirdiği yazısında belirtilmiştir. Etnik/dinsel grupların kozmopolit bir biçimde bulunduğu Mersin'de mahallelerin böylesi kimliklere dayalı olarak homojenleşmeler yaratarak gelişmesi, kilise ve vakıfların cemaatler içinde etkin konumda bulunması ve kent merkezindeki arazilerin büyük bölümünün müslüman olmayan ticaret sermayesinin elinde bulunması (Develi, 1991) bu kanıtı güçlendirmektedir. Ancak, bu üzerinde daha ayrıntılı çalışmalar yapılması gereken bir varsayımdır. Bu arada, müslüman olmayan ticaret sermayesinin kent merkezindeki arazilerin büyük bölümünü elinde bulundurması, bu kesimin kentsel rantlardan pay alma kaygısını ortaya koymaktadır.

çıkılmayan küçük üreticilik, hızlı nüfus artışı, kentsel gelişmelerde devlet inisiyatifinin yerine piyasanın geçmesinin ve sermaye birikiminin ithal ikamecilikle birlikte sanayiye yönelmesinin⁹⁵ ürünü olarak Mersin'de de gelişmiştir⁹⁶. Bu gelişme, hem kente yönelen göçü geri besleyen etmenlerden biri olmuş, hem de eski modern-düzenli kent yapısını bozmuştur. Bunun yanında, il genelinde ticari tarımın gelişmesiyle, tarımda çalışan ücretlilerin oranının Türkiye ortalamasının çok üzerinde olduğu İçel'e mevsimlik işçi olarak gelenlerin 1950'lerden itibaren gelişen ekonominin artan işgücü gereksinimine paralel olarak yerleşmeye başlaması da Çizelge.1'de görüldüğü gibi nüfus artışının yüksekliğini getiren bir etmen olmuştur⁹⁷.

Çizelge 1. 1950-1980 Arası Mersin Nüfusunun Gelişimi

Sayım Yılı	Mersin Nufusu	Artış Oranı (%)
1950	36.453	1
1955	50.104	36
1960	68.485	26
1965	86.692	27
1970	112.982	30
1975	152.236	38
1980	221.861	45

Kaynak: DİE İstatistiklerinden aktaran MTSO, 1997: 298.

⁹⁵ Ancak, sanayiye yönelen birikimlerin hepsi Mersin ya da İçel'deki sanayiye yatırılmamıştır. Karamehmet-Eliyeşil aileleri örneğinde görüldüğü gibi, belli bir sermaye birikimine ulaşmış tüccar ve sanayiciler, sanayi yatırımları için büyük ölçüde İstanbul'u tercih etmişlerdir (Sönmez, 1996: 20).

⁹⁶ Bu dönemde Türkiye kentlerinde küçük üreticiliği besleyen iki kanal vardır. İlki, bu kesimin ithal ikameci ve daha çok tüketim malı üreten büyük sermayenin kentlerde bayiliğini yaparak perakende tüketim alanında elde ettiği konum, ikincisi de ekonomik anlamda gelişen kentlerde yeterli bütçe desteği verilmeyen yerel yönetimlerin sayısı hızla artan nüfusun/işgücünün -özellikle kent-içi taşımacılık, konut gibi kolektif tüketim alanlarındaki- gereksinimlerinin karşılanmasında yetersiz kalmasıdır.

⁹⁷ Bu etmene bağlı olarak ile yerleşenler hem Mersin ve Tarsus kentlerine hem de kırsal kesime yönelmişlerdir. Bu göçlerden en büyük payı alan yerleşim birimi ise, büyük sanayi, küçük imalat ve montaj sanayileri, ticaret, inşaat ve hizmetler kesimlerinin gelişmesine paralel olarak iş olanakları yüksek olan Mersin olmuştur.

Kentin ekonomik ve demografik açıdan hızlı bir büyüme gösterdiği bu dönemde, özellikle limanın yer seçim kararının yönlendiriciliğinde kentin mekanda yayılımı ve fiziksel yapısı da büyük bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümün kentsel mekanın yeni toplumsal-ekonomik koşullara uygun biçimde düzenlenmesi amacıyla 1963'ten itibaren yapılmaya başlanan imar planlarında da benimsenen bir kısmı kentsel mekanın işlevsel bir biçimde örgütlenmesine ilişkindir. Somutlaştırılacak olursa, kentin limanın doğusunda kalan kısmı limana bağlı etkinlikler olan depolama ve sanayiye ayrılırken, Mersin-Silifke çevre yolunun (Gazi Mustafa Kemal Bulvarı) altında bulunan ve İstasyonla Hastane Caddesi (İsmet İnönü Bulvarı'ndan şimdiki Merit Otelin bulunduğu yere kadar) arasında kalan alan merkezi iş alanı (MİA) olarak gelişmiştir. MİA'nın kuzeyi ve Gazi Mustafa Kemal Bulvarı çevresi ile Çakmak Caddesi üzerinde küçük üretim atölyelerinden montajcılık ve oto tamir atölyelerinin yoğunlaşması ve kuzeydoğusu ve çevre yolunun üst kısmında ise küçük imalat sanayisinin gelişmesi⁹⁸ söz konusu olmuştur (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3709). Kent mekanının böylece farklı işlevselliklere uygun alanlara ayrılarak gelişmesinin rasyonalitesi planlara uygun olarak gerçekleşse de konut alanlarının aynı şekilde geliştiğini söylemek mümkün değildir.

Bu dönem içinde kentsel mekanın geçirdiği dönüşümün benimsenmeyen ve istem dışı ancak sermaye birikim sürecinin doğal sonucu olarak gelişen kısmı ise, konut alanlarının, arsa sahiplerinin ve inşaat sektörünün rant kaygılarıyla oluşmaya başlamasıdır. Konut alanlarında zengin-yoksul, yerli-göçmen, işçi-burjuva gibi

⁹⁸ Yapımına 1969'da başlanan ve 1976 yılında tamamlanan küçük sanayi sitesi de Siteler Senti olarak bilinen bu yerdedir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3709).

toplumsal-ekonomik farklılaşmaya göre ayrışmanın belirginlik kazanmasıyla ortaya çıkan apartmanlaşma ve gecekondulaşma hem kentin geleneksel dokusunu bozmuş, hem de kentte verimli tarım topraklarının israfına yol açarak anti-ekolojik ve ikili bir kent yapısını yaratmıştır. Kentin fiziksel dokusunun dönüşümü ilk olarak hızlı nüfus artışının ve rant kaygılarının etkisiyle eski kent alanı içinde başlamıştır.

Mersin'in eski konut alanı kıyıya paralel uzanan en büyük iki caddesi olan Gazi Mustafa Kemal Bulvarı ve Atatürk Caddesi'ne açılan ve birbirlerini dik açılarla kesen yollar üzerinde bulunan tek ya da iki katlı konutlardan oluşmakta ve düzenli bir yapı arz etmekteydi. Kentin ekonomik anlamda gelişip, çekicilik kazanmasıyla, nicel olarak genişleyen orta ve üst gelir gruplarının gereksinim duyduğu konutların önceki dönemin tek katlı ya da iki katlı ev tipleriyle karşılanmayıp, çok katlı yeni tip yapılarla karşılanması eğilimi ilk olarak, bu eski düzenli merkezdeki kent toprağının yetersiz kalmaya başladığı 1960'larda ortaya çıkmıştı⁹⁹.

Önceleri eski kent merkezinde tek tük yapılan üç katlı binalarla başlayan söz konusu yüksek yoğunluklu yapılaşma eğilimi, 1970'lerde İsmet İnönü Bulvarı'nın açılmasıyla olgunlaşmış, kentin batısına doğru bu yolun üzeri ve çevresinde (Çamlıbel'de) bulunan tek ya da iki katlı konutlar yıkılıp, yerlerine özellikle üst gelir gruplarına (sermaye sınıfının değişik kesimlerine) dönük çok katlı lüks apartmanlar

⁹⁹ Yaşanan hızlı nüfus artışı ve kentsel arsa sunumunun imar planları ve altyapı-üstyapı çalışmalarıyla aynı ölçüde arttırılamayışı gibi nedenler Mersin'de arsa fiyatlarını oldukça yükseltmişti. Söz konusu yükseliş nedeniyle orta sınıfların tek parsel üzerinde konut yapma olanağını kaybetmesi yapı kooperatifçiliğini ve yapsatçı müteahhitiği getirmiştir. Üst gelir gruplarının lüks de olsa yap-satçıların yaptığı bu binaları tercih etmelerinin nedeni ise sermayelerin daha kârlı alanlara yatırımlarıdır. Küçük üreticiliğin konut alanındaki örneği olan yapsatçılık kentin düzensiz ve anti-ekolojik gelişmesinde önemli ölçüde pay sahibi olmasının yanı sıra, arsa fiyatlarını daha da yukarıya çekerek, kentsel rantları daha da arttıran bir etmen olmuştur.

yapılmıştır. Eski kentin dışına çıkmak anlamına gelen bu yapılaşmayı, yeni orta sınıfın¹⁰⁰ Silifke Caddesi'nin kuzeyinde müteahhit ve kooperatiflerce yapılan konutlara yerleşmesi izlemiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3709). Her iki apartmanlaşma da daha sonra Müftü Deresi'ne kadar yayılmış ve 1970'lerin ikinci yarısından itibaren Derenin batı kıyısından başlayan ve denize paralel olarak o zamanlar köy statüsünde olan Mezitli'ye doğru uzanan bir çok katlı yapılaşma hareketi başlamıştır¹⁰¹. Bu dönemin sonuna gelindiğinde kent nüfusunun 1/7'sini barındıran Piri Reis, Cumhuriyet, Gazi, İnönü ve Barbaros Mahalleleri'ni¹⁰² ortaya çıkaran bu yapılaşma inşaat sektörünün kentte önemli bir konuma gelmesinin de en önemli nedeni olmuş, bu da sermaye birikiminin önemli bir kısmının üretken olmayan bir kanala akıtılması anlamına gelmiştir. Bunların yanında, aynı yıllarda, kentteki ilk apartmanın yapıldığı¹⁰³ eski konut alanındaki kentin geleneksel tipteki konutlarının önemli bir kısmı da yıkılıp, yerlerine bitişik yapı düzeninde çok katlı yapılar yapılmıştır (Yavi ve Yavi, 1998: 110). Kentin önceki dönemlerden getirdiği geleneksel modern ve düzenli yapısını bozan yap-

¹⁰⁰ Yeni orta sınıf kentin ekonomik canlılığı ile -Türkiye ortalamasının altında olsa da- büyüyen hizmetler sektöründe çalışan ve sayısı artan sınıftır. Bu sınıfın temelini kente göç edenler arasında da önemli bir paya sahip olan bilimsel-teknik elemanlar ve serbest meslek sahipleri oluşturmaktadır - il geneli rakamlarına göre İçel'e göç edenlerin yüzde 12.4'ü bu kategoriye girmektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3703).

¹⁰¹ Tekrar etmek gerekir ki sahil yolu olarak bilinen İsmet İnönü Bulvarı bu gelişimi önemli ölçüde besleyen bir etmen olmuştur.

¹⁰² Sözü edilen mahallelerin nüfusun yedide birini barındırdığına ilişkin bilgi Yenişehir Belediyesi'nin DAMPO adlı danışmanlık şirketine hazırlanmış olduğu "Mersin Kent Bütünü ve Yakın Çevresi 1/25.000 Ölçekli Çevre Düzeni Nazım İmar Planı Planlama Raporu"ndan edinilmiştir.

¹⁰³ Kentteki ilk apartmanın 1963'te Çakmak Caddesi'nde yapılan Buğdaycı Apartmanı olduğu belirtilmektedir (Pınar'la Görüşme, 04.09.1999). Pınar, 1963'te hazırlanan lejantin bu tarihten sonra, apartmanların yapılmasının yasal dayanağı olduğunu belirtmektedir.

satıcı apartmanlaşma eğilimi ortaya, batıya doğru düzensiz biçimde yayılan, sıkışık ve kentin iklimine uymayan bir yapılaşma ortaya çıkmıştır.

Hızlı ekonomik gelişmeyle bağlantılı olarak yüksek istihdam artışının kente çektiği nüfus, 1950-1960 arasında şehir nüfusunun ikiye katlanmasına bağlı olarak kentin eski konut alanında artan kira ve arsa fiyatları nedeniyle önceleri Karaduvar, Çavuşlu, Yalınayak, Menteş gibi köylere yerleşerek konut sorununu çözmeye çalışmış (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3709), ancak bir süre sonra göçün sürmesiyle bu çözüm de yetersiz kalınca, birden çok göçmen işçi ailenin bir odada oturduğu yapılar olarak gecekondular 1960'ların başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır (1967 İçel İl Yıllığı: tarih belirtilmemiş: 46). Gecekondulaşma eğilimi şimdi Çay, Yenimahalle, Siteler, Gündoğdu, Osmaniye, Demirtaş, Portakal mahalleleri olarak adlandırılan limanın kuzeydoğusundan Müftü Köprüsü'ne kadar olan ve Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'nın kuzeyinde kalan yerlerde arsa sahiplerinin geniş arazilerini küçük parsellere bölüp hisseli olarak bu göçmen ailelere satmasıyla 1970'lerde olgunlaşmış, özellikle 1973-1977 arasında sözü edilen mahalleler oluşmuştur. Bir başka deyişle, gecekondulaşma arsa sahiplerinin kentte yaratılan değerlerden hızlı nüfus artışının getirdiği konut ihtiyacının karşılanması sürecine girerek pay alma kaygısıyla, Bulvarın güneyindeki apartmanlaşmayı takip etmiş ve kentin dokusunun önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Kentin çevresinin gecekondu kuşağıyla çevrilmesine neden olan gecekondulaşma; Mersin Ovasının verimli tarım topraklarının önemli bir kısmının yok olmasını, kentsel işgücünün kent hizmetlerinden oldukça yetersiz düzeyde yararlanarak sağlıksız bir

konut ve çevrede olumsuz yaşam koşullarında yaşamasını, ve kent planlamasının büyük ölçüde kağıt üzerinde kalmasını getirmiştir.

Kentin altyapı olanakları üzerinde yapıldığı, kat mülkiyeti yasası gibi yasal dayanaklara sahip olduğu, içinde yaşayanlar kentin ekonomik ve siyasal olarak güçlü kesimleri olduğu için tüm olumsuzluklarına rağmen meşru görülen ve arsa sahipleri-inşaat sektörü-kullanıcılar-kent yönetimleri arasında bir kentsel ittifak anlamına gelen bu çok katlı yapılaşma Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'nın (çevre yolunun) güneyinde kurulurken, daha gayri meşru görülen, ancak sermaye birikim sürecinin gereği olarak göz yumulan ve kentsel altyapının olmadığı 1963 ve sonrası planlarda verimli tarım alanı olarak kabul edilmesine rağmen arsa sahipleri-kullanıcı ittifakıyla¹⁰⁴ kendini ortaya koyan gecekondulaşma da yolun kuzeyinde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle yol kentin ikili yapısının sınır çizgisi olmaktadır. Düzenli kentsel gelişmeyi engelleyen ve kentsel yaşam kalitesini düşüren bu ikili yapının başlıca nedeni, 1950'lerden itibaren hızla artan nüfusun, büyük ölçüde kentsel işgücünün artan ölçüde gereksinim duyduğu konut, ulaşım gibi kolektif tüketim hizmetlerinin, sermaye birikim tarzına bağlı olarak kamu ya da büyük sermaye tarafından yeterli ölçüde sunulmamasıdır. Türkiye'nin aynı dönemde gelişen ve nüfusu artan tüm kentlerinde olduğu gibi sermaye birikiminin sanayide yoğunlaşması ve görel olarak daha kârsız olan kentsel hizmetler alanından uzak durması, bu gereksinimlerin kullanıcıların ve küçük üreticiliğin olanakları çerçevesinde karşılanmasıyla şekillenen bir kentsel gelişmeyi getirmiştir. Kamu ya da

¹⁰⁴ Bu gecekondulaşma Türkiye'deki o dönem gecekondulaşmasından farklıdır. Çünkü gecekondu hazine arazileri üzerine değil, küçük parsellere bölünmüş şahıs malı arazilerdir. Arazi sahipleri 1. derecede verimli tarım arazisi kabul edilen bu yerleri artan nüfusun konut gereksiniminden yüksek rant elde etmek amacıyla satışa sunmuştur.

büyük sermaye tarafından yeterli ölçüde düzenlenmediği ve kontrol altında tutulmadığı için arsa ve konut alanında kentsel rantların artmasıyla inşaat sektörünün ve arsa spekülasyonunun gelişmesini de getirerek sermaye birikim döngüsünün kırılmasına yol açan bu yapılaşma 1980'li yıllarda kent ekonomisinin gerilemesinin nedenlerinden de biri olacaktır. Sonuç olarak, 1960'ların sonlarından itibaren kendisini daha fazla hissettiren kentin bu düzensiz ve çarpık gelişmesi sermaye birikim sürecinin bir ürünüdür¹⁰⁵.

Kentin fiziki dokusunu etkileyen önemli bir gelişme de yeni limanın yapılması ve İsmet İnönü Bulvarı boyunca çok katlı yapıların yükselmesiyle kentin deniz kıyısıyla olan bağlantısının kopmasıdır. Bu gelişmenin ilk adımı olan limanın yer seçim kararı, kent plancılarının bu kopukluğu öngörerek getirdiği eleştirilere rağmen, liman kent merkezinin tam karşısına yapılmıştır. Sonraki yıllarda kent yaşamını ve kültürünü olumsuz etkileyen bu durumu düzeltmek için limanın arkasından batıya doğru uzanan Atatürk Parkı dolgu alanı yapılmış ve belediyeye bırakılmışsa da burasının düzenlenmeden yeşil alan olarak kullanılması söz konusu kopukluğu gidermek bakımından yeterli olmamıştır. Denizin doldurulması ile kazanılan alan üzerinde 1970'li yıllarda yapılan İsmet İnönü Bulvarı da pratikte bu kopukluğu arttıran fiziki bir engel işlevini görmüştür. Bulvarın üzerinde kıyı boyunca batıya doğru arada hiçbir boşluk bırakmadan birbirine bitişik biçimde yapılan 8-9 katlı lüks apartmanlar da kentin önünde örülmüş bir duvar gibi yükselerek kentin kıyıyla bağlantısının

¹⁰⁵ Kentsel işgücü açısından dolayı ücret anlamına gelen bu tür kolektif tüketim gereksinmelerinin gecekondü örneğinde olduğu gibi kullanıcılar, ya da minibüsçülük gibi küçük üreticilik tarafından karşılanması büyük sermayenin çıkarına olan bir birikim sürecini yeniden üretmiştir.

kopukluğunu pekiştirmiştir. Bunların sonucunda, estetik açıdan çirkin bir görüntü yaratan bu kopukluk bir deniz kenti olan Mersin'i özgül ekolojisinden uzaklaştırarak, kent yaşamını içeriksizleştirici bir etki yapmış ve kentin iç kesimlerini deniz esintisinden yoksun bırakarak kentsel yaşam kalitesini bozmuştur.

Nüfusu hızla artan kentte gereksinimler artar, sorunlar büyür ve ortaya yeni sorunlar çıkarken belediye 1970'li yıllara kadar bunlara ilişkin bir inisiyatif geliştirememiştir. Bu durumda belediyelerin, dönemin hızlı kentleşmesiyle uyumsuz biçimde, güçsüz olmalarının payı büyüktür. Bunun yanında, belediye yönetimlerinde dönem içerisinde bürokrat kökenliler karşısında ağırlığını arttıran arsa sahipleri, inşaat sektöründeki müteahhit, mimar, mühendisler gibi kentsel rantlardan pay almak isteyen kesimler ve bunların arasında oluşan ittifak nedeniyle belediye yönetimleri sorunları çözen yerine, büyüten bir özneye dönüşmüştür.

Belediye hizmetleri bakımından önceki dönemde (1923-50) yetersiz düzeyde kalan elektrik, içme suyu, çöp toplama gibi kentsel hizmetlerde belli ölçüde ilerlemeler ancak 1970'lerde yapılan yatırımlarla sağlanabilmiştir. Örneğin, 1974'te 37,5 kilometre uzunluğunda ve debisi 100 lt/sn olan su şebekesi, 1980 yılında 353 kilometreye, debisi de 647 lt/sn'ye yükseltilmiştir. Bunun yanında, 1951 yılında 1851 olan elektrik abone sayısı ise 1956'da 2700'e yükselmiştir. Elektrik ihtiyacını karşılamaya yönelik asıl gelişme ise dağıtım şebekesinin kapasitesinin arttırıldığı 1974 yılından itibaren yaşanmış, kentteki trafo sayısı 66'dan (1974), 169'a (1980) çıkarılmıştır(Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3711).

Bu yatırımlara ağırlık verilmesini sağlayan ise Ankara, İstanbul, İzmir gibi diğer büyük kentlerde olduğu gibi Mersin'de de varolan bölüşüm ilişkilerine ve yaşam koşullarına tepki göstermeye başlayan işçi sınıfı ve diğer kent yoksullarının verdikleri oylarla iktidara gelen CHP'li belediye yönetiminin, 1974-1980 arasında kentsel işgücünün yeniden üretimine dönük kolektif tüketim hizmetlerine önem veren aktif belediyeçilik anlayışını benimsemesidir. Sözü edilen yıllarda, "Yeni Belediyeçilik Hareketi"nin bir parçası olarak, CHP'li yönetimin benimsediği aktif belediyeçilik anlayışı çerçevesinde; belediye gelirlerinin artırılması konusunda, sözü edilen kentsel altyapı hizmetleri alanında¹⁰⁶ ve kent sınırları içine yeni dahil edilen gecekondu mahallelerinin kentsel hizmetlerden yararlanması konusunda belli ilerlemeler sağlanmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3705). Ayrıca, kentsel altyapının geliştirilmesi, kentsel hizmetlerin yelpazesinin genişletilmesi, hizmetlerin maliyetlerinin düşürülmesi ve hızlı nüfus artışı nedeniyle ortaya çıkmaya başlayan işsizlik sorununun çözümüne yardımcı olacak üretim birimlerinin kurulmaya başlanması (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3705) da aynı anlayışın ürünleri olarak, Mersin'de de belediyenin gerçekleştirdiği etkinlikler arasındadır. Aynı zamanda, belediyenin piyasadan edinmek yerine, ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin bir kısmını kendi kurduğu üretim birimlerinden sağlaması anlamına da gelen, bu uygulamayla birlikte kurulan belediye iktisadi teşekküllerinden başlıcaları; belediye akaryakıt dağıtım tesisi, belediye araçları tamir-bakım atölyesi, ekmek fabrikası, asfalt fabrikasıdır.

¹⁰⁶ Bu dönemde elektrik hizmeti belediyelerin görevleri arasındaydı.

Bütün bu olumlu özelliklerine karşın, bu yıllarda, önceki belediye yönetimi zamanında başlayan kentsel rantlardan pay alan grupların belediye üzerinde ve kent planlaması sürecinde ağırlıklarını arttırma eğilimi devam etmiş, hatta, yukarıdaki paragraflarda değinilen çarpık yapılaşma büyük ölçüde bu dönemde yaşanmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3711). Bu arada, hızlı ve sürekli nüfus artışı ve kamu kaynaklarını israf eden bir çarpık yapılaşmanın yaşanıyor olması nedeniyle, söz konusu yatırımlara karşın 1980'lere gelindiğinde elektrik, içme suyu ve kanalizasyon şebekesi yeni oluşan mahallelerde özellikle de gecekondular mahallelerinde yetersiz kalmaya devam etmiştir.

Sonuç olarak, 1950-1980 dönemi hem Türkiye, hem de Mersin için ekonomik ve buna bağlı pek çok dönüşümün yaşandığı bir 30 yıl olmuştur. Bu 30 yılın sonunda Mersin de artık hem fiziksel yapı, hem de toplumsal ve kültürel yapısı bakımından eskinin düzenli ve modern Mersin'i olmaktan çıkmış, başkalaşmıştır. Ortaya bir değer üretmeden kazanç sağlama çabasında olanların egemenliğine girmiş plansız, çarpık, modernlikten uzaklaşmış bir kent çıkmıştır.

2.3 Neo-liberalizm ve Küreselleşme Süreçlerinin Mersin Kentine Etkileri

Türkiye ekonomisinde 24 Ocak kararlarıyla, iç pazara dönük ithal ikamesine dayalı birikim tarzı yerine, iç pazarı daraltan dışa dönük ihracata dayalı yeni birikim tarzına geçilmiştir. Türkiye'de 1980'den sonra geçerlilik kazanan ihracata dayalı sermaye birikim tarzı, toplumsal sınıflar arası bölüşüm ve kamu ekonomi politikalarının etkileşimlerinin ürünü olan yeni sermaye birikim süreci Türkiye'nin dışa açıldığı merkezlerden biri olan Mersin kentini de önemli ölçüde etkilemiştir.

Mersin'in kentleşme tarihinde yeni bir kentsel gelişme dönemi anlamına gelen 1980 sonrası dönemde, yeni sermaye birikim tarzına uygun olarak çıkartılan ve 1980-1988 yılları arasında yürürlükte kalan İhracatı Teşvik Yasası ve aynı tarzın geliştirilmesinin araçlarından biri olarak kurulan Mersin Serbest Bölgesi uygulaması kentin son 20 yılına damgasını vuran önemli gelişmeler olmuştur. Kentin uluslararası sermaye ile belli bir düzeyde ilişki tutturarak artan dış ticaret gelirleri ile toplam sermaye birikiminin oluşmasında ve dağılımında ağırlığını arttırmasını getiren söz konusu gelişmelerle, Mersin 1990'lı yıllara kadar ekonomik bir canlılık yaşamış ve İçel ilinin ulusal gelirden aldığı payını yüzde 2,3'ten, 2,8'e çıkarmasını sağlamıştır.

Neo-liberal yeniden yapılanma süreci çerçevesinde ihracata dayalı birikim tarzı sürdürülmeye devam etse, Mersin dış ticaretin önemli merkezlerinden biri olmayı sürdürse de 1990'lı yıllarda kentin gelişimini önemli ölçüde etkileyen gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar, 1990-1991 yıllarında yaşanan ve Ortadoğu ülkelerine yönelik dış ticareti olumsuz biçimde etkileyen Körfez Krizi ve Türkiye'de 1994 yılında ödemeler dengesindeki sorunlarla patlak veren ekonomik krizdir. En genel anlamıyla, birisi dünyanın tek kutuplaşmasının, diğeri de finansal serbestleşmenin sonucu olarak ortaya çıkması nedeniyle, her ikisi de küreselleşme sürecinin ürünü olan bu iki kriz, Mersin ekonomisinin 1980'lerdeki gelişim hızının yavaşlamasına ve Türkiye gelirlerinden aldığı payın düşmesine yol açmıştır. Söz konusu düşüşün 1994 yılından sonra da sürmesinin önemli nedenlerinden biri, 1994 krizi sonrasında izlenen istikrar programının sermaye birikiminin eskisine göre daha fazla spekülâtif alanlara (finansal ve kentsel rant alanlarına) yönelmesini getirmesidir. Bu ekonomik gelişmelere ek

olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında yaşanan olayların sonucunda bu bölgelerden Türkiye'nin batı ve güney bölgelerine yönelen göç hareketi de Mersin'in kentsel gelişimini bu dönemde önemli ölçüde etkileyen bir etmen olmuştur.

Mersin'in 1980'den sonraki dönemde yaşadığı kentleşme süreci, gerek Türkiye, gerekse Mersin kentleşme tarihçelerindekinden biraz farklı biçimde ele alınmaktadır. Kendisini konunun beş alt başlık altında işlenmesiyle ortaya koyan bu biçim, her ne kadar çeşitli noktalarda akıcılığı bozuyormuş gibi görünse de, farklı düzeyde yaşanan gelişmelerin daha yeterli biçimde ve daha sistematik olarak ele alınmasını, ve belli noktaların altının daha net çizilmesini getireceği düşüncesiyle özellikle tercih edilmiştir. Ancak, yine de sermaye birikim sürecinde ve ekonomik yapıda yaşanan gelişmeler ele alınırken, bunların demografik ve mekansal sonuçlarına akıcılığın bozulmaması kaygısıyla yalnızca değinilmek durumunda kalmış, sözü edilen sonuçlar ilgili boyutların içinde ele alınmıştır.

2.3.1 1980 Sonrası Mersin Ekonomisinde Yaşanan Gelişmeler

Neo-liberal yeniden yapılanmanın önemli bir boyutu olarak, ihracata dayalı birikim tarzının egemen olduğu 1980'li yıllarda, özellikle dış ticaret ilişkilerinin yoğun olduğu merkezlerin uluslararası bağlantı noktaları olarak önem kazanması Mersin kentini de büyük ölçüde etkileyen bir dışsal veri olmuştur. Bu temelde, Mersin kentini etkileyen önemli gelişmelerden ilki ihracatı teşvik uygulaması, ikincisi Mersin Serbest Bölgesi'nin açılmasıdır.

Mersin'i bu dönemin ilk on yılında önemli ölçüde etkileyen gelişmelerden biri olan İhracatı Teşvik Yasası 1980 yılında çıkartılmıştır. Söz konusu yasayla, önceki dönemde iç pazara dönük olan ve bu nedenle maliyet, kalite ve fiyat yönünden dünya pazarında rekabet gücü olmayan ürünlerle ihracatı arttırmak için aşırı ölçüde teşvikler verilmiştir¹⁰⁷ (Başkaya, 1986: 271). İhracatı teşvik belgesi ve kredisinin ilk olarak, dış piyasalarda rekabet şansı görece olarak daha fazla olan narenciye ihracatçılarında verilmesi, hem ihracat hem de narenciye üretimi açısından gelişmiş bir altyapıya sahip olan Mersin'de bir anda büyük bir ekonomik canlılık ve gelir artışı getirmiştir.

Teşvik yasasının yanı sıra, aynı yıllarda Türkiye ekonomisinin Ortadoğu pazarlarına açılması¹⁰⁸, Lübnan'daki iç savaşın sürmesiyle Beyrut Limanı'nın eski önemini yitirmesi ve İran-İrak Savaşı nedeniyle Batı-Avrupa'dan bu bölgeye yönelen mal akımının Mersin ve İskenderun limanlarına kaymasının da önceki dönemde kentteki gelişimi hızlanan dış ticaretin 1980'lerin birinci yarısında büyük bir sıçrama göstermesindeki etkisi büyük olmuştur (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 3690). Mersin'den karayoluyla Ortadoğu ülkelerine transit taşımacılığın gelişmesini getiren bu gelişmeler ve teşvik yasasından yararlanan geniş bir kesimin dış ticaret sektörüne girmesi, çok sayıda tır filosunun kurulmasını ve bunların kenti doldurmasını getirmiştir. Sözü edilen yıllarda dış ticaret rakamlarını olduğundan yüksek gösteren gelir getirici bir etkinlik

¹⁰⁷ Bu yasanın getirdiği teşvik edici uygulamalar; ihracat kredilerine uygulanan faizlerin düşük tutulması, ihracata dönük mallar için kullanılan girdilerin ucuzlatılması, döviz tahsisinde kolaylıklar ve ihracata yapılan vergi iade oranlarının yükseltilmesidir. Vergi iade oranlarının 1980'de yüzde 9 iken 1984'te yüzde 22.5'e çıktığı belirtilmektedir (Başkaya, 1986: 271).

¹⁰⁸ Artan petrol fiyatlarıyla gelirleri artan Ortadoğu ülkelerinin Türk ürünlerine daha fazla ilgi göstermeleri ve özellikle İran-İrak Savaşı, eskiden ağırlıklı OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) üyesi Avrupa ülkelerine yapılan ihracatta en büyük alıcının 1980'lerin başında Ortadoğu ülkeleri olmasını getirmiştir.

olarak, Türkiye'ye doviz girişini gayri meşru biçimde de olsa getiren "hayali ihracat" olgusunun da kentteki ekonominin canlılığını arttıran etmenlerden biri olduğu kabul edilmektedir.

Mersin kentinde 1980'li yıllarda yaşanan büyük bir gelir artışının merkezi ise kentin ilk oluşum dönemlerinden beri limana bağlı ticari etkinliklerin gerçekleştirildiği Cami Şerif Mahallesi'ndeki Uray Caddesi'dir. Transit taşımacılık ve ihracatçılık yapan çok sayıdaki yeni firmanın büyük ölçüde, Azak Han, Emlak İşhanı gibi işhanlarının, bankaların ve postanenin bulunduğu ve limana en yakın mesafede bulunan Uray Caddesi'nde yoğunlaşması nedeniyle, caddeye o dönemde halk arasında "dolar caddesi" denilmiştir.

Bu dönemin ilk yıllarında ihracat teşviklerinden yararlananların çoğunluğunun daha önce dış ticaret işiyle, ya da narenciyecilikle uğraşmayan küçük üreticilikle uğraşan kesimlerden olması, düşük faizli bu kredilerin amaç dışı kullanımını da arttıran bir etmen olmuştur (Güllü, 1999: 6). Kentte gelirin ve dolaşımdaki paranın artışını getiren etmenlerden biri olan bu kredilerin yatırıldığı daha doğru bir deyişle harcandığı alanların başında, arsa ve konut alımı, inşaat sektörü ve lüks tüketim gibi üretken olmayan alanlar gelmektedir. Bu nedenle sağlanan ekonomik gelişme, kentin 1970'lerde başlayan sahil ve Mersin-Silifke yolu boyunca çok katlı konutlarla batıya doğru gelişmesi eğilimini güçlendiren etmenlerden biri olmuştur.

Ancak, petrol fiyatlarındaki artışın 1983'ten itibaren durması ve gerilemesi ve İran ile Irak'ın kaynaklarını daha çok silahlanmaya ayırmaları, 1984'ten itibaren Ortadoğu ülkelerinin Türkiye ihracatından aldığı payın 1983'te yüzde 48.1 iken,

1985'te yüzde 38.4'e inmesine neden olmuştur (Başkaya, 1986: 272). Bu gelişmelerden ilk olarak transit taşımacılık sektörü etkilenmiş, Mersin Limanı'ndan 1982'de 1 milyon 751 bin ton eşya taşınırken, 1985'te bu rakam 1 milyon 116 bin tona inmiş, 1987'de ise 503 bin ton düzeyine kadar gerilemiştir (Develi, 1991: 141). Transit taşımacılıktaki söz konusu gerileme ve 1988'den itibaren ihracat teşviklerinin holdinglere verilmeye başlaması¹⁰⁹ (Develi, 1991: 158), dış ticarete küçük ve orta ölçekli sermaye gruplarının alanı terk etmek durumunda kalmalarına neden olmuştur.

Sözü edilen gelişmelerle, teşvik belgesi alan ve ihracattan vergi iadesi alan, düşük faizli kredi kullananların bir kısmının bu sektörün dışına atılmasına, taşımacılık işlemlerindeki gerilemeye karşın ticaret ve ulaştırma ve haberleşme sektörleri 1980-1997 yılları arasında Mersin'de en büyük gelişmeyi gösteren sektörler olmuştur¹¹⁰. Bu sektörlerin Mersin ekonomisindeki ağırlıklarını sanayi ve tarıma göre arttırmalarının başlıca nedenlerinden birisi ise 1985'te kurulan Mersin Serbest Bölgesi'dir.

Serbest bölgeler, bir ülkeye uluslararası sermayeyi çekmek ve dış ticareti geliştirmek için görece üstünlüğü olan yerlerde (özellikle liman kentlerinde) belli bir

¹⁰⁹ Bunda büyük sermaye çevrelerinin ihracata verilen yüksek vergi iadesini küçük ve orta sermaye çevreleriyle daha fazla paylaşmak istememelerinin ve bu nedenle siyasi iktidar üzerinde yaptıkları baskının yanı sıra, o dönemde sık sık ortaya çıkartılan ve artık ülkeye döviz girişi yapmaktan -kara para da olsa sermaye birikimini arttıran bir etmen olmaktan- çok, vergi iadesi almaya yönelik işleme başlayan hayali ihracatın engellenmesi gereğinin de payı vardır.

¹¹⁰ Ticaretin gösterdiği gelişmeye daha önce değinilmişti. Ulaştırma ve haberleşme sektörü de 1980 sonrasında hem Türkiye'deki ulaştırma ve haberleşme sektöründen aldığı pay anlamında, hem de il GSYİH'sinden aldığı pay anlamında büyük bir gelişme göstermiştir. Ulaştırma ve haberleşmenin Türkiye'deki sektör gelirinden aldığı pay 1978'de yüzde 1,5 iken, 1990'da bu oran yüzde 2,3'e 1997'de de yüzde 2.4'e yükselmiş, İÇEL GSYİH'sinden aldığı pay da yüzde olarak 5,8'den (1978), önce 9.9'a (1990) sonra da 11.9'a (1997) çıkmıştır (1978 rakamları Yurt Ansiklopedisi (1983), 1990 ve 1997 rakamları ise Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)-İçel Yayınlanmamış Kayıtlar'dan alınmıştır).

alanın çevrilerek, organize sanayi bölgelerinde olması gereken altyapı kurularak ve o ülkenin bütününde yürürlükte olan bazı kurallar geçersiz kılınarak oluşturulmuş mekanlardır (Tekeli ve İlkin, 1987: 11). Söz konusu mekanların 1980 sonrasında Türkiye'de de kurulmasının arkasında ihracata dayalı sermaye birikim tarzını geliştirme amacı yatıyordu. Ekonomiyi yönlendirenler bu sayede,uluslararası sermaye girişinin artacağını ve Türkiye'nin dünya ticaretindeki payının ve döviz gelirlerinin artacağını varsayıyordu (Başkaya, 1986: 202). Türkiye'de 1980'lerin ikinci yarısından itibaren kurulmaya başlanan serbest bölgelerin ilkinin Mersin'de kurulması da 1980 sonrası dönemde kenti etkileyen önemli gelişmelerden biridir.

Tekeli ve İlkin, serbest bölge kurulması düşüncesinin Türkiye'de 1908'de İttihat ve Terakki'nin iktidara gelişinden beri söz konusu olduğunu belirtmektedir (1987: 77). Ancak, ulusal ve uluslararası çeşitli gelişmeler nedeniyle 1985'teki 3218 Sayılı yasayla Mersin Serbest Bölgesi'nin kurulmasına kadar bu düşünce yaşama geçirilememiştir. Yaklaşık 80 yıllık bir geçmişi olan bu düşüncenin 1980 sonrası dönemde yaşama geçirilmesinin başlıca nedeni neo-liberal yeniden yapılanma sürecidir. Çünkü, serbest bölgeler içeriksel olarak, ekonomiyi piyasa güçlerine dayandırmaya çalışan neo-liberal yeniden yapılanma programının boyutlarından olan ticaretin serbestleştirilmesi, düzenleme-dışı bırakma ve üretim sürecinin esnekleştirilmesi politikalarıyla oldukça uyumlu bir niteliğe sahiptir. Serbest bölgelerin ticari serbestleştirmeyle ilişkisi; transit ticaret, ithalat ve ihracat amaçlarıyla depolama, paketleme, pazara hazırlama ve hafif montaj gibi işlemlerin yapıldığı bu bölgelerde, gümrük yasaları gibi ulus-devletlerin dış ticarete ilişkin kural ve kısıtlamalarının önemli

bir kısmı dışarıda bırakılmasından kaynaklanmaktadır (Tekeli ve İlkin, 1987: 11). Düzenleme-dışı bırakmayla serbest bölgelerin ilişkisi de aynı özellikten kaynaklanmaktadır. Bu bölgelerde kurulu bulunduğu ülkenin diğer yörelerinde geçerli olan toplu sözleşme, grev gibi yasal düzenlemelerinin bir kısmı uygulanmamaktadır. Üretim sürecinde belli ünitelerin ana üretim biriminin dışına çıkarılarak, ucuz işgücü ve hammaddeyle gerçekleştirilebilecek yerlere taşınması esnekleştirilmenin önemli bir boyutudur. Serbest bölgelerin üretim sürecinin esnekleştirilmesiyle ilgili bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü, burada üretilen ya da montajı yapılan malların önemli bir bölümü çokuluslu şirketlerin ürettikleri bir malın işgücü yoğun kısımları niteliğindedir (Başkaya, 1986: 223).

Genel olarak değerlendirildiğinde,uluslararası sermaye girişini hızlandıracağı ve Türkiye'nin dünya ticaretindeki payını ve döviz gelirlerini arttıracığı söylemleriyle kurulan serbest bölgelerin ekonomiye katkısı tartışmalı bir konudur. Bu durum, Mersin Serbest Bölgesi'nin bugüne kadarki pratiğinden somutlaştırılacak olursa, faaliyet ruhsatı alan 605 firmadan yalnızca 50'sinin üretim etkinliğine dönük olması (Mersin Sanayi ve Ticaret Odası-MTSO, 1997: 203), girdilerin önemli bir bölümünün yurtiçinden sağlanmak yerine, dışarıdan ithal edilmesi, işgücü-yoğun geri teknolojilerin kullanılması, bu bölgelerden yapılan ihracatın yakın coğrafyasındaki ülkelere dönük olması nedeniyle ulusal firmaların bu bakımdan yabancılarla rekabetini olumsuz etkilemesi, gümrük gelirlerini azaltması serbest bölgelerin belirtilen amaçlara ulaşmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

İlk ticari etkinliğin başladığı 1988'den bu yana hızlı bir gelişme gösteren Mersin Serbest Bölgesi yüzde 85 oranında ticaret, kiralama, depolama gibi ticari etkinliklerinin yapıldığı üretimin yüzde 8 oranında kaldığı bir bölgedir. Bölgedeki ticaret hacmi yıllar içinde 10 kattan fazla artarak, 1988'deki 152.5 milyon ABD dolarlık miktardan 1998'deki 1 milyar 697 milyon ABD dolarına çıkmıştır (İçel Valiliği, 1999: 15). Söz konusu yüksek ticaret hacmi, aynı zamanda buradan kara ve deniz yoluyla yapılan transit taşımacılığın da gelişmesini getirmekte, bu sayede kentte belli bir altyapıya sahip ulaştırma ve habercilik sektörü istikrarlı bir büyüme göstermektedir. Ancak, bölgenin sanayi sektörüne katkısı oldukça düşük kalmaktadır.

Sonuçta, serbest bölge Mersin kentindeki ticaret ve transit ticaretten kaynaklı olarak ulaştırma-haberleşme sektörünün, depolama etkinliklerinin gelişmesini, istihdamın artmasını ve sermaye birikiminin artmasını getirdiği için kente ekonomik gelişme ve canlılık olarak yansıyan etmen olmuştur.

Kentin artan dış ilişkileri ve dış ticaret gelirleri ile Türkiye'deki toplam sermaye birikiminin dağılımında ağırlığını arttırmasını¹¹¹ getiren etmenlerden biri olarak Mersin Serbest Bölgesi'nin kent için anlamı, görece sınırlı bir alanda -790 bin metrekare- yapılırsa da, kentin bütününe etkilemesi bakımından, ulusal çıkarları koruyan gümrük gibi düzenlemelerin kaldırılmasıyla, uluslararası sermayenin çıkarları temelinde kurulan ve işleyen 19. yüzyılın bağımlı kentleşmesine geri dönmeye başlamaktır¹¹².

¹¹¹ Çünkü, sanayi sektörü gerilemesine karşın, İçel'in dinamik sektörleri olan ticaret ve ulaşım ve haberleşme sektörlerini güçlendiren etmenlerden biri olarak serbest bölgenin ilin Türkiye GSYİH'sinden aldığı payın yüzde 2.6 düzeyinde olmasında payı vardır.

¹¹² Mersin Serbest Bölgesi'nin açılışı 3 Ocak 1987'de yapılmıştır (İçel Valiliği, 1999:15).

Çünkü, Başkaya'nın serbest bölge uygulamamasını dünyadaki pratiklerinden hareketle değerlendirdiği gibi, bu bölgelerdeki ekonomik etkinlik çoğu zaman, uluslararası şirketlerle bunların uzantıları arasında gerçekleşen bir ticaret niteliğinde olduğu için (Başkaya, 1986: 224), Türkiye'nin ihracatında kağıt üzerinde önemli artışlara neden olsa da, burada gerçekleştirilen ticaret ve üretim ülkeye çok fazla gelir kazandırmamakta, yalnızca sözü edilen uzantıların birikimlerini arttırmalarına vesile olmaktadır. Ülke kaynaklarının ve değerlerinin ülke dışına aktarıldığı bu yeni bağımlı kentleşme biçiminde farklı olan temelde, uluslararası sermayenin uzantısı olarak müslüman olmayan bir azınlığın gördüğü işlevi, müslüman ve/veya Türk kimliğine sahip olanların görmesidir. Yani, Mersin bağımlı bir kent niteliğine bürünürken, bunun öznesi kentteki büyük sermaye olmaktadır. Büyük sermayenin serbest bölgedeki konumu ise yapılan etkinliklerden doğan gelirlere yabancı sermayenin temsilcisi sıfatıyla iş yaparak, burada etkinlik gösteren firmalara depolama ve taşımacılık hizmeti sunarak ve bölgenin işletmeciliğini yapan bir taraf olarak pay almak olmaktadır. Bugün, Mersin Sanayi ve Ticaret Odası'nın Serbest Bölgenin geliştirilmesi için talep ettiği değişiklikler olan; alanının genişletilmesi, buradan yapılan ihracattan binde 5'lik fon kesintisinin kaldırılması, off-shore bankacılığın serbest bırakılması (MTSO, 1999) ise, ulusal çıkarlar adına yapılan düzenlemelerin dışında daha geniş bir etkinlik hacmi yaratarak, uluslararası sermayenin daha serbest hareket etmesini sağlayarak, bu bölgeye daha fazla daha yönelmesini getirerek, söz konusu bağımlı kentleşme eğilimini arttıracaktır. Mersin'in ülke çıkarlarından kopmuş biçimde bir ekonomik gelişme

süreci içine girmesi ve uluslararası ilişki ağları içinde devinmesi eğilimlerini daha da güçlendirecektir.

Kentte sermaye birikim sürecine yaptığı etkilerin yanında, serbest bölgenin kentsel gelişmeye iki önemli etkisi olmuştur. Bunlardan ilki, Mersin Serbest Bölgesinin kurulacağı haberinin yarattığı iş ve istihdam ümidinin kente 1983'ten sonra çektiği nüfus ve bunların barınma gereksiniminin doğurduğu hızlı yapılaşmadır.¹¹³ Kente gelen nüfusun niteliğini de önemli ölçüde etkileyen Serbest Bölgenin kuruluş kararıyla birlikte, kente hem işgücü, hem de sermaye akını olmuştur. Başka bir deyişle, önceki dönemde büyük oranda sanayi ve tarımda iş bulmak için gelenlerden oluşan göçmen kitlesinin içinde, işgücü göçüne göre sayısal olarak azınlıkta olmaya devam etse de, belli bir sermayeye sahip olarak kente iş yapmaya gelenlerin sayısında bu dönemde dikkat çekici oranda yükseliş olmuştur. Bu durumu Mersin Sanayi ve Ticaret Odası'na 1985, 1987 ve 1989 yıllarında kaydolan şirket ortaklarının sayısındaki değişimden anlamak mümkündür. Mersin Serbest Bölgesi kurulmasına ilişkin yasanın çıktığı 1985 yılında Odaya kayıt yaptıran şirketlerin yüzde 58'i, şirket ortaklarının yüzde 56,6'sı Mersin doğumlulardan oluşmaktayken, 1987 yılında Mersin dışında doğanların oranı şirketlerde yüzde 67'ye, şirket ortaklarında yüzde 65,5'e, 1989'da ise Mersin dışında doğanların oranı yüzde 68,6 ve yüzde 72'ye çıkmıştır (MTSO, 1985;1987;1989).bu da söz konusu yapılaşmanın çift yönlü olarak gelişmesini doğurmuştur. Kente iş bulmak

¹¹³ Önceki otuz yıllık hızlı gelişme döneminden beri göçleri kendisine çeken bir merkez olan Mersin'de serbest bölgenin nüfus artışına etkisini nüfus kaydını kente aldırانların sayısındaki hızlı artıştan anlamak mümkündür. Nüfus kaydını Mersin'e naklettirenlerin sayısı 1983-1986 arasında 82.454 kişidir. Bu rakamda kente önceden gelmiş olanların payı yüksek olsa da, söz konusu yıllarda kentin nüfusundaki artışta serbest bölgeyi bir iş ve istihdam kapısı olarak görüp, kente gelenlerin sayısında yüksek olduğu belirtilmektedir (MTSO, 1992: 17).

için gelenler daha çok hisseli parseller üzerinde gecekondular inşa edip yeni mahalleler kurarken, iş kurmak için gelenler Mersin-Mezitli arasındaki bölgede çok katlı apartmanların inşa edilmesini hızlandırmıştır¹¹⁴.

Mersin Serbest Bölgesinin ikinci mekansal etkisi ise fizibilite çalışmasının yanlış olması ve bölgeden beklenenlerin pratikle uyuşmaması nedeniyle, Türkiye'nin en yüksek betonarme sistem gökdeleninin Mersin'de yapılmasıdır. Bazı şirketlerin serbest bölge nedeniyle merkezlerini kente taşıyacakları varsayılarak yapılan, söz konusu binanın kente etkileri, bulunduğu yerde yerleşme yoğunluğunu arttırarak ve yeni yüksek yoğunluklu yapılara emsal teşkil ederek, altyapı yetersizliklerine yol açması ve kent estetiğini bozmasıdır. Bu nedenle, bugün kentin simgesi olduğu kabul edilen (Develi, 1998: 83) gökdelen, aslında kentteki bağımlı kentlere özgü çarpık gelişmenin simgelerinden biri durumundadır.

Mersin'in 1980 sonrasında ekonomik yapısının gelişimine, sektörlerin il genelindeki konumu ve Türkiye'deki aynı sektör içindeki payı açısından bakıldığında, aşağıdaki tablolarla karşılaşılmaktadır. Kentte sektörlerin gelişimini anlamak bakımından, -il rakamları ilçelere ayrıştırılarak verilmediği için- önceki dönemi anlatırken olduğu gibi, bu bölümde de İlçel rakamları temel alınarak değerlendirme yapılmak durumunda kalınmıştır. Bunun yanında, söz konusu rakamların Mersin'i tam olarak yansıttığı söylenemese de, kentin, il genelinde tarım-dışı (kentsel) sektörlerde lokomotif konumunda bulunması, il genelinde, üretilen değerlerin toplanıp yeniden

¹¹⁴ Gecekondulaşma ve apartmanlaşmanın bu dönemdeki gelişimi ve etkileri ilerde daha detaylı ele alınacağı için bu noktada bu kadar değinilmesi yeterli bulunmuştur.

dağıtıldığı merkez olması ve il gelirlerinin yüzde 60,9'unu alması¹¹⁵ (Sönmez, 1998:212) nedeniyle, bu rakamların Mersin'de 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik gelişmeyi ve birikim sürecinin eğilimlerini anlamak bakımından açıklayıcılık kapasitesine sahip olduğu düşünülmektedir. Aşağıdaki iki tablo (Çizelge 2 ve Çizelge 3) İçel'de 1980 sonrasında ihracata dayalı birikim tarzına bağlı olarak temel ekonomik sektörlerde yaşananları özetlemektedir.

Çizelge 2. İçel'deki GSYİH'nın Sektörlere Göre Dağılımı (%)

	1978	1990	1997
Sanayi	30,7	27,8	25,7
Tarım	28,2	20,1	18,8
Ticaret	9,2	18,1	20,7
İnşaat	6,9	6,2	5,7
Ulaştırma ve Haber.	5,8	9,9	11,9
Devlet Hizmetleri	6,1	3,2	3,3
Konut Sahipliği*	-	5,4	5,3
Diğer	13,1	9,3	8,6
Toplam	100,0	100,0	100,0

*. 1978 yılı konut sahipliği sektörü rakamı diğer sütununa dahildir.

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi (1983) ve DİE (1998b) ve DİE-İçel (Yayımlanmamış Kayıtlar).

Çizelge 2'de de görüldüğü gibi 1980 sonrası dönemde Mersin'de ticaret, ulaşım ve haberleşme sektörleri gelişmiş sanayi, tarım ve devlet hizmetleri sektörleri gerilemiştir. Tarımın gerilemesi ilginç bir görüntüyü de beraberinde getirmektedir. İl ölçeğinde gelirlerden aldığı pay yüzde 9,4 oranında gerileyen tarım sektörü, Çizelge 3'ten görüleceği gibi, Türkiye tarım gelirleri içindeki ağırlığını yüzde 2,7'den, 3,7'ye

¹¹⁵ Söz konusu özellikleri nedeniyle Mersin Türkiye'nin en zengin 6., Çukurova bölgesinin 1. ilçesi durumundadır (Sönmez, 1998: 226).

çıkarmıştır. Bunun nedeni, hem İçel hem de Mersin'de üretilen malların ticari bir nitelik taşıması, hem de sektörün Türkiye GSYİH'sından aldığı payın yüzde 25,5'den yüzde 13,4'e, yani İçel'dekinden daha büyük oranda düşmesidir (DİE, 1998a: 138). Bu durum, İçel'in tarımsal dokusunu Türkiye'ye göre daha fazla koruduğu anlamına gelmektedir. İl genelinde ve Mersin özelinde tarımın ticari boyutunun önem kazanmasının bir sonucu da, dünya piyasalarında daha düşük fiyattan işlem gören pamuk ürünleri yerine gıda ürünlerinin ekimine ağırlık verilmesi nedeniyle, kentte gıda sektörünün dokumacılık karşısında önemini arttırması olmuştur. İnşaat sektörü ise dönem içinde dalgalanmalar gösterse de yalnızca yüzde 1,2'lik bir gerileme yaşamıştır. Bunların yanında, 1980-1990 arasında kentin nüfusunu 221 binden 422 bine çıkmasına koşut olarak, konut sahipliği sektörünün de il ölçeğinde ekonomik sektörler arasında yüzde 5,4'lük bir ağırlığı olduğu görülmektedir. Söz konusu sektör 1990'larda da aynı ağırlığını korumuş, 1997'de il gelirlerinden yüzde 5,3 düzeyinde pay almıştır.

Çizelge 3. Türkiye GSYİH'sında İçel'in Sektörlere Göre Payı (%)

	1978	1990	1997
Sanayi	3,0	2,9	2,3
Tarım	2,7	3,3	3,7
Ticaret	1,6	2,6	2,4
İnşaat	3,1	2,7	2,6
Ulaştırma ve Haberleşme	1,5	2,3	2,4
Konut Sahipliği	-	2,7	2,8
Devlet Hizmetleri	1,3	1,8	2,1
İçel'in GSYİH'deki Payı	2,3	2,8	2,6

Kaynak: 1978 Rakamları, Yurt Ansiklopedisi (1983) ve diğerleri DİE-İçel (Yayımlanmamış Kayıtlar).

Her iki çizelgede de hızlı bir yükseliş süreci yaşadığı görülen ticaret ve ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin sanayi üretiminde bir yükselişe yol açmaması; kentte yaşanan ekonomik etkinliğin sermaye birikimine yeterince yönelmediği, aksine tarım ve sanayi sektörlerinde yaratılan birikimlerin gelişen bu sektörleri beslemek durumunda kalması nedeniyle, kentin önceki dönemdekinden daha fazla sermaye birikiminin kırılma alanı olduğu anlamına gelmektedir. Bunların yanında, inşaat ve konut sahipliği sektörlerinin toplamının Türkiye genelinde olduğu gibi, İçel'de de yüzde 11 düzeyinde olması sermaye birikiminin önemli bir kısmının kentin imarına harcanmaya devam ettiğini göstermektedir. Bunların sonucu olarak, 1950-1980 arası dönemde bir ticaret, sanayi ve tarım kenti olan Mersin, 1980 sonrası dönemde, yalnızca kentsel rantların daha fazla önem kazandığı bir ticaret kenti niteliğine bürünmüştür.

Ekonomik sektörlerin 1980-1990 arasındaki gelişimlerini il genelinde çalışan nüfusun sektörlerle göre dağılımında yaşanan değişikliklerden de anlamak mümkündür. En fazla kişinin çalıştığı tarım kesiminin çalışan sayısı bakımından sektörler arasındaki payı 1980'de yüzde 58,8 iken, bu rakam 1985'te yüzde 60'a çıkmış ve 1990'da yüzde 53,9'e inmiştir. İmalat sanayinin oranı 1980'deki yüzde 9,9'luk orandan 1985'te yüzde 8,8'e, 1990'da da yüzde 8,7'e düşmüştür. İstihdam bakımından en büyük gelişmeyi özellikle 1985-1990 arasında ticaret ve inşaat sektörleri göstermiş, ticaret sektörünün istihdamdaki payı yüzde 5,2'den 7,3'e, inşaat sektörününkü ise yüzde 4,4'ten 6,8'e çıkmıştır (MTSO, 1985; 1987; 1994).

Her ne kadar, aynı birikim tarzı devam ettirildiği için sektörlerin kent ekonomisindeki sıralamasında ve gelişme eğilimlerinde değişiklik yaratmasa da 1990'lı yıllarda kent ekonomisini ve sermaye birikim sürecini etkileyen ve Mersin'in 1970 ve 1980'lere göre ekonomik bir durgunluk içine girmesine neden olan dört önemli gelişmenin de anılması gerekir. Söz konusu gelişmeler Körfez Krizi, Türkiye ekonomisinde 1994'te yaşanan kriz ve 5 Nisan Kararları, dokumacılık sanayiinin gerilemesi ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden kente yönelen hızlı göçtür.

Kent ekonomisini ve kentsel gelişmeleri olumsuz biçimde etkileyen bu dört veriden ilki, Körfez Krizi'dir. Söz konusu kriz ve sonrasında Irak'a uygulanan ambargodan en fazla etkilenen Türkiye kentlerinden biri de ülkenin Ortadoğu ülkeleriyle dış ticaretinin uğrak noktalarından biri olan Mersin kenti olmuştur (MTSO, 1999). Kentin ulaştırma ve haberleşme (taşımacılık) sektörü başta olmak üzere ticaret, sanayi sektörlerini olumsuz etkileyen Körfez Krizi sonrasında kent GSYİH'den aldığı pay yüzde 2.81'den (1990), 2.74'e (1992) düşmüştür¹¹⁶. Bu düşüşte en fazla payı olan gelişme ise, sözü edilen krizin etkilediği sektörlerden biri olan ve ihracata dayalı birikim tarzının 1980'lerde önünü açtığı ticaretin 1990'larda bir daha aynı seviyeye ulaşamamasıdır¹¹⁷. Kent ekonomisinin büyümesinin 1991 yılında durması, 1990-1992

¹¹⁶ Krizle birlikte, kentteki taşımacılık etkinlikleri 1989'daki 688 bin tonluk seviyesinden 1991'de yüzde 60'lık bir düşüş göstererek 275 bin tona inmiştir. Körfez krizinden ticaret sektörü de olumsuz etkilenmiş, Ortadoğu ülkelerinin Mersin ihacatından aldığı pay 1989'da yüzde 8,8 iken, 1991'de yüzde 3,0'e düşmüştür (MTSO, 1992: 105). Aynı süreçte, sanayi sektörü ise 1990-1992 arasında yüzde 4.5 oranında küçülmüştür (DİE-İçel, Yayınlanmamış Kayıtlar).

¹¹⁷ Daha çok Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye'nin güney ve doğu bölgeleriyle etkileşim halinde bulunan bir konumda bulunması nedeniyle, Mersin ticaretinin Türkiye ticaret sektörü gelirlerinden aldığı pay, 1990'daki yüzde 2,61'lik orandan 1997'de yüzde 2,41'e düşmüştür (1978 rakamları Yurt Ansiklopedisi (1983), 1990 ve 1997 rakamları ise DİE-İçel, Yayınlanmamış Kayıtlar'dan alınmıştır).

yılları arasında yalnızca, toplam yüzde 4 oranında gerçekleşmesi, söz konusu krizin Mersin'i ne derece etkilediğini ortaya koymaktadır (DİE, 1998b: 329).

Mersin kentini 1990 sonrasında etkileyen ikinci önemli gelişme ise, 1994 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan krizdir. Türkiye ekonomisinde ödemeler dengesinin düşük kur yüksek faiz politikasına daha fazla dayanamayacak duruma gelmesiyle patlak veren kriz (Boratav, 1997: 208) de aslında ihracata dayalı birikim tarzının ve dışa dönük büyüme modelinin yani, bunları bir çözüm olarak sunan neo-liberal politikaların ve küreselleşme sürecinin bir sonucudur. Çünkü, bu politika ve süreçler, hem birikim sürecinin finansallaşmasını getirerek sanayi ve tarım sektörlerini olumsuz etkilediği için, hem de bizzat uluslararası finans sermayesinin hareketliliğini güvenceye almaya çalışan uluslararası değerlendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmesiyle, -1989-1994 arasında Türkiye ekonomisinde para bolluğuyla canlılık yaratan- "sıcak para"nın ülkeyi hızla terk etmesine neden olduğu için yaşanan krizin sorumlusudur. Kriz sonrasında uygulanan 5 Nisan 1994 Kararları ve özellikle de bunun bir parçası olarak, ihracata dayalı birikim modelini sürdürebilmek ve neo-liberal yeniden yapılanmanın önemli bir parçası olarak 1989 yılındaki konvertibilite uygulamasıyla gelişen finansal serbetleştirmenin daha istikrarlı zemine oturtulması için yapılan devalüasyon, sanayinin 1994 yılında Türkiye ölçeğinde yüzde 6, Mersin'de yüzde 14 oranında küçülmesine yol açmıştır (DİE-İçel, Yayınlanmamış Kayıtlar). Aynı yıl, Mersin ekonomisi ise yüzde 10 oranında küçülmüştür (DİE, 1998b: 329). Her ne kadar, 1995'te bir toparlanma yaşasa da 1993-1997 arasında Mersin sanayisinin ürettiği katma değer yalnızca yüzde 3,5 düzeyinde artabilmiştir (DİE-İçel,

Yayımlanmamış Kayıtlar). Bu nedenle, birikim sürecinin finansal ve kentsel rant alanlarına yönelmesi sürecinin hızlanmasına yol açan 1994 krizi, kentin özellikle sanayi üretimi alanında bir durgunluk içine girmesinde¹¹⁸ etkili olan bir başka dışsal veridir.

Kentsel sanayiye olumsuz biçimde etkilemesi bakımından Mersin ekonomisini 1990'lı yıllarda önemli ölçüde etkileyen üçüncü gelişme, dokumacılığın 1980'lerin ikinci yarısından itibaren sanayi dalları içindeki lider konumunu yitirmesidir. İhracata dayalı birikim tarzıyla dış ticaretin gelişmesinin sonucu olarak, sanayiye değil de ihracata dönük tarımsal üretimin ağırlık kazanması nedeniyle, pamuk ekim alanları daralan İçel'de dokumacılık sanayinin 1987'den sonra ildeki sanayi dalları arasındaki payı düşmüştür¹¹⁹. Dokumacılık ve giyim 1990'lı yıllarda, İçel'de gerilerken Türkiye sanayi sektörünün lokomotif sanayi dalı haline gelmesi, aynı zamanda Mersin sanayinin gerilemesinin de önemli bir nedenidir. Anadolu Kaplanları olarak nitelendirilen Gaziantep ve Kahramanmaraş gibi ulusal ve uluslararası sermaye için fason üretim ilişkileri içine giren, bunu da ağırlıklı olarak bölgenin pamuk üretimini kendisine çekerek, dokumacılık sektöründe gelişme göstererek gerçekleştiren

¹¹⁸ Gerek Türkiye sanayi sektöründeki ağırlığı gerekse de İçel GSYİH'sinden aldığı pay azalmasına karşın sanayi sektörü dönemin başından beri il GSYİH'sinden en fazla pay alan sektör olmaya devam etmektedir -1980 ile 1990 arasında Türkiye sanayi sektörü gelirlerinden aldığı pay binde 1, İçel GSYİH'sindeki payı yüzde 2,9 oranlarında azalan sanayi sektörü asıl gerilemesini 1990-1996 arasında yaşamış, yurtiçi sanayi gelirlerinden aldığı pay binde 65, il GSYİH'sinden aldığı pay (bu dönemde ticaretin Türkiye ticaret sektörü gelirlerinden aldığı pay düşmesine karşın) 2.2 oranında azalmıştır- (1978 rakamları Yurt Ansiklopedisi (1983), 1990 ve 1996 rakamları ise DİE (1998b ve 1996)'dan alınmıştır).

¹¹⁹ Pamuk ekim alanının 1987'de 40 bin hektar dolayındayken, 1991'de 16 bin 1994'te 8 bin ve 1996'da ise 14 bin hektara inmesi dış ticaretin sanayi sektörünü olumsuz etkilediğinin önemli bir göstergesidir.

kentlerin gelişmesi, İçel ve Mersin sanayisini olumsuz etkileyen bir veri olmuştur¹²⁰. Bunu bu kentlerin belli ölçüde, -ama Mersin'den daha büyük oranda- bir yerel üstü olarak küresel güçlerin ya da çokuluslu şirketlerin yerel üretim birimleri haline gelebilmeleriyle açıklamak mümkündür. Ancak, bu Mersin'deki sanayi kuruluşlarının tamamen neo-liberalizm ve küreselleşme süreçlerinin getirdiği yeni üretim ilişkilerinin dışında kaldığı anlamına da gelmemektedir. Çünkü, DİE'nin 1997'de yaptığı sanayi sayımına göre, 10'dan fazla kişi çalıştıran işletmelerin yüzde 25,8'i başka ulusal ve uluslararası firmalara fason üretim yapmakta, yüzde 12,7'si bilinen dünya markaları altında üretim yapmaktadır (DİE, 1997a). Ne var ki, bu oran diğer kentlere göre düşüktür. Örneğin, Gaziantep'te fason üretim yapan söz konusu işletmelerin oranı yüzde 38,6'dır (Kışoğlu, vd., 1998: 14).

Körfez krizi ve sonrasındaki süreçte dış ticaretin Türkiye geneline göre gerilemesine neden olan¹²¹ bütün bu olumsuzlukların sermaye birikim süreci açısından getirdiği sonuç, kentte yaratılan katma değerın önemli bir kısmının hem ticaret, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde kalması, hem de turizm yatırımlarına ve kentsel rant alanlarına kayması olmuştur¹²². Kentin 1990'lardaki gelişimini etkileyen dördüncü gelişme olarak, yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmış ve Mersin'e gelmiş

¹²⁰ Sanayideki söz konusu durgunluğu aşmak açısından bir olanak olarak görülen Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'nin olumlu etkisi ise Mersin sanayisine henüz yansımamıştır. Bu beklentinin gerçekleşmemesinin nedeni, küresel ilişkilerini geliştirmiş Gaziantep, Kahramanmaraş, Şanlıurfa'nın GAP bölgesinde üretilen ürünleri kendilerine çekip işlemesidir.

¹²¹ Daha çok Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye'nin güney ve doğu bölgeleriyle etkileşim halinde bulunan bir konumda bulunması nedeniyle, Mersin ticaretinin Türkiye ticaret sektörü gelirlerinden aldığı pay, 1990'daki yüzde 2,61'lik orandan 1997'de yüzde 2,41'e düşmüştür. Bu olumsuzluğa rağmen, sektörün İçel GSYİH'sinden aldığı pay 1978'de yüzde 9,2 iken 1990'da 18,1'e 1997'de ise yüzde 20,7'ye çıkarmıştır (1978 rakamları Yurt Ansiklopedisi (1983), 1990 ve 1997 rakamları ise DİE-İçel Yayınlanmamış Kayıtlar'dan alınmıştır).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu nüfusla kentte yaşanan nüfus artışı da 1970'lerden beri kentin gündeminde olan bu kayma eğilimini besleyen ve canlı tutan bir etmen olmuştur. Ekonomiye etkisi doğrudan olmadığı, demografik ve toplumsal boyuttaki etkileri üzerinden ekonomiyi etkilediği için bu etmen, bir sonraki alt başlıkta ayrı bir dışsal veri olarak ele alınacaktır.

2.3.2. Mersin'e İlişkin Neden ve Sonuçlarıyla 1990'larda Yaşanan Göç

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden göç ve ona bağlı olarak yaşanan hızlı nüfus artışı, Mersin'in 1980 sonrası dönemde gelişimine damgasını vuran önemli bir olaydır. Göçle birlikte yaşanan hızlı nüfus artışlarına kuruluşundan bu yana pek de yabancı olmayan, hatta nüfusu 1980-1990 arasında neredeyse iki katına çıkan Mersin'de göçün 1990'larda sürekli gündemde olmasının temel olarak iki nedeni vardır. İlki kentin bu hızlı ve yoğun göçü kaldıracak ekonomik canlılığa ve istihdam olanaklarına sahip olmaması, ikincisi ise sözü edilen göçmen kitlesinin göç etme nedenlerinden ve göç biçimlerinin niteliğinden dolayı, kentte nasıl bir yaşam tarzı geliştireceklerine duyulan toplumsal ve kamusal meraktır. Bunların yanında, göçmenlerin işgücü piyasası ve küçük ve orta burjuvazinin etkinlik alanlarında yarattıkları arzın yerlilerde nasıl bir tepki doğuracağı, bu kitlenin siyasal tavır alışlarının ve pratiklerinin ne yönde olacağı konuları da göç konusunun kentin gündeminde ön sıralarda bulunmasının nedenlerindedir. Bunların yanında, kentteki sermaye birikim sürecini ve kentin toplumsal ve mekansal gelişimini etkileyen bir

¹²² Mekansal gelişmeyle ilişkili olduğu için sermaye birikiminin kent alanına yönelmesinin biçim ve sonuçları 2.3.3 alt başlığında ele alınacağı için konunun detayına bu noktada girilmeyecektir.

etmen olsa da göçün kendi başına, sermaye birikim tarzı gibi kentin gelişme yönünü değiştirecek bir gücünün bulunmadığı da belirtilmelidir.

Mersin'in, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde şiddet olaylarının hızla arttığı 1990'ların başından itibaren, söz konusu bölgelerin yoğunlukla kırsal alanlarından Batı'ya göç etmek zorunda kalmış ya da zorunda bırakılmış insanların en fazla rağbet ettiği kentlerden birisi olmasının nedenlerinin başında, eskiden beri bu bölgelerden gelenlerin kentte sermaye ve işgücü olarak belli bir ağırlığa sahip olması gelmektedir. Nitekim, göçle ilgili Dünya'da ve Türkiye'de yapılan çalışmalarda, tanıdıkların varlığı ve kökene bağlı ilişkilerin gelişkinliğinin göç edilecek yerin seçiminde ve belli yerlerde yoğunlaşmasında önemli bir belirleyen olduğu ortaya konmaktadır (Erder, 1996: 232; Van Kempen, 1994: 995, 1004; Gibert ve Gugler, 1984: 54). Bu göçlerin, sözü edilen bölgelerdeki kent merkezlerinin dışında Antalya, Adana, Mersin, İzmir, İstanbul, Kocaeli-Gebze gibi kentlere ve bu kentlerdeki belli mahalle ve semtlere yönelmesi de bu tespiti güçlendirmektedir. Bu yönelme ve yoğunlaşmanın ardında ise, göçün zorunlu niteliğinden dolayı bireysel olmaktan çok, toplu biçimde göç edilmesi yatmaktadır.

Etnik bileşim anlamında bir ölçüde aynı özelliğe sahip olan, Adana'nın 1990'lı yıllardan itibaren Çukurova bölgesine yönelen göçü kaldıramayacak bir nüfus doygunluğuna ulaşmasının da, 1980 sonrası dönemin ilk 10 yılında canlı ekonomik gelişme gösteren Mersin'e yönelen göç hareketinin büyüklüğünde önemli payı olduğu belirtilmektedir (Barut, 1997). Mersin kentleşmesinin, ısınma ve barınma koşullarını

kolaylaştıran/ucuzlatan iklim koşulları, sebze, meyve üretimi nedeniyle geçinmeyi kolaylaştıran gıda ürünlerinin ucuzluğu, tarım sektörünün mevsimlikte olsa yarattığı iş olanakları da bu göç akımı açısından çekici bir kent kılmuştur.¹²³

Söz konusu göçün ekonomiye ve birikim sürecine etkisine baktığımızda, ilk etapta, bu nüfus hareketi 1994 yılı dışında sektörler arasındaki gelir dağılımında bir değişiklik yaratmış görünmemektedir. Ancak, bu nüfus hareketinin kentte işsizlik sorununun yüzde 25'lere ulaşmasında (İçel Valiliği, 1999: 12), kişi başına düşen gelirin düşmesinde önemli ölçüde pay sahibi olduğu açık olarak görülmektedir. Her ne kadar kendisini ilk etapta ortaya koymasa da, göçle birlikte yaşanan nüfus artışının ortaya çıkardığı rantlar, 1980 sonrasında, ithal ikameci birikim tarzının sağladığı kolay birikim olanaklarının bir bölümünden yoksun kalan büyük sermayenin konut, arsa, perakende tüketim gibi kentsel alanlara yönelmesini besleyen etmenlerden biridir. Ancak, Doğu ve Güneydoğuların göçünün bu yönelmeyi getirdiği söylenemez, çünkü bu yönelim hem 1980 sonrası birikim tarzının bir ürünüdür, hem de Mersin'de 1970'lerden beri geçerli olan bir eğilimdir.

Son 10 yıldır kentin en önemli gündem maddelerinden biri olan göçün toplumsal ve mekansal gelişmelere etkisine bakıldığında, temel olarak hızlı nüfus artışı ve durgun bir ekonomik yaşamın doğal sonuçları olan işsizlik, gelir dağılımı

¹²³ Türkiye'de modern-kapitalist gelişmenin ürünü olarak oluşan bir kent olan ve o dönemden beri bu gelişimini göç akımlarıyla gerçekleştiren Mersin'in bu nedenle kendine özgü bir niteliği olan, göçle gelen insanların iş bulma ve para kazanma umutlarını karşılamasının da bu nüfus hareketinde etkisi olmalıdır. Göçle ilgili araştırmaların üzerinde durması gereken bu özelliği nedeniyle, diğer pek çok Türkiye kentinde ekonomik ve siyasal anlamda kentsel ittifakların güçlü bir tarafı konumunda bulunan geleneksel küçük üreticiliğin gelişmemesi de, Mersin kentinde yerel bağnazlıkların, dışlayıcı taşralı tutuculuğun değil, çokkültürlü ve hoşgörülü bir toplumsal kültürel ortamın bulunmasını getirdiği için göç edenlerin kentsel sisteme eklenilebilme şanslarını arttıran bir etmendir.

adaletsizliği, yoksulluk, gecekondulaşma, plansız ve ruhsatsız yapılaşmanın artmasıyla ve kentsel altyapının ve hizmetlerin yetersiz kalmasıyla karşılaşılmaktadır. Gecekondulaşmanın daha da artması, hatta gecekondulu bile denemeyecek sera naylonlarından yapılmış yoksulluk sembolü sayılabilecek konutların ve/veya barınakların ortaya çıkması, bir konutta birden fazla ailenin yaşaması, gecekondulu mahallelerdeki yerleşme yoğunluğunun artması, yeni mahallelerin oluşması, bunlarla kentin kuzeye doğru genişlemesi, batıya doğru yapılaşmanın sürmesiyle kentin mekansal gelişimini etkilemesinin yanında, sözü edilen göç sürecinin kendine özgü nitelikleri olan görece kısa bir sürede ve bireysel değil toplu biçimde gerçekleşmesi (1990-1994), etnik-siyasal temeli, barınma, iş bulma veya iş kurma gibi kentsel sistemle ilişkinin diğer göçlere oranla daha büyük oranda kökene dayalı ilişkiler üzerinden kurulması, göçmenlerin kendi yerleşme kültürlerini kente taşımasıyla ortaya çıkan yeni ama büyük oranda geleneksel ilişki ağları, cemaatleşme, içe kapanma bu insanların kentle bütünleşmesini engellemekte, ortak kent kültürünün bu yeni demografik gerçekliğe uygun olarak üretilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, mekansal ayrışmaların ve toplumsal kutuplaşmaların zeminini hazırlayan bir etmen olarak, kentin geleceğini tehdit etmektedir.

İçel Valiliği'nin Polar adlı araştırma şirketine 1997 yılında yaptırdığı göç araştırmasına göre kentin nüfusunun yüzde 70'ini göçmenler oluşturmakta ve bu kitlenin yüzde 70'i de Güneydoğu Anadolu bölgesinden gelenlerden oluşmaktadır (İçel Valiliği, 1999:12). Bugüne değin İçel'in ilçelerinde yaşanan bazı ufak gerilimler dışında,

kentte, eskiden gelmiş ya da yerli olanlarla göçmenlerin arasında ciddi bir gerilim yaşanmamasına karşın, gerek göçmenlerin içe kapanık yaşamakta ısrar etmesi, gerek yerlilerin kentteki ekonomik sorunlardan ve ülkedeki siyasal atmosferden kaynaklı olarak göçmenlere karşı oluşan tepkisi toplumsal çatışmaların yaşanması olasılığını gündeme getirmektedir.

2.3.5 1980'den Günümüze Mersin'de Belediyecilik Alanında Yaşanan Gelişmeler

Mersin'in kentleşme tarihinde dördüncü dönem olarak nitelendirdiğimiz 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik ve demografik gelişmelerin belediyecilik alanına da yansımaları olmuştur. Bu alt başlıkta, sözü edilen iki gelişmeyle birleşerek, kentteki toplumsal yaşamı ve mekansal gelişmeleri önemli ölçüde yönlendiren bir etmen olarak, -daha sonra büyükşehir belediyesi olacak olan- Mersin Belediyesi'nin yaşadığı değişim ve bugünkü durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu noktada, belediyecilik alanında yaşanan gelişme ve değişimlerin değerlendirilmesi çoğunlukla, daha genel düzeyi temsil eden Mersin Büyükşehir Belediyesi üzerinden yapılacaktır.

Mersin'de belediyecilik alanında 1980 sonrasında meydana gelen gelişmeler, ilk olarak, yasal düzlemdeki değişikliklerle başlamıştır. Yönetimi 12 Eylül Askeri Darbesi koşullarının geçerli olduğu dönemin ilk dört yılında atama usulüyle belirlenen belediyenin gelirleri ve yetkileri, Türkiye'nin diğer kentlerinde olduğu gibi, bu yıllarda çıkarılan 2380, 3004 sayılı yasalarla artmıştır. Buna bağlı olarak, kent yönetiminde önemi artan Mersin Belediyesi, imar planı yapma yetkisini belediyelere veren 1985 tarihli ve 3194 sayılı yasayla birlikte rant arayışındaki çeşitli yerel

toplumsal güçlerin daha da dikkatini çekmiştir. Bu yıllarda çıkartılan anakent belediyeleri kurulmasına ilişkin 3030 sayılı yasa (1984) ise, yürürlüğe girmesinden 10 yıl sonra, büyükşehir kategorisine girmesini sağladığı Mersin Belediyesi'ni yönetsel boyutta etkileyen bir başka gelişme olmuştur. Bu yasal düzenlemenin arkasında, dönemin ilk yıllarından itibaren yaşanan ekonomik canlılık ve göçün daha da hızlanmasının ortaya çıkardığı hızlı nüfus artışı yatmaktadır. Bunların sonucunda, 1994 yılından Mersin'de büyükşehir belediyesi ve Akdeniz, Toroslar ve Yenişehir alt belediyelerinden oluşan bir yönetim biçimi geçerli olmuştur. Büyükşehir Belediyesi olmanın Mersin'e getirdiği katkılar; gelirlerin artması, belediye yönetiminin hizmet yükünün belli ölçüde herbirinde yüzbinden fazla kişinin yaşadığı alt belediyelere devredilerek hafiflemesi olmuştur.

Belediyenin sözü edilen yönetsel değişikliklerle gelir ve yetkilerinin arttığı bu dönemde, belediye yönetiminde etkili olan yerel toplumsal güçlerde de bir değişim olmuştur. Kentteki ekonomik işleyişte olduğu gibi ticaret sermayesi ile müteahhit, mühendis gibi inşaat ve konut sektörünün temsilcilerinin belediye meclisinde de çıkar birliği sağladıkları görülmektedir. 1984-1999 arasındaki üç dönemdeki belediye meclisleri incelendiğinde her iki sermaye grubundan da 6 ya da 7 üyenin bulunduğu, bunlar arasında ticaret sektöründen gelen bazı üyelerin aynı zamanda müteahhitlik yapmaya başladığı görülmektedir. Belediye meclislerinde zaman içinde ağırlıkları en fazla azalan kesimler, 1984-1989 döneminde 5, 1989-1994 döneminde 4, 1994-1999 döneminde 3 olan doktor, avukat, mali müşavir gibi yüksek statülü meslek gruplarının temsilcileri ve ilk dönemde 5, ikincisinde 3 ve üçüncü dönemde 1 olan bürokrat-

memur kökenliler olmuştur. Bunların yanında, işçi ya da işçi emeklilerinin, küçük esnafın ve küçük çaplı hizmet işleriyle uğraşanların sayısının 1989-1994 dönemi dışında düşük olduğu görülmektedir¹²⁴. Belediye meclisinde ticaret ve inşaat-konut sektörleri arasındaki, özellikle belediyelere tanınan imar yetkisinin kullanılması konusunda belirginleşen söz konusu ittifak, kentsel rantların sermaye birikiminin yöneldiği kârlı alanlar haline getirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu durumu, 1986, 1988 yıllarında yapılan imar planları ve 1986 ve 1991'de yapılan revizyonlar ve planın uygulanma sonuçlarından anlamak mümkündür.

İmar planı yapma, onama ve değiştirme yetkilerinin belediyelere devredilmesini sağlayan yasanın çıkmasından 1 yıl sonra 1986'da Mersin'de yeni bir plan yürürlüğe girmiştir. Belediyenin eline yetki geçer geçmez böyle bir plan yapmasının arkasında, bir ölçüde hızla artan nüfusun gereksinimleri ve bunları karşılamak konusunda bürokrasi ve kırtasiyenin azalması yatsa da, inşaat ve konut sektörlerinin taleplerini karşılama amacının bunda en önemli etken olduğu açıktır. Bunu daha somut olarak, 1980 İmar Planı'nında 15. 09.1986 tarihinde yapılan 264 sayılı Merkez Revizyon Planı'nın içeriğinden anlamak mümkündür. Söz konusu revizyon planıyla birlikte kent merkezindeki her parsel veya binaya bir kat ilavesi verilmiştir. Mersin'de belediye uygulamalarının çok katlı yapılaşmayı teşvik edici, rant oluşumunu destekleyici örneklerinden biri olan bu plan, kent merkezindeki yapı sahiplerine kentte üretilen değerlerden fazladan pay vermek anlamına gelmiştir.

¹²⁴ Bu konudaki bilgiler, Mersin Büyükşehir Belediyesi Yazı İşleri ve Kararlar Daire Başkanlığı kayıtlarından ve belediye yetkilileri ve çalışanlarıyla yapılan görüşmelerden derlenerek oluşturulmuştur.

Merkez Revizyon Planının ayrıca, merkezde bir yoğunluk artışı da getirdiği için buradaki toplumsal ve teknik altyapının daha da yetersiz kalmasına neden olduğu belirtilmektedir (Güllü, 1999:5).

Kentin mekansal yayılımı anlatılırken değinildiği gibi, kentin konut alanı olarak gelişim aksını, zengin tarım potansiyeli olan bölgelere yönlendirerek tarım topraklarının yok olmasında önemli pay sahibi olan 1986 İmar Planı ve bu plana uygun olarak yapılan uygulamalar da, belediyenin plan kararları ve uygulamalarının, Mersin ekonomisinde üretilen değerlerin özellikle çok katlı yapılaşma alanına kayarak, kentin sermaye birikiminin kırılma alanı olmasında büyük payı olduğunu göstermektedir. Bu planın belirlediği yeni gelişme aksına yapılan ve kentin trafik sorununu hafifletmekle açıklanan ancak, geniş yollar ve Köprülü Kavşak hem yolların yapım işini alan büyük inşaat şirketlerine¹²⁵, hem de geniş yolların kenarında daha fazla kata izin verilmesinin sağladığı maliyet düşürücü, rant artırıcı avantajları kullananlara¹²⁶ kazanç sağlayan uygulamalardır. Her ne kadar, 1989'da işbaşına gelen Kaya Mutlu yönetimi tarafından yararlarından çok zararları olduğu savıyla ihalesi iptal edilen bu yolların yapımı, 1994'te yeniden işbaşına gelen (1986 İmar Planı'nı hazırlatan) Okan Merzeci döneminde tekrar ihale edilmiş ve yapımı tamamlanarak 1998 yılında hizmete sunulmuştur.

¹²⁵ Örneğin, 2. Çevre Yolu olarak bilinen H. Okan Merzeci Bulvarı'nın Yenişehir Belediyesi sınırları içinde kalan kısmı 1986 yılında 5.2 milyar liraya ihale edilmiştir (Güllü, 1999: 7).

¹²⁶ Bu avantajları kullananların başında kooperatifler gelmektedir. İnşaat sektörü ve arsa sahipleri ise kooperatiflerin başını çektiği bu yapılaşmadan dolayı olarak da olsa, büyük kazanç sağlamaktadırlar.

Belediyenin sayıları nüfus artışına koşut olarak artan gecekondu mahallelerinde yaşanan sorunlara ilişkin geliştirdiği uygulamalar ise iki yönlü olmuştur. Bunlardan ilki 1984'te çıkan 2981 sayılı imar affının (ruhsat, oturma izni verilmesi, alım-satımların yapılmasına olanak veren tapularla, imar planında konut alanı olarak kabul edilmeleri gibi biçimlerde) uygulanarak, buraların kaçak ve ruhsatsız yapılaşma statüsünden yasal konut statüsüne geçmelerinin kabulü ve ikincisi de yine 1984'te çıkan Toplu Konut Yasası'nın sağladığı olanaklarla, Akbelen ve Güneykent gecekondu önleme bölgelerinin kurulmasıdır. Bu uygulamaların ilk boyutu olan yasallaştırmanın, buralara yönelik belediye hizmetlerinde uygulama öncesine göre pek fazla bir değişiklik yaratmaması da, yol, kanalizasyon, yağmur sularının drenajı, çevre temizliği, çöp toplama, yeşil alan, sağlık hizmetleri, eğitim kurumları gibi pek çok kentsel sorun alanında eksikliklerin buralardaki nüfus yoğunluğunun artmasına paralel olarak daha da fazlalaşmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, 1980 sonrası dönemde geçerli olan belediyecilik anlayışı, daha çok sermaye birikiminin kentsel alanlara yönelmesinin koşullarını hazırlayan karar ve uygulamalar üzerinde yoğunlaştığı için, gecekondu mahallelerinin temel kentsel teknik ve toplumsal altyapıdan yoksun durumunu düzeltme konusunda sorumluluklarını yerine getirmemiştir.

Yetersiz düzeyde bulunan altyapının arızası durumları ve seçim dönemlerinde yapılan asfaltlama dışında bu bölgelere sistemli ve yeterli bir hizmet verilmediği bu dönemde, gecekondulaşmayla ilgili olarak belediye uygulamalarının ikinci boyutunu ise Akbelen ve Güney Kent projeleri oluşturmaktadır. Proje çalışmalarına 1970'lerin sonlarında başlanan (Develi, 1991: 79) ve sınırlı da kalsa

sonuçları 1980'lerde alınmaya başlanan bir kolektif tüketim hizmeti olarak, gecekonduların önleme bölgeleri bu dönem belediyeçilik uygulamaları içinde olumlu örneklerden biridir. Söz konusu bölgelerden Akbelen'deki tamamlanmış, daha büyük ölçekli bir proje olan Güney Kent ise daha önce de belirtildiği gibi yarım kalmıştır. Çalışmalarına 1970'lerin sonlarında başlanan ve sonuçlarının bu dönemde alındığı bir başka olumlu belediyeçilik uygulaması çöp fabrikasının 1985'te kurulmasıdır. Aynı dönem içinde 1994 yılında düzenli depolama alanının kurulması da bu uygulamanın tamamlayıcısı olmuştur (Mersin Büyükşehir Belediyesi, 1995: 25).

Dönem içindeki diğer bir olumlu belediyeçilik uygulama örneği de yayaların kent merkezinde rahatça dolaşabilmelerini sağlayan ve kentin toplumsal-kültürel yaşantısına bir ölçüde canlılık getiren Atatürk Caddesi ve kent merkezindeki belediye yakınındaki pekçok sokağın trafiğe kapatılarak yaya bölgesi haline getirilmesidir. Bunun yanında, MİA'nın genişlemesini sağlayan İstiklal Caddesi'nin genişletilmesi ve İstasyon-Özgür Çocuk parkı arasının dolmuşlara kapatılması da bu olumlu uygulamalardan bir başkasıdır. Sayıları oldukça az olan ve zamanla da arttırılmayan belediye halk pazarları, aşevi gibi uygulamaların ise hizmet verdiği kişi sayısı bakımından halen bir deneme düzeyini aşamadığı görülmektedir.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi özellikle 1980'lerin ikinci yarısından 1990'ların ikinci yarısına kadar, belediye kentsel işgücünün yeniden üretimine yönelik kolektif tüketim hizmetlerine de belli ölçüde önem vermiştir. Büyük ölçüde, "yeni belediyeçilik hareketi" çerçevesinde 1970'lerde geliştirilen çalışma ve projelerin sınırlı da olsa sonuçlarının alınması olarak gündeme gelse ve ekonominin canlı bir seyir

izlemesiyle belediye gelirlerini arttıran yasal düzenlemelerin yapıldığı bir konjonktüre denk gelse de işgücünün yeniden üretimine yönelik hizmetler, Mersin'de belediye hizmetleri arasında 1970'lerdeki önemine çıkamamıştır. Dönemin siyasal-toplumsal koşulları ve belediye meclislerinin sınıfsal bileşiminin ürünü olarak, sermayeye doğrudan ya da dolaylı kaynak aktarımı ve kentsel rantları büyütme ve dağıtım işlevi hep ön planda olmuştur. Ancak, 1994'ten beri sosyal konut üretimi, toplu taşımacılığı, çevre temizliği, içme suyu, sağlık, kültür, sanat, spor gibi kolektif tüketim ile ilgili hizmet alanlarından büyük ölçüde çekilerek, bunları piyasa mekanizmasına bırakması, belediyelerin işgücünü yeniden üretim işlevinden iyice uzaklaşmasına, diğer iki işlevin iyice öne çıkmasına neden olmaktadır. Bu gelişmeyi neo-liberal yeniden yapılanma sürecinden ayrı düşünmemek gerekir.

Mersin'de Büyükşehir Belediyesi ve ona bağlı alt belediyelerden oluşan bir yönetim sisteminin oluşturulduğu 1994 yılından itibaren, belediyecilik, neo-liberal politikalarla daha uyumlu bir pratik sergilemiştir. Bir başka deyişle, Mersin Büyükşehir Belediyesi örneği, kuramsal bölümde değinilen; özelleştirme taşeronlaştırma, personel sayısının azaltılırken yapısının da değiştirilmesi, piyasalaştırma, yerel altyapı hizmetlerinin finansmanında özelleştirme yönelimlerinin somutlaştığı bir örnektir.

Mersin'de belediyecilik açısından yeni bir dönem anlamına gelen 1994'te işbaşına gelen Okan Merzeci başkanlığındaki yönetim 5 bin belediye çalışanını işten çıkardıktan sonra, diğer bir kolektif tüketim alanı olan toplu taşımacılık hizmetini özelleştirmiştir. Otobüs hatları çoğunun işletmeciliğini özel şahıslara devreden Mersin

Büyükşehir Belediyesi yönetimi, 150 belediye otobüsünü de bunlara satmıştır¹²⁷. Belediye yetkililerinden alınan bilgiye göre, mevcut otobüs hatlarının yalnızca yüzde 10'unun belediyece işletildiği, toplu taşımacılığın bu biçimde kooperatiflerde örgütlenmiş küçük üreticilere devredilerek özelleştirilmesi, pek çok hatta bakımsız otobüslerle, görece yüksek fiyatlarla, halkla ilişkiler bakımından oldukça sorunlu ve büyük ölçüde iş saatlerine ayarlı kalitesiz ve halkın gereksinimlerinin gerisinde kalan bir ulaşım sistemini getirmiştir. Büyükşehir belediyesi olduktan sonra İSKİ modeline¹²⁸ göre kurulan Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi- MESKİ'nin kuruluşundan itibaren, nerdeyse bütün hizmetlerin özel sektöre "hizmet alımı" adı altında ihale edilmesi de Mersin'de belediyecilik pratiğini olumsuz yönde etkileyen diğer bir özelleştirme uygulamasıdır. Daha çok özel şahıslardan hizmet alımı yaparak çalıştığı için ilk bakışta, bir özelleştirme uygulaması gibi görülmesi de, kamudan yarı özerk bir belediye şirketi olan ve piyasa koşullarına uygun olarak çalışan bir kurum olduğu için, kentteki su ve kanalizasyon hizmetlerini yürütmek için MESKİ'nin kurulması bir

¹²⁷ Ayrıca, 5 bin işçiyi işten çıkardıktan sonra, bunların tazminatlarını ödeyememe kriziyle karşı karşıya gelen belediye, mal varlıklarının büyük bölümünü satmak zorunda kalmıştır. Bu durum, halka "belediyece atıl malzemeler satılarak gelir elde edildi" (Mersin Büyükşehir Belediyesi, 1995: 13) biçiminde yansıtılırken, bu satılan malzemelerden olan 70 civarındaki otomobil, motosiklet, kamyonun satılması, sonrasında özellikle alt belediyelerin belediyenin bunları yüksek fiyatlarla özel şahıslardan kiralamasını getirmiştir. Örneğin, zabıtalara denetim yapması için aylık 120 milyona taksitler, 200 milyona servisler kiralanmıştır.

¹²⁸ İSKİ modeli, Devlet Su İşleri'nin ve belediyelerin verdiği su ve kanalizasyon hizmetlerinin kamusal boyutu sınırlanmış, yarı özerk belediye şirketlerine devredilmesidir. 1981'de ortaya çıkan daha sonra nüfusu 100 binden fazla olan kentlere uyarlanması düşünülen İSKİ modeli, kurulacak bu şirketlerin özel sermaye ile hizmet sözleşmeleri yoluyla işlerini yürütmeleri, büyükşehir statüsü kazanan bütün belediyelerde yaşama geçirilerek, su ve kanalizasyon hizmetleri alanında, kamu ile bağlantıları olan ancak tümüyle piyasa koşullarında çalışan bir yapı ortaya çıkarmıştır (Güler, 1998b: 35-37). Bu yapı bugün MESKİ'nin özel bir şirket gibi çalışmasına neden olmakta, yerel halkın ortak gereksinimlerinden biri olarak, belediyece sunulan bir kolektif tüketim hizmeti olması gereken bir alan piyasa mekanizmasına bırakılmaktadır.

özelleştirme uygulamasıdır. Bu uygulamayla birlikte, MESKİ'nin kuruluşundan bu yana, belediyenin içme suyu konusundaki rolü yalnızca tahsilat yapıp, elde edilen gelirleri yeni hat döşeme, sayaç okuma, açma-kesme, arıtma tesisleri ve merkez pompa istasyonunun bakımını yapan taşeron firmalara vermekle sınırlı olmuştur. Polar Araştırması'na göre halkın yaklaşık yüzde 45'inin şikayetçi olduğu (İçel Valiliği, 1999a, 13) bir belediye hizmeti olan kanalizasyon konusunda da temizlik, bakım ve hat döşeme işlerini, çoğu zaman belediye ekipmanlarını kullanan ve düşük ücretlere işçi çalıştıran taşeronlara yaptıran MESKİ, bu çalışma biçimiyle, belediye ve hanehalkı gelirlerinin sermayeye transferini sağlayan bir pratik sergilemiştir.

Neo-liberal politikalara uygun bir belediyecilik pratiği sergileyen 1994-1999 dönemi belediye yönetimin yaptığı ilk işlerden biri de çöp toplama ve çevre temizliği işlerinin taşeronlara verilmesidir. "Daha temiz bir Mersin için" yapıldığı söylenen temizlik işlerinin 1994'te ihale edilmesinden beri, Mersin'deki belediyelerde bu işlerin yüzde 100'ü taşeron firmalarca yapılmaktadır. Bu uygulama, Polar Araştırmasının da ortaya koyduğu gibi, çevre temizliği ve çöp toplama konusunun kentin özellikle kenar (gecekondu ya da çok katlı/ruhsatlı konutların bulunduğu) mahallelerinde, halkın en fazla yakındığı hizmetlerden biri olacak ölçüde yetersiz kalmasına neden olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi halkın kanalizasyondan sonra en fazla sorun olarak gördüğü konu olan yol yapım, bakım ve onarım çalışmaları (İçel Valiliği, 1999a: 13)da, 5 bin işçi işten atıldıktan sonra ihaleler yoluyla taşeronlara yaptırılan ancak, pek çok yerde yetersiz kalan bir belediye hizmeti olmuştur. Bunun

yanında, çöp konusunda bir başka olumsuzluk kaynağı da 1977'de Fransa'dan getirilen çöp fabrikasının kapasitesinin nüfusun hızlı artışı karşısında yetersiz kalması ve gerekli kapasite artırımının yapılamamasıdır. Çöp fabrikasının kapasitesinin artırılması için Büyükşehir Belediyesi'nin Dünya Bankası'yla yapmayı düşündüğü kredi anlaşmasının Devlet Planlama Teşkilatı tarafından onaylanmaması ve merkezi yönetimin konunun finansmanı noktasında bir çözüm getirmemesi sorunun sürmesine yol açmaktadır¹²⁹. Ayrıca, varolan depolama alanının son yıllarda yetersiz kalması nedeniyle, belediyece jeolojik olarak yer yapısının uygunluğu nedeniyle yeni düzenli depolama alanı olarak seçilen yerin (Tekke Köyü civarı) Valilikçe Organize Sanayi Bölgesi'ne tahsis edilmesinin planlanması da bu konuda bir başka olumsuz gelişmedir. Belediye yetkilileri bu ikili olumsuz durumun çözüme kavuşturulmaması halinde, yakın gelecekte kentte büyük bir çöp sorunu ortaya çıkacağını belirtmektedirler.

Belediye tarafından 1986 yılında hazırlanan imar planı doğrultusunda kaynakların önemli bir kısmı yol yapım çalışmalarına harcanırken, yol konusunun yüzde 25 civarında kentlinin sorun olarak gördüğü bir konu olması da belediye hizmetlerinin mekansal olarak eşitsiz dağıtıldığının göstergesidir. Bu eşitsizliğin altında yatan iki önemli neden vardır. Bunlardan ilki, kentsel işgücününün ana gövdesini oluşturan yoksul kesimlerin yaşadığı mahallelere götürülen hizmetin sermaye açısından 1986 planının belirlediği gelişim aksı üzerindeki yerler kadar çok fazla rant üretme

¹²⁹ Belediyelerin kentsel altyapı yatırımlarının finansman konusunda her sıkıştıklarında uluslararası piyasalara yönelmesine neden olan, bugünkü belediye finansman sisteminden kaynaklanan bir çelişkinin doğurduğu bu çözümsüzlük, Mersin'in ileride önemli çevre sorunları yaşama tehlikesini doğurmaktadır.

kapasitesinde olmaması¹³⁰, aksine bir toplumsal maliyet unsuru olmasıdır. İkinci neden ise, gelişen konut alanları olarak belirlenen yerlerdeki yol yapım çalışmalarının, büyük ölçekli işler olarak, inşaat şirketlerine kazandırdığı kârlardır. Özellikle, büyük yol ve köprü yapım işlerinin yoğunlaştığı 1996, 1997, 1998 yıllarında, belediye bütçesinden aldığı pay hızla artan bayındırlık hizmetlerinin yüzde 70'i ihale yöntemiyle inşaat, mühendislik ve müşavirlik şirketlerine yaptırılmaktadır. Pek çok örnekte belediye işçilerinin ve makinalarının yasa-dışı biçimde kullanılması nedeniyle, bir vurguna dönüşen bu uygulamayla sözü edilen şirketler 1997'de 2,8 trilyon, 1998'de ise 6,6 trilyon liranın harcanmasının öngörüldüğü bu işlerden (İçel Valiliği Mahalli İdareler Müdürlüğü, 1998: 19) oldukça yüksek oranlarda kârlar etmektedirler. Bu iki nedenden dolayı, gelişim aksı dışında kalan mahallelere ancak varolan yolların yama yapılarak yenilenmesinden başka bir yol hizmeti verilmemesi, pek çok kentlinin yaşam koşullarını olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında, başta özel oto sahipliğinin düşük oranda olduğu bu mahalleler olmak üzere, kent-içi ulaşımın küçük üreticilik tarafından dolmuş, minibüs gibi araçlarla karşılanması da kentsel yaşam kalitesini düşüren bir etmendir.

Bu arada, 1990'larda belediyenin işlerini taşeronlara yaptırması da gerek belediye hizmetleri gerekse de personelin durumunda önemli ölçüde etkili olan bir gelişmedir. Her ne kadar, ihale ile alt sözleşme ilişkilerine girerek özel sektörden hizmet alımı yapmak eskiden beri yasaların olanak tanıdığı bir yöntem olmasına karşın,

¹³⁰ Aslında, bu rantabilite kriteri hizmetlerin çoğunluğunun sunulması noktasında toplumsal ve mekansal eşitsizlikleri doğuran temel etmenlerden biridir.

1990'lara kadar belediyeler gereksinim duyulan mal ve hizmet üretimini kendi çalışanlarına yaptırmaktaydılar. Ancak, 1984'te yapılan 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan itibaren neo-liberal yeniden yapılanma çerçevesinde hazırlanan kalkınma planı ve programlarıyla, belediyelerin yerel kamu hizmetlerinin bir kısmını özelleştirmeye bir kısmını özel sektöre gördürmeye zorlanmasının (Güler, 1998b: 18-19) sonuçlarının alınmaya başlandığı 1990'lı yıllarda, bütün Türkiye kentlerinde olduğu gibi Mersin'de de belediye taşeronluk uygulamasına ağırlık vermiştir. Kentli nüfusun yanında, bu uygulamalardan önemli ölçüde etkilenen bir başka kesim de belediye personeli olmuştur. İş başına gelir gelmez 5 bin belediye çalışanınin işten çıkartıldığı Mersin'de, bu uygulamanın ardından Büyükşehir başta olmak üzere belediyeler, kadrolu ve sürekli elemanlar için ellerinde bulunan sayının çok altında insanı istihdam etmeyi seçmiş, daha çok taşerona iş yaptırma ve geçici işçi çalıştırma yoluna gitmişlerdir. Bu durumu, İçel Valiliği 1993 Envanteri ile İçel Valiliği Mahalli İdareler Müdürlüğü'nün 1998 Belediyeler Brifingi metinlerinden gözlemek mümkündür: 1993'te 810 memur, 1172 sürekli işçi, 3562 geçici işçinin çalıştığı Mersin'de, Büyükşehir Belediyesi ve alt belediyelerden oluşan sisteme geçildikten sonra, memur sayısı 793, sürekli işçi sayısı 598, geçici işçi sayısı 409'a düşmüştür. Özellikle işçi sayısında görülen bu büyük değişim kadro şişkinliğiyle açıklansa da, nüfusun, yerel kamusal hizmetlere duyulan gereksinimin, Büyükşehir Belediyesi olmaya bağlı olarak belediye sayısının arttığı, bunlara bağlı olarak belediye gelirlerinin önemli ölçüde arttığı bir dönemde, asıl olarak taşeronlaştırma yönünde yapılan tercihten kaynaklanmaktadır. Bu tercihin sonucu olarak, 1998 itibariyle, belediyelerin elindeki 345 memur, 2025

sürekli işçi, 36 geçici işçi kadrosu boş bulunmaktadır (İçel Valiliği Mahalli İdareler Müdürlüğü, 1998). Görüldüğü gibi geçici işçi kadrolarının neredeyse hepsi doludur, boş olan 36 tane kadro ise MESKİ'dedir.

Taşeronlaştırmanın hem genel olarak kentsel işgücü hem de özel olarak belediye çalışanları üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. İşsizliğin yüzde 25'ler düzeyinde olduğu Mersin'de taşerona devredilen yol yapımı, çevre temizliği ve düzenlemesi, çöp toplama gibi işlerde çalışma şansına sahip olanlar, sendika, toplu sözleşme, grev, iş güvencesi, sosyal güvenlik, 8 saatlik işgünü, yıllık izin gibi temel haklardan yoksun biçimde asgari ücretle çalıştırılmaktayken, belediye çalışanları da taşeronlaştırmanın neden olduğu basınç altında işten çıkarılma tehlikesiyle yüz yüze gelmekte, verimsizlikle ve çalışmamayla suçlanmakta, düşük ücret artışlarını kabul etmek durumunda bırakılmakta ve grev haklarını fiilen kullanamaz duruma düşürülmektedirler. Aynı durumun bir başka yansıması da, Çizelge 4'ten görülebileceği gibi, belediye giderleri içinde personel giderleri kalemindeki düşüş, hizmet alımlarındaki, yapı, tesis ve büyük onarım giderlerindeki ve borç ödemelerindeki yükseliştir (İçel Valiliği 1993 İl Envanteri; İçel Valiliği Mahalli İdareler Müdürlüğü, 1998: 17; Mersin Belediyesi, 1998: 23-24). Örneğin, giderler toplamının 1 trilyon 154,2 milyar lira olduğu 1994'te personel giderleri 568,7 milyar lira iken, giderler toplamının 1 trilyon 766 milyar liraya çıktığı 1996'da 476,2 milyar liraya inmiştir. Bir başka deyişle, personel ödemelerinin belediye giderleri arasındaki payı 1994'te yüzde 48 iken, 1996'da yüzde 26,9'a inmiştir. Aynı azalma eğilimi

sonraki yıllarda da sürmüştür, 01.06.1997-31.05.1998 arasındaki bir yıllık dönemde bu oran 25.1 olmuştur.

Çizelge 4. Mersin Büyükşehir Belediyesinin Gider Durumu (Milyon TL.)

Gider Kalemleri	1994	1996	06.1997-05.1998
Personel Giderleri	568.700	476.248	1.803.256
Yolluklar	522	1.808	3.497
Hizmet Alımları	46.948	98.301	331.430
Tüketim Malları ve Malzeme Alımı	60.410	89.330	292.912
Demirbaş Alımı	3.205	2.315	30.582
Makine, Teçhizat ve Taşıt Alımı	40.966	178.873	537.680
Yapı Tesis ve Büyük Onarım Giderleri	189.198	330.959	2.780.087
Kamulaştırma	84.062	15.152	-
Borç Ödemeleri	242.749	573.052	1.394.056
TOPLAM*	1.152.785	1.766.040	7.172.670

* 1994'te ayrıca 1.606 milyon liralık "Hilton Oteline İlişkin Ödenek" diye bir gider kalemi vardır. 06.1997-05.1998 arası bir yıllık dönemde tabloda gösterilmeyen 36 milyon liralık vergi, resim ve harçlar kalemi vardır. Sözü edilen giderler toplamlara dahildir.

Kaynak: İçel Valiliği Mahalli İdareler Müdürlüğü (1998: 17), Mersin Büyükşehir Belediyesi (1998: 22-23).

Yükselişte olduğu görülen gider kalemlerinden borç ödemelerindeki bu artış, yapılan yerel altyapı harcamalarının "Çukurova Kentsel Gelişme Projesi"¹³¹'nin ardından belirlenen projelerle artmasının yanında, söz konusu projeye finansman sisteminin değişimiyle de yakından ilintilidir. Çünkü, Dünya Bankası'nın 2004 yılına kadar faiziyle birlikte geri ödenmesi şartıyla Türkiye'ye bu projeyi gerçekleştirmek amacıyla 1997 yılında 120 milyon dolar vermesinin ardından başlayan proje çalışmalarıyla (Güler, 1998c: 11,17) aynı zamanda, Mersin Belediyesi yerel altyapı

¹³¹ Çukurova Bölgesinde yer alan Adana, Mersin, Tarsus, Ceyhan ve İskenderun Belediyelerini kapsayan Çukurova Kentsel Gelişme Projesi içinde, imar planlama çalışmaları, su ve kanalizasyon çalışmaları, arıtma tesisi gibi işler yer almıştır (Güler, 1998c: 11).

hizmetlerinin finansmanında dış borçlanma sürecine de girmiştir. Bir başka deyişle, Çukurova Kentsel Gelişme Projesi'nin getirdiği öneriler çerçevesinde, yüksek maliyeti kanalizasyon, katı atık, içme suyu projelerine girilen, hafif raylı sistemin etüdüne başlanan Mersin Belediyesi, söz konusu projelerin yerine getirilmesi için gerekli kamusal kaynakların İller Bankası ve Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından yeterli ölçüde sağlanmaması nedeniyle, bunları dışarıdan borçlanarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Sonuç olarak, Mersin (Büyükşehir) Belediyesi Çukurova Kentsel Gelişme Projesi'nden bu yana, yerel altyapı hizmetlerinin finansmanı üzerinden kendisine yeni değerlendirme alanları arayan uluslararası finans sermayesinin Türkiye'deki müşterilerinden biri durumunda bulunmaktadır. Örneğin, Mersin'de yalnızca kanalizasyon ve katı atık için 1997 itibarıyla 5,620 trilyon lira dış kredi kullanılması söz konusudur (Güler, 1998b: 48,51). Bunun yanında, içme suyu ve atıksu arıtma tesisleri projelerinin etüd ve yapım çalışmaları için bugüne kadar Fransa'dan 35 milyon Fransız Frangı, Avrupa Yatırım Bankası'ndan 500. 000 ECU kredi alınmıştır. Halen etüd çalışmaları süren bu projede, etüdlere bittikten sonra, yapım işi için 50 milyon dolar harcanacağı belirtilmektedir (Güler, 1998c: 11). Neo-liberal yeniden yapılanmanın finansal serbetleştirme boyutlarından biri olan ve finansmanda özelleştirme olarak adlandırılan (Güler, 1998b: 28) belediye tarafından uluslararası sermaye ile kurulan borçlanma ilişkisi ve bu sayede kaynakların artırılması genel olarak, ülkenin borç yükünü arttırmanın yanında, belediye gelirlerinin ileride dış borç ve faizlerinin geri ödemesine ayrılmasına ve belediyenin özelleştirme uygulamalarına

daha fazla yönelmesine, bu kapsamda içme suyu gibi kârlı alanları (Güler, 1998b: 39) uluslararası şirketlerin eline bırakmasına, adam kayırmacılığın söz konusu olduğu bir mekanizma içinde sermayeye büyük ölçekli kaynak aktarımı yapmasına neden olmaktadır.

Mersin'de belediyeciliğin 1990 sonrasındaki pratiğinin bir başka somutlaştığı nokta, diğer kolektif tüketim hizmetleri olan sağlık, kültür, sanat, spor, dinlenme alanı konularında da belediyenin sunumlarının kentteki gereksinimlerin çok gerisinde kalmasıdır. Her ne kadar, Mersin Üniversitesi'nin kurulması bu alanlarda kente önemli bir katkı sağlasa da, belediye hizmetlerinin yetersizliği özellikle kültür, sanat ve spor alanlarındaki gereksinimlerin kentlilerin olanakları ölçüsünde piyasa mekanizmaları içinde karşılanmaya çalışılmasına neden olduğu için, işsizlik ve yoksulluğun yoğun olarak yaşandığı Mersin'in toplumsal-kültürel açıdan gelişimini olumsuz biçimde etkilemiştir.

Sonuç olarak, neo-liberal yeniden yapılanma ve küreselleşme süreçlerin olumsuz etkileri altında, Mersin'de belediyecilik, 1994 sonrasında, herhangi bir üretim yapmadan gelirleri kullanarak her türlü hizmeti özel sektöre yaptırmak, yalnızca hizmetlerin koordinasyonu, kentte üretilen gelirlerin bir bölümünden oluşan kaynaklarını üretken olmayan sektörlere aktarmakla, kentsel rantları büyütüp dağıtmakla ve borç ödemekle uğraşmak biçiminde somutlaştığı için, kamusal içeriğinden uzaklaşarak, yerel yöneticilikten kent işletmeciliğine dönüşmüştür. Bu anlayış içinde, hızlı nüfus artışının getirdiği, gecekondulaşmayı önleyemeyen, kaynaklarını, kentin konut sorunu ve bu sorunla bağlantılı pek çok mahallede yaşanan

yol, toplu taşımacılık, kanalizasyon, çevre temizliği, çöp, drenaj gibi altyapı sorunlarını çözmek yerine, kentsel rant alanlarına harcayan, Mersin Büyükşehir Belediyesi işgücünün yeniden üretimine yönelik hizmetler yerine, sermayeye kaynak aktarımı işlevi gören işlerin (yol, tesis, büyük onarım, bakım, köprü gibi) üzerinde yoğunlaşan bir pratik sergilemiştir.

2.3.4. 1980 Sonrası Gelişmelerin Toplumsal Boyuttaki Yansımaları

Kentin ekonomik ve toplumsal yaşamında 1980 sonrasında etkili olan, ihracatı teşvik yasası, Mersin Serbest Bölgesi'nin kurulması, ticaret ve ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin özellikle 1990'lara kadar süren hızlı gelişimi ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan olaylar sonucunda göç etmek zorunda kalanların yöneldikleri kentlerden biri olması nedenleriyle, Mersin 1950-80 arasındaki hızlı demografik değişimini sürdürmüştür. Çizelge 5'ten de görülebileceği gibi kentin nüfus artışı, bu dönemde söz konusu iki belirleyene bağlı olarak Türkiye rakamlarının oldukça üstünde gerçekleşmiştir. Bu dönem Akdeniz, İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi Mersin Limanı'nın art alanı olan bölgelerden göç hareketinin önemli bir özgünlüğüne de değinmek gerekiyor. İthal ikameci birikim döneminde göçmenler çok büyük oranda kırdan gelip kentsel işgücüne katılanlardan oluşmakta iken, ihracata dayalı birikimin olduğu 1980'lerde, görece daha geri durumda bulunan ve sözkonusu

birikim tarzının daha da yoksullaştırdığı kentsel merkezlerden gelen ve belli bir sermaye birikimine sahip olanların da göçmenler içinde dikkat çekici bir payı olmaya başlamıştır¹³².

Çizelge 5. 1980 Sonrasında Sayım Yıllarına Göre Nüfus ve Artış Oranları*

Sayım Yılı	Türkiye	Artış (%)	İçel	Artış (%)	Mersin	Artış (%)
1980	44.736.957	10,87	843.931	18,06	221.861	45,73
1985	50.664.458	13,24	1.034.085	22,53	314.350	41,61
1990	56.473.035	11,46	1.266.995	22,52	422.357	34,35
1997	62.865.574	11,31	1.515.302	19,59	501.358	18,71
1997 tahmini**	63.745.000	12,87	1.603.245	26,50	534.447	26,50

* Bu oranlar yıllık artış oranları bir önceki sayım dönemine göre yüzdelik artışlardır.

**1997 Tahmini DİE, 1997'ye aittir.

Kaynak: DİE (1998b, 1997), MTSO (1997) ve DİE-İçel (Yayımlanmamış Kayıtlar).

Mersin'de, DİE'nin resmi rakamlarına göre, 1997 yılında 501 bin 398 kişi, tahmini rakamlara göre ise 534 bin-600 bin arası kişi yaşamaktadır. Bu nedenle, 1980 sonrasında 1997'ye kadar süren dönemde tahmini rakamlara göre nüfusun 2,4 kat¹³³ (DİE, 1997) ile 2,6 kat (MTSO, 1995) arasında arttığı Mersin, Türkiye'nin en büyük kent merkezlerinden biri haline gelmiştir.

¹³² Bu durum kendisini Mersin Sanayi ve Ticaret Odası'na kayıt yaptıranların içinde Mersin dışında doğmuş olanların oranlarının sürekli yükselmesiyle dışa vurmaktadır.

¹³³ DİE'nin 1997 yılında yaptığı nüfus sayım sonuçlarına göre 1990-1997 arasında nüfus artışı Mersin'de yalnızca 79 bindir -422 bin 357'den 501 bin 398'e (DİE-İçel, Yayımlanmamış Kayıtlar). Türkiye'nin 1997'deki nüfus artış oranı olan binde 15.09'luk oran (DİE, 1998a) üzerinden hesaplandığında bile, bu kayıtlara göre 1990-1997 arasında yalnızca 33 bin dolayında kişinin Mersin'e göç ettiği gibi bir durum orataya çıkmaktadır. Seçmen yazımıyla birlikte yapıldığı için, pek çok kişinin kendisini kent dışında ve hatta il dışında kendi memleketlerinde yazdırmalarından ve sayım sırasında yaşanan 'sayılamama' olaylarından dolayı (Çınar Gazetesi, 3 Aralık 1997), 1997 Nüfus Sayımının sonuçlarının sağlıklılığı şüphelidir. Halbuki, kurumun 1997'de yaptığı nüfus projeksiyonuna göre İçel nüfusunun 1990-1995 arasında yıllık binde 40,60, 1995-2000 arasında da binde 33,79 artması ve 1.603.245'e çıkması beklenmekteydi (DİE, 1997). Bu durumda, il içindeki nüfus payı 3'te bir olan, Mersin'in nüfusunun 534 bin 447 olması gerekmektedir. İl rakamları açısından DİE'nin İçel tahminine yakın bir tahmin'de bulunan MTSO'nun 1996 yılı Ekonomik Raporu'nda ise kentin nüfusu 589.804'tür (MTSO, 1997: 298).

Kentte yaşanan en büyük sorunlardan birisi işsizliktir. Kentte nüfus artışının 1980 sonrasında en yüksek olduğu ilk beş yılın sonunda (1985'te) yapılan genel nüfus sayımına göre, Mersin'de iktisaden faal olan 93 bin 14 kişinin yüzde 16,8'ini oluşturan 15 bin 647 kişi işsiz durumda bulunmaktadır. Bundan beş yıl sonra yapılan sayımda da kentteki işsizlik oranı yüzde 16'lık oldukça yüksek seviyesini korumuştur (MTSO, 1985; 1987; 1994). Bu rakamlara göre, işsizlik 1980'lerin başından beri Mersin'in önemli bir gerçekliğidir. Hızlı bir göç sürecinin yaşandığı 1990'larda işsizlik, ekonomide yaşanan durgunluğa, sanayinin gerilemesine koşut olarak daha da artmış, İçel Valiliği'nin 1997 yılında yaptırdığı Polar araştırmasında görüldüğü gibi yüzde 25'e yükselmiştir¹³⁴ (İçel Valiliği, 1999: 12). Olumsuz sonucu olan pek çok demografik olguda olduğu gibi Mersin işsizlikte de Türkiye kentleri ortalaması olan yüzde 21'in üzerine çıkmıştır (Sönmez, 1998: 143).

Kentte kişi başına düşen geliri düşüren hızlı nüfus artışı ve ekonomik durgunluğun sonucu olarak, çalışabilir nüfusun bu derecede yüksek oranda bir kısmının işsiz durumda bulunması, Mersin'de kentsel yaşam koşullarını ve toplumsal ilişkileri olumsuz biçimde etkileyen en önemli olgulardan biridir. Çünkü işsizlik olgusu, Polar Araştırması'nda ortaya konan yüzde 15,5'lik kesimin hiç geliri olmamasından da anlaşılacağı gibi (İçel Valiliği, 1999: 12) kentsel yoksulluğu arttırmakta, gelir dağılımı adaletsizliğini derinleştirmektedir. Bu durumu, DİE'nin 1994'te yayınladığı rakamlarda somut olarak görmek mümkündür. Mersin 1994 itibariyle, Türkiye'nin en

¹³⁴ Bu konuda DİE'nin 1997'de yaptığı nüfus sayımının bu konudaki rakamlarının henüz netleşmediği belirtilmiştir.

gelişkin 19 kenti arasında, 315 dolarla en düşük gelirli ailenin bulunduğu 5. ve 48 bin 483 dolarla en yüksek gelirli ailenin bulunduğu 15. kenttir. Bu nedenle, en zengin ile en yoksul ailenin arasındaki farkın 154 kat olduğu Mersin, gelir dağılımı adaletsizliği bakımından 10. sırada bulunmaktadır (aktaran, Sönmez, 1998: 26). Gelir dağılımına ilişkin bu olumsuz tablo, kent yoksulları arasında tablacılık, seyyar satıcılık gibi enformel kendi hesabına çalışmayı, düşük ücretle, süreksiz işlerde çalışmayı yaygınlaştırmaktadır. Bunların yanında, işsizlik ve en önemli sonuçlarından biri olan kentsel yoksulluk; okuma çağında sokaklarda çalışmak zorunda kalan çocuk sayısının artmasına, yoksul durumda bulunan özellikle göçmen kimselerin geleneksel himayecilik ilişkileri içinde kendilerini var edebilmelerine, bu ilişkilerin dışına çıkamadıkları ölçüde dışa kapanık, cemaat türü örgütlenmelerle kentteki modern ilişkilerin ve kent kültürünün uzağına düşmelerine yol açmaktadır.

Söz konusu toplumsal gelişmeler yalnızca, Mersin'in 1980 sonrası özgün gelişme biçimine ve işsizlik sorununa bağlı olmayan, onlardan etkilense bile neo-liberalizm ve küreselleşme süreçlerinin pek çok Türkiye kentine getirdiği yeni kentsel gerçekliklerdir.

Sıralanan bu gerçeklikler Mersin'de kentsel yaşam kalitesini düşürürken, kentsel çelişki ve gerilimleri arttırdığı için peşinden, eskiden çok katlı lüks yapılarda oturan orta ve üst gelir gruplarının güvenli ve konforlu özel sitelere kaçma eğilimini

getirmektedir.¹³⁵ Kent yoksulları ve çoğunlukla bu gruba katılan yeni göçmenler ise konut sorunlarını düşük standartlarda ve geleneksel (yöresel, dinsel, etnik) himayecilik ilişkileri içinde çözmeye çalışmaktadırlar. Sonuçta, gerek orta ve üst gelir gruplarının kentin karmaşıklığından ve sorunlarından büyük inşaat firmaları tarafından inşa edilen özel sitelere kaçması, gerekse kent yoksullarının ve göçmenlerin konut sorunlarını çözme biçimleri Mersin'de mekansal ayrışmaların ve toplumsal gerilimlerin sürekli arttığı kısır bir döngü yaratmaktadır.

Bu dönemde ortaya böylesi bir kısır döngünün çıkmasına neden olan söz konusu ikili yapılaşma ve yerleşme biçimi temel olarak; kamunun hızla artan nüfusun gereksindiği ucuz ve nitelikli konut ve arsa üretiminde oldukça yetersiz kalması ve diğer sektörlerden elde edilen birikimlerin önemli bir kısmının kentsel alanlara yönelmesinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, Mersin'de mekansal ayrışma ve toplumsal gerilimlerin altında yatan etmenlerin başında, sermaye birikim süreçleri gelmektedir.

Kente ilişkin ortak değerlerin ve kimliğin yok oluşunu getiren bu kısır döngü aynı zamanda, her toplumsal kesimin yerleşme sorunlarına kendi çözümünü getirdiği ve kent yönetimlerini de bunları desteklemeye zorladığı için kent planlamasının artık tamamen kağıt üzerinde kaldığı bir mekansal gelişmeyi getirmektedir.

¹³⁵ Önceki dönemde batıya doğru çevre yolunun (GMK Bulvarı'nın) güneyinde (altında) kalan kesimde yapılan ve Pozcu'ya kadar yayılan çok katlı yapılaşmanın böylesi bir yönelime girmesinin altında yapı kooperatifçiliğinin kentteki gelişmişliğinin de rolü büyüktür.

2.3.4 1980 Sonrası Gelişmelerin Kent Mekanındaki Yansımaları

Mersin kentleşmesinin yeni bir dönemini ortaya çıkaran sermaye birikim tarzında meydana gelen değişim, ekonomik yapıda yarattığı değişikliklere bağlı olarak kentin mekansal gelişiminin de temel belirleyeni olmuştur. Çünkü, ihracata dayalı dışa dönük birikim tarzı, dış ticaret ilişkileri ve altyapısının gelişkin olduğu Mersin'in Türkiye kentleri arasındaki önemini artırırken, 1980 sonrasında yaşadığı ekonomik canlılık, onu ülkenin en zengin kentsel merkezlerinden biri durumuna getirmiştir. Kentin söz konusu zenginliği ve gelişmeye açık yapısı kente göçün de yüksek olmasını getirmiştir. Bu durumu, 1980-1985 yılları arasında İçel'in Türkiye'nin nüfusun en hızlı arttığı üçüncü ili olmasından anlamak mümkündür (DİE, 1993:47).

Bu dönemki birikim tarzı Mersin'in 1990'lara kadar zenginleşmesini sağlarken, aynı zamanda bu süreçte yaratılan sermayenin yatırıldığı sektörlerin ve alanların da değişmesini getirdiği için kentsel mekanın gelişim ve değişiminde etkili olmuştur. Kentte yaratılan katma değer önemli bir kısmının dönem içinde gelişen ticaret, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde kalırken, bir kısmının da yüksek kazanç olanakları sunan kentsel alanlara kayması, söz konusu değerlerin önemli bir bölümünün arsa sahiplerine rant olarak transfer edilmesi sonucunu doğurmuştur. Birikim sürecinde kırılma anlamına gelen bu durum, Mersin'in bugün içinde bulunduğu pekçok sorunun kaynağıdır.

2.3.5.1. Kentin mekansal yayılımının 1980 sonrasındaki gelişimi

Kentin ticari canlılığının arttığı, milli gelirden aldığı payın yükseldiği ve nüfusun iki katından fazla artış gösterdiği 1980 sonrası dönemde, kentin mekansal gelişimini yönlendirmek üzere üç imar planı yapılmıştır. Bu planların yapılmasının iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki, 1966 planının nüfus ve fiziki mekanın gelişimine ilişkin öngörülerinin 1975'lerden itibaren gerçeklikle uyuşmaması iken, ikincisi, özellikle 1986 planında açıkça görülen arsa sahiplerinin ve konut ve inşaat sektörlerinde etkinlik yürütenlerin rant baskılarıdır. 1980 sonrasında çıkarılan ilk plan, İmar İskan Bakanlığı ve Mersin Belediyesinin beş yıllık ortak çalışmasının ürünü olan 1980 İmar Planı'dır¹³⁶. Yerleşim merkezini kuzeyden çevreleyen tarım topraklarını koruma kaygısını ön planda tutan yeşil alan olarak belirleyen 1980 planı, bu toprakların arkasında kalan Kuyuluk, Koca Vilayet, Buluklu gibi bölgeleri konut açısından gelişecek alanlar olarak tanımlamıştır. Planda, MİA ve sanayi ve depolama alanları da önceki planlardaki yerlerinde tanımlanmıştır. Ancak, kentin 1980 sonrasında İhracatı Teşvik Yasası ve Mersin Serbest Bölgesi'nin kurulmasıyla, ekonomik ve demografik açılardan hızlı bir gelişme göstermesi 1980 yılı planının öngördüğü hedeflerden uzaklaşmasını getirerek, yeni bir planın hazırlanmasının zeminini oluşturmuştur. Bu nedenle, 1986 yılında Mersin Belediyesi tarafından, 1200 hektarlık alanın gelişimini düzenlemeye çalışan bir imar planı yapılmıştır. 1986 İmar

¹³⁶ Bu nedenle, 1980 İmar Planı'nın önemli bir özelliği, kentlerin merkezden (İmar İskan Bakanlığı tarafından) planlanması yerine, yerelinde planlanması uygulamasının ilk örneklerinden biri olmasıdır.

Planı işlevsel olarak, çok katlı yapılaşmanın geliştiği kentin batısında kalan Yenişehir Belediyesi sınırları içinde kalan alandaki gelişmeleri ve rant artışlarını düzenlemeye ve yasallaştırmaya yönelik bir plandır. Bu plana ek olarak, 50. Yıl, Menteş, Kapılıören, Afetevleri gibi bölgelerden gelen mevzii plan talepleri doğrultusunda, 1988 yılında -1986 planının düzenlediği alana dokunulmadan ve ana ulaşım şemasına uygun olarak- 1700 hektarlık bir alanı kapsayan yeni bir plan onaylanarak yürürlüğe konulmuştur. Sözü edilen planlarla tarım alanlarının korunması sorunsalı fiilen terk edilmiş, bugünkü H. Okan Merzeci Bulvarı'nın Yenişehir Belediyesi tarafındaki (batıdaki) kısmı ve sahilden (güneyden) bulvara (kuzeye) çıkan geniş yolların çevresi, konut alanlarının gelişme aksı olarak belirlenmiştir¹³⁷.

Kent mekanının yayılımında önceki dönemin eğilimleri üzerinden hareket edildiği 1980'lerde, merkezi iş alanına (MİA'ya) önce Zeytinli Bahçe Caddesi'nin çevresi, sonra da Burhan Felek Caddesi katılmıştır. Bununla birlikte, gelişen sektörlerde etkinlik gösteren şirketlerin büroları aynı yerlerinde kalmış, MİA'ya yeni katılan alanda daha çok serbest meslek ve hizmetler sektörlerine ait işyerleri yer almıştır. Bunun yanında, 1980'lerin sonunda ekonomik canlılık göz önünde bulundurularak yapılan Metropol, Merin gibi iş merkezleri de MİA'nın yoğunluğunu arttıran yapılar olmuştur. Bu yapılar, ekonomik canlılığın olduğu dönemde kentin kendisi de sunduğu ekonomik olanaklarla bir sermaye birikimi haline geldiği için bundan kazanç sağlamak isteyenlerin yaptıkları binalardır¹³⁸. MİA'nın gelişimi genelde

¹³⁷ İmar planlarıyla ilgili temel bilgiler, Güllü (1999: 3-5) ve Mersin Belediyesi eski İmar Müdürü A. Pınar (görüşme, 04 Eylül 1999)'dan edinilen bilgilerden derlenmiştir.

¹³⁸ Ancak, 1990'lardan itibaren yaşanan gelişmelerle bu beklentiler büyük ölçüde boşa çıkmış, perakende ticaret, siyasi parti, sendika gibi gerçek işlevi dışında kullanılan yerler olmuştur.

yeni yapıların birbirine eklenmesi ve yüksek katlı binaların yapılması nedeniyle bir genişleme ve yoğunlaşma biçiminde olmuştur. Bunun yanında, bu dönem içinde konut alanlarının batıya (Müftü Köprüsü-Pozcu-Mezitli) doğru gelişmesiyle çeşitli firmaların Çamlıbel, Pozcu Sementi ve Adnan Menderes Bulvarı çevresinde de yer seçmeye başladığı görülmüştür.

Bu dönemde, sanayi ve depolama tesisleri liman ve serbest bölgenin arkasından doğuya doğru olan Mersin-Tarsus arası bölgede yoğunlaşmış, bu arada aynı bölgenin çevresinde tır filolarının garaj yerleri oluşmuştur. Bunların yanında, MİA'nın kuzeydoğusunda bulunan küçük sanayi sitesinin küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısının artması sonucunda yetersiz kalmasıya yapımına 1991 yılında başlanan¹³⁹ Organize Sanayi Bölgesi'nin de özellikle küçük ve orta boy işletmeleri buralarda yoğunlaştırması beklenmektedir. Montaj, oto tamir atölyeleri, demir-doğrama, mobilya tamiri gibi küçük üretim atölyeleri de MİA ile GMK Bulvarı arasındaki bölgede batıya doğru gelişmeye devam etmiştir. Ayrıca, Karayolları ve Demirtaş mahallelerinin GMK Bulvarına bakan kısımlarında yer alan daha çok inşaat sektörüne hizmet sunan atölye ve işletmeler de daha sonra planlarda buranın ticari leke olarak işaretlenmesini getirmiştir. İş alanları böyle bir düzen içinde gelişirken, konut alanları da önceki dönemdeki yayılma biçimlerini sürdürmüşlerdir.

¹³⁹ Organize Sanayi Bölgesi kararının 1976 yılında Bakanlar Kurulu'ndan çıkmasına karşın, 1984'te yönetim kurulu oluşturulduğunu ve 1991 yılında yapımına başlandığını görüyoruz. Bunun görünür nedeni, kurulmasına karar verilen alanın -Huzurkent beldesinin 2 km. kuzeyi- kamulaştırma bedelinin bulunamamasıdır. Söz konusu gecikmenin kentsel sanayinin diğer kentlere göre geri kalmasında etkili olduğu söylenebilir. Ancak, gerek kamulaştırma bedelinin yüksekliği, gerekse de kent sermayesinin birikimini 1980 sonrasında diğer alanlara yatırdığı için bu gecikmeye fazla ses çıkarmaması, birikim sürecindeki çarpıklığın bu gecikmede önemli rol oynadığını göstermektedir.

İhracatı Teşvik Yasası ve Serbest Bölgenin kurulmasıyla kent ekonomisinin, 1960 ve 1970'lerdeki canlılığını, belli ölçüde biçim değişikliğine uğrasa da, arttırdığı bu dönemde, hızlı nüfus artışı ve birikimin arsa, konut ve inşaat sektörü gibi kentsel alanlara yönelmesinin artışı hem çok katlı yapılaşma, hem de hisseli parselasyon yapılan alanlarda ruhsatsız yapılaşmanın (gecekondulaşmanın) artarak sürmesini getirmiştir. Önceki dönemin sonlarında Müftü Deresinin batı kıyısına geçen ve Pozcu'ya doğru genişleyen çok katlı yapılaşma dönem boyunca Batı'ya (Mezitli'ye) doğru yoğunlaşarak genişlemesini sürdürmüştür. Bunun yanında, ihracatı teşvik yasasının getirdiği kredi ve dövizlerle zenginleşen kesimlerin bu bölgede 1985'lere kadar, bahçeli ev, ya da villa tipi ev taleplerine uygun konutlar da üretilmiştir. Daha sonra, 1984'te çıkartılan ve inşaat sektörüne ve kooperatiflere geniş olanaklar sunan 2982 sayılı Toplu Konut Yasası ile birlikte, bu bölgede çok katlı yapılaşma tekrar artmaya başlamış, lüks olanların yanında orta sınıfların gereksindiği çok katlı yapılar da GMK Bulvarı'nın çevresinde batıya doğru dizilmiştir. Serbest Bölge kararıyla başka kent ve bölgelerden Mersin'e üst ve orta sınıflardan da gelenlerin sayısının görece artması, ekonomik canlılığın sürmesi bu yapılaşmanın devamlılığını sağlamıştır. Çok katlı yapılaşmada bu hatta ek olarak, Kuvayı Milliye Caddesi'nin Osmaniye Mahallesi sınırları içindeki devamı üzerinde kentin formel işgücü piyasasında kendisine yer bulmuş işçi ve memurların (orta-alt gelir gruplarının) oturdukları ve yap-satçı müteahhitlerce yapılan konutları da anmak gerekir.

Kentsel mekanda konut alanlarının gelişimi konusunda imar planı aracının ruhsatsız yapılaşmayı engellemekte başarısız kalması nedeniyle, bu dönemde yapılan

toplu konut projeleri de belediyecilik anlamında önemli bir girişimlerdir. Yapımlarına 1987'de başlanan (Develi, 1991: 79) ve kentsel işgücünün yeniden üretimine yönelik sosyal konutlardan oluşan Akbelen ve Güney Kent gecekondu önleme bölgelerinde Ağustos 1999 itibariyle 13619 konut yapılmıştır¹⁴⁰. Bunlarla görece yoksul kesimlerin konut ihtiyacı belli ölçüde karşılanmaya çalışılmışsa da, Akbelen projesi tamamlanmasına karşın 35 bin konutluk Güney Kent Projesi yarım kalmış durumdadır. Bunun başlıca nedenleri; 1986 İmar Planı'nın konut açısından kentin gelişim aksını bugünkü Yenişehir bölgesi ve H. Okan Merzeci Bulvarı olarak belirlemesi, diğer bütün sosyal konut yapımı örneklerinde olduğu gibi hedef kitlenin düzenli bir işte çalışan (projeye düzenli ödeme yapabilecek) kesimler olması, bu kesimlerin konutun gelir (rant) getirici yönlerine dikkat etmesi¹⁴¹, ve inşaat maliyetlerinin sürekli yükselmesidir. Güney Kent yerleşim alanının yarım kalmışlığına ve konutların düşük standartlarla yapılmasına karşın, bu bölgede kooperatiflerle birlikte yapılan Çağdaşkent, Halkkent, Korukent de yerleşmenin belli anlamda mekanda yayılmasını sağlaması ve düzensiz, rantlarla belirlenen konut alanları dışında kalan az sayıdaki düzenli yapılaşma örnekleri olmaları bakımından önemlidirler.

1986 İmar Planının sonuçlarının ortaya daha net olarak çıktığı ve büyük sermayenin kent alanına daha etkin bir biçimde girdiği, 1990'lı yıllarda ruhsatlı/çok katlı yapılaşma alanında yeni gelişmeler yaşanmıştır. Konut alanlarının GMK Bulvarı boyunca Mezitli'ye doğru sıralanmasının yeni konut üretiminde sınırlarına varması ve

¹⁴⁰ Söz konusu rakam, Mersin Belediyesi İmar Limited Şirketi'nden edinilmiştir.

¹⁴¹ Bu kentsel rantların büyük bir kazanç kapısı haline geldiği koşullarda anlaşılır bir durumdur.

burada yalnızca yüksek maliyetli arsaları kapatan büyük sermayenin yapmakta olduğu çok lüks binaların olması nedeniyle, belediyenin 1986 imar planına uygun olarak yaptığı geniş yolların kenarında kuzey yönünde bir yapılaşma hareketi başlamıştır. Halen imarı sürmekte olan bu yapılaşmanın yoğunlaştığı yerler: İsmet İnönü Bulvarı'nın Cumhuriyet ve Hürriyet Mahallelerindeki devamı, 1998'de yapımı tamamlanan H. Okan Merzeci Bulvarı (2. Çevre Yolu) çevresi, Göçmen Senti'ndeki 26. Cadde çevresi, Akkent ve Çiftlikköy'de Mersin Üniversitesi'ne giden yolların çevresidir. Daha çok kooperatifler eliyle orta sınıfların konut ihtiyacına yönelik yapılan buralardaki çok katlı yapılaşmanın öngörüldüğü 1986 imar planıyla birlikte, konut kooperatifi sayısında hızlı bir artış olmuştur. Bu artış ilk yıllarda daha çok Güneykent projesinden yararlanmak için kurulanlardan kaynaklanırken, sözü edilen imar planında belirlenmiş yeni konut alanlarında etkinlik yürütmek için kurulanların sayısında da aynı yıllarda artış olmaya başlamıştır. Ancak, yeni bölgedeki kooperatiflerdeki asıl artış 1990'lı yıllarda olmuştur. Bu artışları MTSO'ya kayıtlı kooperatif sayısındaki değişikliklerden görmek olasıdır. İmar planının yapıldığı 1986'da kooperatif sayısı 350 civarındayken, bu sayı 1987'de 452'ye çıkmış, 1988,1989,1990 yıllarında durgun bir artış gösterdikten (492'ye yükselmiştir) sonra, 1991-1995 arasında ise MTSO'ya kayıtlı kooperatif sayısında büyük bir artış yaşanmış ve bu sayı 947'ye yükselmiştir (MTSO, 1986-1997 arası yıllar). Söz konusu yapılaşmanın en büyük nedenlerinden biri geniş yolların kenarında daha fazla kata izin verilmesinin sağladığı maliyet düşürücü, rant arttırıcı avantajdır. 1990'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlayan bu yeni

çok katlı yapılaşma alanları, kentin düz bir hat üzerinde lineer gelişme eğilimini yavaşlatmakta, daha geniş bir alana yayılmasını getirmektedir.

Sermaye birikiminin değer üretmeyen alanlara yatırılmasının yanında, oluşan bu yeni konut alanları beraberinde üç önemli olumsuzluğu getirmektedir. Bunlardan ilki, kent çevresindeki narenciye bahçelerinin ve verimli tarım alanlarının iyice yok olmasıdır. İkinci olumsuzluk ise toplumsal, kültürel kurumlar, yeşil alanlar, dinlenme yerlerinden yoksun bulunmasından dolayı buradaki yaşam kalitesinin düşük olmasıdır. Bu konut alanlarının gelişmesiyle gündeme gelen üçüncü olumsuzluk da çevre yolları arasında kalan gecekonduların, bu yapılaşmaya katılamaması - kentin ekonomik durgunluğu da gözönünde bulundurulduğunda daha uzun süre katılamayacağı- nedeniyle bir süre sonra kentte çöküntü alanları olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır. Bu arada, Mimarlar Odası'nın bütün itirazlarına rağmen İsmet İnönü Bulvarı ve GMK Bulvarı'nın kesiştiği noktada yapılan ve 1999 yılında hizmete açılan köprülü kavşak da bu yeni çok katlı yapılaşma bölgelerindeki gelişmeyi, sermaye birikiminin buralara yönelmesini destekleyen bir başka uygulamadır.

Orta sınıfların gereksinimlerine dönük olarak inşa edilen bu çok katlı yapıların yanında, kentin zengin kesimleri için yapılan yeni konut alanları da dönem içinde kentin mekansal gelişiminin önemli boyutunu oluşturmaktadır. Bir dolgu alanı olan İsmet İnönü Bulvarı'nın deniz kenarındaki devamı olan ve 1986 yılında yapımına başlanan Adnan Menderes Bulvarı'nın üzerinde yapılan çok katlı lüks binalar bu yıllarda gelişen konut alanlarından biridir. Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin faaliyet raporlarında geniş yer ayrılan ve yapımına büyük önem verilen Bulvardaki binalar

genellikle, yap-satçı büyük müteahhitler tarafından kentin görece zengin kesimlerine dönük olarak yapılmaktadır. Her ne kadar, Çamlıbel'dekiler kadar birbirine bitişik olmasa da buradaki binalar da Yenişehir Belediyesi sınırları içindeki yerleşim alanları ile deniz arasında bir duvar gibi uzanmakta, estetik ve ekolojik açılardan olumsuz bir durum yaratmakta ve kentteki çarpık yapılaşma ve gelir dağılımı adaletsizliğinin simge mekanlarından biri olmaktadır. Aynı yıllar içinde, büyük inşaat şirketleri tarafından yapılan özel siteler kentteki çok katlı lüks yapılara eklenen ve diğer çok katlı konutların gelişimini etkileyen yapılar olmuştur. Pozcu-Mezitli sahil bandı üzerinde inşa edilen bu siteler, orta ve üst gelir gruplarının kentin karmaşası ve gerilimlerinden güvenli ve konforlu özel sitelere kaçma eğiliminin ürünüdür. Bu nedenle, büyük sermayenin kentsel rant alanlarına yöneliminin en somutlaşmış örnekleri olan söz konusu yapılar toplumsal boyutta da değinildiği gibi Mersin'de mekansal ayrışmaların ve toplumsal gerilimlerin sürekli arttığı kısır bir döngü yaratmaktadır. Son yıllarda gelişen ruhsatlı konut alanlarından biri de orta-üst ve daha zengin kesimlerin yerleşmek için tercih etmeye başladığı kent dışında bulunan Kuyuluk bölgesidir¹⁴².

Çok katlı yapılaşma alanında 1980'sonrasında bunlar yaşanırken, gecekondü önleme bölgelerinin yapılması gecekondulaşmayı yine de önleyememiştir. Bunun, kente doğru olan göç akımının ihracatı teşvik uygulamaları ve serbest bölgenin de etkisiyle yoğun bir biçimde sürmesi, işsizlik oranının yüksekliği ve önleme bölgelerindeki konut fiyatlarının geniş bir kent yoksulu kitlesinin maddi koşullarını

¹⁴² Bunlara ek olarak, H. Okan Merzeci Caddesi'nin 150 metre kuzeyinde kalan Continent Alışveriş Merkezi civarının da bu kesimlere dönük konut alanlarından biri olacağı belediye yetkilileri tarafından belirtilmektedir.

aşmasından kaynaklı üç temel nedeni vardır. Diğer bir deyişle, formel mekanizmalar içinde üretilen ruhsatlı konutların kente yeni gelenlerin gereksinimlerini karşılamakta yetersiz kalması ve pek çok kent yoksulunun maddi koşullarına uymaması, kent çevresinde gecekonduların yapılmaya devam etmesine neden olmuştur. Yeni gecekondularla birlikte, hem varolan gecekondular mahallelerindeki hisseli parseller üzerindeki ruhsatsız yapılaşma ve yoğunluk artmış, hem de ortaya yeni mahalleler çıkmıştır. Gecekondulaşmanın da çok katlı yapılar gibi Müftü Deresinin batısına geçmesi anlamına gelen dönemin yeni bir mekansal gelişmesi, oluşan söz konusu mahallelerin bir kısmının bugünkü Yenişehir Belediyesi sınırları içinde yani kentin batısında kurulan Cumhuriyet, Eğriçam, Akkent, Batıkent mahalleleri olmasıdır¹⁴³. Bu dönem içinde kentin kuzeyi ve doğusundaki eski gecekondular mahallelerine eklenen yeni mahalleler ise Portakal, Selen, Özgürlük, Yeni Pazar, Hal, Güneş, Şevket Sümer Mahalleleridir. Akbelen Mahallesi'nin kuzeybatısında yer alan H. Okan Merzeci Mahallesi ise 1990'lı yıllarda oluşan bir gecekondular bölgesidir. Görüldüğü gibi GMK Bulvarı kentin ruhsatlı (formel) ve ruhsatsız (enformel) konut alanlarını ayıran kalın bir çizgi olmaya 1980'lerde de devam etmiştir.

Gecekondular sayısında artışın olduğu bu yıllarda, gecekondulaşmada da 1980 öncesine göre çeşitli değişiklikler olmuştur. Bunlardan ilki, gecekondulaşmanın daha gerilere gittiği İstanbul ve Ankara'da 1970'lerin ikinci yarısından itibaren söz

¹⁴³ Narenciye bahçesi sahiplerinin kentsel rantlardan pay alma amacıyla hisseli parsellasyon yoluyla sattıkları arsalar üzerinde oluşan gecekondular mahalleleri arasında kalan Pozcu semtinin GMK Bulvarı'nın kuzeyindeki ruhsatlı ve çok katlı yapılaşma ise semte özgü bir farklılıktan kaynaklanmaktadır. Söz konusu farklılık, Pozcu semtinin tarım arazisi olmaması, bataklık alan olması ve tek elde toplanmış alan olması burasının imar planında konut alanı olarak kabul edilmesini bu sayede formel kanallar içinde çok katlı konutlar üretilmesini olanaklı kılmıştır.

konusu olmaya başlayan, gecekondulardaki yapımcı-kullanıcı-ev sahibi özdeşliğinin kırılması eğilimidir. Ancak bu kırılma diğer büyük şehirlerdeki ticarileşme eğiliminden farklı bir gelişmedir. Gecekondularda yapımcı, kullanıcı ve ev sahibinin aynı kişi olması durumunda yaşanan kırılmanın bu farklılığı, söz konusu konut alanlarının hazine arazileri değil de hisseli parseller üzerinde gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, gecekondulaşmayı hazine arazilerini kapatmanın aracı olarak kullananların yarattığı bir ticarileşme eğiliminin Mersin'de de geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Mersin'de gecekondulu alanlarında ortaya çıkan sözkonusu kırılma eğilimini ortaya çıkartan etmen, eskiden kurulmuş mahallelerde yaşayan hanelerin bir kısmının kentteki ekonomik canlılığa paralel olarak, koşullarını iyileştirip formel konut edinme süreçlerine katılmalarıdır¹⁴⁴. Dolayısıyla, kentle bütünleşebilen bu kesimlerin kentin ruhsatlı çok katlı konutlarına taşınmaları sonucunda 1980'lerin ikinci yarısından itibaren yapımcı-kullanıcı-ev sahibi özdeşliği belli ölçüde kırılmalara uğramış, ve gecekonduyu başkasından satın alma, kiracılık gibi yeni olgular ortaya çıkmıştır. Bu olgular, kentte toplumsal ve mekansal bir hareketliliğin yaşandığını da göstermektedir.

Gecekondulu/ruhsatsız konut alanında dönem içinde yaşanan ikinci önemli değişiklik ise varolan yapının üzerine yeni kat çıkmadır. Ticari bir düşüncenin sonucu olmaktan çok, gecekonduda yaşayan hanenin doğum, evlilik gibi etmenlerle

¹⁴⁴ Ekonomik canlılıkla birlikte, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren söz konusu gelişmeyi besleyen etmenler olan bu hanelerin toplu konut yasasının sağladığı avantajlarla kurulan kooperatiflere katılmaları, Demirtaş, Alsancak gibi mahallelerdeki ilk konutların sahibi olan arsa sahibi yerlilerin bir kısmının narenciye bahçesi olan arazilerini hisseli parselleşmeyle sattıktan sonra buralardan taşınmasıyla birlikte düşünmek gerekir.

genişlemesinden kaynaklı olan bu gelişmenin, gecekondu mahallelerindeki yoğunlukları ve altyapı eksikliklerini arttırıcı ve bu nedenle de yaşam kalitesini daha da düşürücü etkileri olmaktadır. Dönem içerisinde çıkartılan 2981 (1984) ve 3290 Sayılı imar afları¹⁴⁵ ve imar ıslah planlarıyla bu yapıların kaçaklıktan çıkarılarak yasallaştırılmaları da bu alanda meydana gelen bir değişiklik olarak söz konusu mahallelerdeki yapılaşmayı özendiren ve oralarda gerekli olan hizmet alanları için yer ayrılmasını -kamulaştırmaları- engelleyen bir uygulamadır. Bu nedenle, gecekonduların mevcut durumlarını kabul eden bu uygulamalar, altyapı ve üstyapı hizmetlerinde bir iyileşme anlamına gelmemiş, aksine bu alanlara dönük yaşam kalitesini yükseltici çözümlerin engeli olmuştur. Sözü edilen gelişmelerle gecekonduların ya da imar planlarının deyimiyle "ruhsat ve eklerine aykırı yapılar"ın kentteki konutlara oranı, 1995 itibariyle, -bu konuda ulaşılabilen en bilimsel çalışma olan- Yenişehir Belediyesi'nin DAMPO adlı danışmanlık şirketine hazırlanmış olduğu "Mersin Kent Bütünü ve Yakın Çevresi 1/25.000 Ölçekli Çevre Düzeni Nazım İmar Planı Planlama Raporu"nda yüzde 32 olarak belirtilmiştir.

2.3.5.2 Kentin fiziki dokusunu etkileyen diğer gelişmeler ve ortaya çıkan sorunlar

Kentin fiziksel dokusunda önceki dönemde oluşan ikili yapı ve çarpık gelişmeyi arttırarak yeniden üreten kentin mekansal yayılımının yanında, bu dönemde

¹⁴⁵ Her ne kadar, imar afları Türkiye'de 1948'den beri çeşitli defalar başvurulmuş uygulamalar olsa da, gecekondulaşmanın ciddi olarak 1973'lerden sonra başladığı Mersin'de, bu ruhsatsız ve kaçak yapılaşmayı yasallaştırılan en önemli af kararları 1984'te çıkartılan 2981 sayılı yasa ve 3290 sayılı yasa olmuştur.

söz konusu dokuyu etkileyen yeni gelişmeler de ortaya çıkmıştır. Söz konusu gelişmelerin başlıcaları, turizm yatırımlarının hızlı bir artış göstermesi, özellikle ikincil konutlarla kıyı alanlarının çarpık yapılaşarak yağmalanması, hipermarketler, otomobil sahipliğinin artmasıdır. 1980 sonrasında yaşanan bu gelişmelerin sonucunda, Mersin'de ortaya, çevre kirliliği ve tarım topraklarının amaç dışı kullanımlarla yok edilmesi, kentin tarihi dokusunun tahribi gibi önemli kentsel sorunlar çıkmaktadır.

Bu dönem içerisinde hızlı ekonomik gelişmeyle elde edilen birikimin yöneldiği alanlardan biri, Türkiye'nin diğer kıyı kentlerinde de olduğu gibi turizm yatırımları olmuştur. Bu alanda yaşanan değişimlerin kentin fiziksel dokusuna somut etkisi 1980'lerin ikinci yarısından itibaren yapılan oteller, motel ve pansiyonlardır. Mersin kent merkezi ve kıyı boyunca batıya doğru yapılan bu turistik tesislerin oransal olarak büyüklüğünü 1985-1994 arasında oda sayısının Mersin merkez'de 544'ten 1599'a, Erdemli-Silifke-Anamur-Bozyazı arasındaki sahil şeridinde 189'dan 1030'a çıkmasından anlamak mümkündür¹⁴⁶ (MTSO, 1985-1994 arası yıllar). Bunların yanında, kentte turizmle ilgili yaşanan bir başka gelişme de, Mersin-Silifke-Anamur arasındaki kıyı şeridine yapılan ikincil konut (yazlık) sayısının artması ve bu bölgede pansiyonculuğun gelişmesidir. Bu durum, kent çevresinde, Adana, Kahramanmaraş, Kayseri, Niğde, Gaziantep kentleri başta olmak üzere orta sınıflara yönelik iç turizmin gelişmesi anlamına gelmektedir. 1980 Sonrasında, Türkiye yerleşme sisteminde yaşanan kıyaslaşma eğiliminin bir yansıması olan bu iki gelişme, aynı zamanda, kentte

¹⁴⁶ Ancak, 1994 yılından sonra diğer sektörlerde olduğu gibi bu alanda da durgunluk başlamış. 1996'ya gelindiğinde oda sayısı Mersin'de 1622'ye çıkarken, sözü edilen sahil şeridindeki sayı 977'ye düşmüştür (MTSO, 1994; 1995; 1996).

yaratılan değerlerin önemli bir bölümünün kentsel rant alanlarına yatırılmasının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Kentin sermaye birikim sürecinin kırılma alanı olmasında önemli oranda pay sahibi olan bu mekansal gelişmeyi, 1990'lı yıllarda büyük hipermarketler izlemiş ve izlemektedir. Halen yapımları devam edenlerle birlikte sayısı artan ve kısa süre içinde kentteki perakende ticaret pazarının önemli bir kısmını elinde tutar konuma gelen hipermarketler¹⁴⁷, Continent örneğinde görüldüğü gibi kentsel rantların artışı ve mekansal dokunun gelişiminin yönlendirilmesinde de etkili olmaktadır. Bu arada Mersin'de hipermarketlerin sayısındaki hızlı artışın pazarın genişlemesinden çok ileride kentin ekonomik ve demografik olarak gelişeceği, bunun da arsa fiyatlarını bugünkünden daha büyük hızda arttıracığı beklentisinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu nedenle, hipermarketlerin kuruluş amaçlarından biri de şu anda görece durgun bulunan arsa piyasasından alınan kent içindeki toprakların spekülâtif kaygılarla kapatılması anlamına gelmektedir.

Kentin mekansal yayılımı ve fiziksel dokusunun gelişiminin beraberinde getirdiği bir gelişme de özel oto sahipliğinin artmasıdır. Bunun en önemli nedeni toplu taşımacılığın geri olduğu bir kent olan Mersin'in kıyıya paralel 3 geniş cadde üzerinde gelişen yapılaşmasıdır. Belediye tarafından 1986 yılında hazırlanan imar planı doğrultusunda kaynaklar yolların yapımına harcanırken, aynı ölçüde gelişkin bir toplu taşımacılık altyapısının kurulmaması ve büyük sermayenin görece kârsız olan bu alana

¹⁴⁷ Mersin'de kapalı alanı 2500 metre kareyi aşan, en az 8 yazarkasalı ve gıda ürünleri satan otoparklı marketleri kapsayan hipermarketlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bunlar, Ankara, İstanbul'dakilerden farklı olarak kentin yakın çevresinde değil, içinde yer seçmektedirler.

girmemesi bir yandan dolmuş işletmeciliğini, bir yandan da özel oto sahipliğini önemli ölçüde arttırmaktadır. Dolayısıyla, özellikle yukarıda sözü edilen yeni çok katlı yapılaşmaları belirleyen plan ve plan revizyonları aynı zamanda, otomobil sayısının İçel rakamlarıyla, 1987'de 23603 iken 1990'da 30978, 1993'te 49008'e, 1997'de 70072 olmasını, başka bir deyişle 10 yılda 3 kat artmasını getirmiştir (DİE ve DPT İstatistikleri). DİE ve DPT'nin yayınladığı veriler, ayrıca, 1993-1997 arasında, özel otomobil sahipliğindeki artışın Mersin'de yüzde 43 oranında iken Türkiye'de yüzde 39 oranında olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, ticari yanı gelişkin, ikincil konut sayısının Anamur'a doğru yüksek olduğu kentte başka illerin plakasını taşıyan otomobil sayısı da fazladır. Kentin halen sürmekte olan yapılaşmasının kentin geleceğinde trafik, otopark sorununu önemli ölçüde arttıracak beklenmektedir. Bu artış beklentisi, üzerinde çokça tartışılan ve yaklaşık 1,5 trilyon liraya (8 Milyon ABD Doları'na) mal olan köprülülük kavşak yapımının (Çınar Gazetesi, 2 Haziran 1999) da gerekçesini oluşturmaktadır. Belediyenin kaynaklarını, konut sorunu ve -bir sonraki bölümde ele alınacak olan- yol, toplu taşımacılık, kanalizasyon, çevre temizliği, çöp, drenaj gibi kentin pek çok mahallesinde yakıcı bir biçimde yaşanan altyapı sorunlarını çözmek yerine, böylesi projelere harcaması da özel oto sahipliğinin kente verdiği zararların göstergesidir¹⁴⁸.

Kentin 1980 sonrasında yaşadığı gelişmelerin mekansal yansımalarından biri de kıyı yağmasıdır. Mersin-Erdemli-Silifke-Anamur-Bozyazı hattında kıyı boyunca

¹⁴⁸ Valiliğin Polar Araştırması'na göre, ekonomik sorunlardan sonra, Mersin'de halkın en fazla şikayetçi olduğu konu, yüzde 25,9 ile belediye hizmetlerinin yetersizliğidir. Belediye hizmetleri açısından, ankete katılanların yüzde 45,3'ü kanalizasyon, yüzde 25,4'ü yol, yüzde 15,5'i çevre ve çöp sorunlarından şikayetçidir (İçel Valiliği, 1999a: 13).

yapılan turistik tesisler, kent içinde Pozcu-Mezitli arasında yapılan apartman ve siteler Anayasaca kamu malı sayılan bu bölgelerdeki kıyıların denetimsiz biçimde yağmalanmasının örneklerindedir. Bu yağma kamu yararı, kıyılardaki tarihi-doğal güzellikler, doğal hayatın, tarım topraklarının korunması gibi gereklere aykırı olmanın yanında, deniz ve su kirliliği sorunlarına neden olmaktadır (İçel Valiliği, 1998: 2). Sözü edilen yerlerdeki arsaların birincil ya da ikincil konutlarla dolması ve eski çekiciliklerini yitirmesi 1990'ların sonuna gelindiğinde, rant peşindeki büyük sermayenin Mersin-Tarsus-Adana arası kıyı şeridine yönelmesini getirmiştir (Geray, 1998). Zengin bitki örtüsüne ve Mersin ve Tarsus ovalarının verimli topraklarına sahip bu bölge Turizm Merkezi olarak belirlenmiştir. Mersin büyük sermayesinin örgütü olan Mersin Sanayici ve İşadamları Derneği-MESİAD tarafından gündeme getirilen ve Türkiye için ikinci bir GAP olacağı söylenen bu gelişmenin de orta ve uzun vadede sermaye birikim sürecindeki kırılmayı arttırarak, kentin gelişimini ekonomik açıdan olsun, ekolojik, tarihsel ve kültürel açılarından olsun olumsuz biçimde etkileyeceği belirtilmektedir (Geray, 1998). Burada gelişecek olan yapılaşmanın da şehircilik bilimine, kamu yararına ve mimarlığın temel ilkelerine aykırı olarak tamamen kâr maksimizasyonuna ve haksız kazanca (ranta) tâbi bir biçimde gelişeceği, tarihsel ve doğal zenginlikleri yok edeceği konusunda bugüne kadarki örnekler yeterli ipuçları vermektedir.

1980 Sonrasında kentin mekansal gelişimi açısından yaşanan bütün bu gelişmelerin kentte neden olduğu sorunlardan biri de kent merkezinde bulunan eski planlı, düzenli ve modern tarihi dokunun tahrip edilmesidir. Tarihi değeri olan eski

binalar ve mahallelerin bakım ve onarımına gereken önemin verilmediği, yıkılmaya terk edildiği dönem içinde, Azak Han, Kuvayı Milliye ve Fesih Kayabalı caddelerinin birbirini kestiği yerde bulunan Eski Kilise gibi değerler de rant uğruna yıkılmıştır. Türkiye'nin 19. yüzyıldan beri süren modern (kapitalist) kentleşme tarihinin olumlu örneklerinden biri kabul edilen (Renda, 1995) kentin tarihi dokusu ve evlerinin tahribi 1980 sonrası süreçlerin kentte neden olduğu en önemli olumsuzluklardan biridir. Çünkü, kentin olumlu bir özgünlüğü olan merkezdeki tarihi dokunun yıkılmaya terk edilmesi ve hatta yıkılması kentin kimliğini boşaltmakta, Mersin'de yaşayanların kentle değersel ilişkileri önemli ölçüde yok olmaktadır. Bunun yanında, Mersin-Mezitli-Silifke arasındaki sahil şeridi üzerinde bulunan tarihi değerlerin rant ve turizm uğruna tarihi değerlerin tahrip edilmesi de İçel geneli açısından etkili olan bir durumdur. Söz konusu sahil şeridi üzerinde bulunan meyve bahçeleri de aynı şekilde yok edilmiştir.

Sonuç olarak, Mersin kenti, 1980 sonrasında, kıyı boyunca bir set gibi uzanan çok katlı yapıların, kenti bir kuşak gibi çevreleyen gecekonduların, yüksek katlı binaların, hipermarketlerin, otomobillerin ve geniş yolların mekanı doldurduğu, kıyıları kirletilmiş ve işgal edilmiş, verimli tarım toprakları yok edilmiş, düzensiz ve çarpık büyüyen anti-ekolojik bir kent haline gelmiştir. Pek çok Türkiye kentinde geçerli olan söz konusu mekansal gelişme biçiminin sürmesi durumunda, kentin ileride daha büyük ekonomik, toplumsal ve ekolojik sorunlarla karşılaşması güçlü bir olasılıktır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dünya ekonomisinde 1970'lerde kar oranlarının azalması eğilimi nedeniyle yaşanan ve 1973'teki Petrol Şoku'nun ardından enflasyon ve işsizliğin artmasıyla somutlaşan büyük kriz, kapitalist ülkelerde, 2. Dünya Savaşı sonrasında gelişen ekonomi-politik sistemin yerine, yeni bir yapılanmaya geçilmesini gerekli kılmıştır. Bu yeniden yapılanmanın temel unsurları olan serbestleştirme, düzenleme-dışı bırakma, esnekleştirme üzerinden yeni bir ekonomi-politik yapı ortaya çıkmış ve ekonomik, toplumsal, yönetsel, siyasal, kültürel boyutlarda çeşitli sonuçlar doğurmuştur.

Neo-liberalizm, genel olarak sermayenin, Keynesci devlet müdahaleciliğinin ve refah devletinin getirdiği engellerden kurtulması anlamında ekonomiyi ve toplumsal ilişkilerin pek çok boyutunu piyasa mekanizmasının işleyişine bırakılması arzusuna dayanmaktadır. Dış ticaret ve parasal işlemler üzerindeki iç pazar bütünleşmesine yönelik (ulusal kalkınmacı) sınırlamaların kaldırılması, çevre koruma, işçi sağlığı, sosyal güvenlik gibi düzenlemelerin esnetilmesi ve daraltılması, özelleştirme, Toplam Kalite Yönetimi ve alt sözleşme ilişkileri (taşeronlaştırma) üzerine kurulu esnek üretim sistemleriyle işçi sınıfının parçalanarak, pazarlık gücünün sürekli olarak azaltılması, işçi sınıfının yüksek işsizlik oranlarıyla baskı altında tutulması neo-liberalizmin söz konusu genel amaçlar doğrultusunda başvurulan ve halen sürmekte olan politikaların ortaya çıkardığı gelişmelerin başlıcalarıdır.

Sermaye birikim tarzında, toplumsal sınıflar arası bölüşüm ilişkilerinde ve devletin bu tarzın yaşama geçirilmesi ve ilişkilerin düzenlenmesindeki rolünde bir

dönüşüme de işaret eden söz konusu gelişmelerin, siyasal, yönetsel, toplumsal ve kültürel boyutlarda da önemli yansımaları olmuş ve/veya olmaktadır. Bunlardan ilki, yeni sağ ideolojinin ortaya çıkması ve siyasal iktidara gelmesidir. Toplumsal adaletçilik yerine bireyciliği, planlama ve devletin ekonomik-toplumsal istikrarı/uzlaşmayı sağlamaya dönük düzenlemeleri yerine piyasa mekanizmasının egemenliğini getiren bu anlayış, yönetsel boyutta devletin küçültülerek, iç-dış güvenlik ve adaletten oluşan klasik işlevlerini etkin biçimde yerine getiren bir aygıtı dönüştürülmesi anlamında yeni bir anlayışı ortaya çıkarmaktadır. Devletin ekonomik girişimlerini özel sektöre, toplumsal adaleti sağlayıcı görevlerini hükümet dışı örgütlere devretmesini savunan yeni sağ anlayışın yönetim anlayışı bu nedenle, “etkin-taşeron devlet”, “geceyarısı bekçisi devlet”, “jandarma devlet” gibi adlandırmalarla anılan bir yönetim sistemini gündeme getirmektedir. Neo-liberal yeniden yapılanma ve onun devamı niteliindeki yeni sağ anlayışın toplumsal boyutta da etkileri olmaktadır. Yeni sağ ideoloji ve onun gücünü aldığı ekonomik, politik ve düşünsel ortamın toplumsal yaşamda yarattığı değişim, mülkiyetçi-rekabetçi bireycilik, girişimcilik kültürü, muhafazakarlık, düzensizlik, bilinemezlik ve pro-modern ideoloji, inanç ve yaşam pratiklerinin 1970’lerin krizinden önce geçerli olan ideoloji, değer ve yaşam pratiklerinin yerini almasıdır. Bütün bu gelişmelerin bütünleyeni ise, toplum bilimlerinin bütün disiplinlerinde, mimarlık ve sanat dallarında yeni yönelimlere ve tartışmalara neden olan post-modernizmin gelişmesi olmuştur. Sıralanan bu alanlarda, çoğulcuğu ve parçalanmayı onaylayan, farklılık ve çeşitliliğe vurgu yapan bir kültürel mantığı gündeme getiren post-modernizm, aynı zamanda, bilimin büyük anlatılar kurma

yeteneğinin kalmadığı kabulünden hareket ettiği için dünyada yaşanan çelişki ve adaletsizliklerin çözümü konusunda nihilist ve kötümser bir bakışa yol açmaktadır.

Yaşanan bu süreçlerle beslenen küreselleşme ise, çokuluslu nitelik kazanmış sermayenin, 1990'lardan itibaren Doğu Bloğu ve ulusal kalkınmacı devlet anlayışından kaynaklı kısıtlamalardan kurtularak, dünya çapında hızlı ve rahat biçimde yayılması çabasıdır. Bu çabanın sonucunda, piyasa ekonomisi ve neo-liberalizmin belirleyiciliğinde, dünya çapında ciddi bir ekonomik bütünleşmenin yaşandığı ve sermayenin dolaşım döngüsünün artık tek tek ülkeler düzeyinde değil, dünya ölçeğinde gerçekleşir hale geldiği kabul edilmektedir. Ancak, bu durumun, kapitalist gelişmenin tarihinde yepyeni bir duruma işaret ettiğini savunanlar, yaşanan sürecin ortaya çıkardığı ve daha büyük krizlere zemin oluşturan bazı gerçeklikleri görmezden gelmekte, sermayenin ulaşmayı amaçladığı hedefleri de olmuş gibi göstermekte ve karşı konulamaz, alternatifsiz ve akla yatkın tek doğruymuş gibi sunmaktadır. Bu özelliğiyle küreselleşme kavramı, içerisinde yer alan; ulus-devletlerin öneminin kalmadığı, sermayenin ulusal kimliğinden arındığı, 1970'lerin krizinin aşıldığı, bütünleşmenin her ülke ve toplumsal kesim açısından aynı oranda refah, özgürlük ve demokrasi getirmekte olduğu gibi pekçok önermenin tartışmalı ve görelî olduğu bir ideolojik söylem haline gelmektedir. Halbuki, henüz tamamlanmamış olan bu bütünleşme süreci, sermayenin 19. Yüzyılın sonlarından/finans kapital olgusunun ortaya çıkmasından bu yana geçerli olan uluslararasılaşma eğiliminin, onu 2. Dünya Savaşı sonrası konjonktürün etkisiyle yavaşlatan koşulların ortadan kalkması sonrasında yeniden ve daha güçlü bir biçimde açığa çıkmasından başka bir şey değildir.

Sonuç olarak, ticaret, yatırım, finans alanlarında, siyaset ve kültür alanında, ulus-devlet sınırlarını aşan ilişki ağlarını önemli ölçüde güçlendiren ve hızlı bir akış içerisine girmesine neden olan bu ekonomik bütünleşme süreci, asıl olarak ÇUŞ'ların gereksinim ve isteklerine uygun bir ekonomik yapı kurmayı hedefleyen neo-liberal politikaların sürekli genişleyen bir uygulama alanı bulmasına yol açan bir gelişmedir.

Kriz-yeniden yapılanma ikilisinin doğurduğu neo-liberalizm ve küreselleşme eğilimleri mekansal gelişmeler üzerinde de kentlerin evriminde yeni bir dönemin başlamasına neden olacak ölçüde etkide bulunmuştur. Söz konusu dönemi ortaya çıkaran ve 1980'lerden günümüze kadar geçerli olan gelişmeler; metropolitenleşme dinamiğinin kentteki ortak kamusal mekanları ve sokak kavramını ortadan kaldıracak ölçüde hızlanması ve kentsel tüketimin biçiminin değişmesiyle, kolektif tüketimin ve bütünsel kent planlamasının gerilemesidir. Bireysel tüketim ve parçalı post-modern planlamanın ön plana geçmesiyle ortaya çıkan bu durum, refah devleti dönemi kentlerini niteleyen, kentsel işgücünün yaşam koşullarını iyileştiren kolektif tüketimle ve toplumsal çıkarlar adına bireysel çıkarlarının kısıtlanabilmesini de içeren kent planlamasıyla düzenlenen ve bütünleştirici kentleşme olarak adlandırılan anlayışın yerine, gergin ve dışlayıcı bir kentleşme süreci olan neo-liberalizm döneminin kentine geçilmesini getirmiştir. Merkezdeki ortak kamusal mekanların yerini, tüketim ve eğlence merkezlerinin almaya başladığı neo-liberal dönemin kentlerinde; kentsel işgücünün yaşam koşullarının önemli ölçüde bozulması, metropolitenleşmenin hızlanarak ve yeni biçimler alarak sürmesi, toplumsal sınıf ve katmanların mekansal ayrışmasının belirgin hale gelip yeni eşitsizliklere kaynaklık etmesi, otomobil-merkezli

kentsel gelişme ve onun getirdiği trafik, çevre kirliliği, çarpık kentsel büyüme gibi sorunlar derinleşerek yaşanmaktadır.

Neo-liberal dönemin kentlerinin şekillenmesinde önemli ölçüde pay sahibi olan ve bu dönemde ortaya çıkan diğer gelişmeleri besleyen bir yaklaşım ise, farklı coğrafyalar arasında daha rahat ve hızlı hareket edebilme olanağına kavuşan çokuluslu sermayenin, ulus devletler yerine, kendisine daha fazla olanaklar sunan yerellikleri ön plana çıkarmasıdır. Bu nedenle, yeni uluslararası işbölümü içinde bazı kentler ön plana çıkartılırken, bunların dışında kalanlar daha geri konumlara itilmektedir.

Bu süreçte öne çıkartılan kentler, yerel ekonomilerin olanaklarından yararlanmayı bir politika haline getiren çokuluslu sermayenin kararlarına, isteklerine ve sorunlarına bağımlı olarak, ulus-devletten özerkleşerek gücünü ve yetkilerini artırmaya çalışmaktadırlar. Bunların sonucunda, küreselin ulus-devlete göre daha uygun ölçeği olan kentlerin kaderinde, başta çokuluslu sermaye olmak üzere, sermayenin etkisi daha da artmakta, gerek ulus-devletin önemi gerekse de işçi sınıfı, orta-alt sınıf ve kent yoksullarının konumları geçmişe göre dikkate alınmamaktadır. Çokuluslu sermayenin yerelliklerle baş başa kalma isteği, neo-liberal politikaların etkin olduğu günümüzde ulus-devletleri bu ilişkiye izin vermek ve zemin hazırlamak yönünde zorlamaktadır. Bu durumun bütünleyeni olarak ortaya yarışan yerellikler/kentler olarak adlandırılan ve kentlerin dünya ekonomisinin işleyişinden daha fazla çıkar sağlamak için, yabancı sermayeyi kendisine çekecek karlılık koşullarını hazırlaması üzerine kurulu bir model ortaya atılmaktadır. Bu model içinde hareket eden ve küreselin yereli sayılan kentler, bu süreç içerisinde ulusal birimlerle (ve bu birimlerden olan diğer kentlerle) moleküler

içerisinde ulusal birimlerle (ve bu birimlerden olan diğer kentlerle) moleküler bağlarını koparmış, serbest ve dengesiz dolaşan tekilleşmiş birimler haline gelmektedirler

Neo-liberalizm ve küreselleşme eğilimleriyle birlikte, ulus-devletlerin kalkınma ve toplumsal adaleti gözetken korumacılığının sonucu olan müdahalenin, piyasanın ve çokuluslu sermayenin önündeki engelleri kaldırmak anlamında yeni tür bir müdahaleciliğe evrilmesi de, sözü edilen kesimin yerelliklerin ve kentlerin kontrolünde yerel güçlerle baş başa kalmasına, onları kendisine bağımlı kılmasına yol açan bir gelişmedir. Böylesi bir gelişmenin sonucu olarak da devletlerin eşitsiz mekansal gelişmelere ve bu kapsamda kentsel eşitsizliklere önceki dönemde olduğu gibi bir müdahalesi pek olanaklı olmamaktadır.

Küreselleşme sürecinin kentler üzerindeki etkilerinden biri de, bazı kentler desteklenip parlatılırken belirli bir gelişme temposunu yakalarken, bazılarının iyice gözden düşmesi ve çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır. Aynı mekansal bütün içinde bir yerin yükselişiyle diğerinin gözden düşmesi ve mekansal yoksulluk içinde olması durumu, özellikle gelir dağılımı adaletsizliğinin katlamalı olarak arttığı, zenginliğin ve yoksulluğun bir arada, ancak birbirinden kalın çizgilerle (site duvarlarıyla) yalıtılmış biçimde yaşadığı metropoliten kentlerin içinde ise çarpıcı bir biçimde yaşanmaktadır. Dolayısıyla, küresel-yerel ilişkisinin içeriği nedeniyle, günümüzün mekansal gelişme eğilimleri, kentler arasında ikilemlere, kentin iç mekanında ise ikili bir yapıya neden olmaktadır. Kentte büyük gökdelenler, banka binaları, iş merkezleri (plazalar), ışıklı vitrinlerle, çöküntü alanlarının yan yana bulunmasıyla simgelenen ikili yapı, kentin belli kısımları günümüzün belirleyici

ekonomik ilişkileri içinde yatırımları, hizmetleri ve diğer maddi olanakları kendine çekip gelişirken, bunun dışında kalanların önceki dönemlerden daha fazla merkezden olanaklardan dışlanarak yoksullaşmasının ürünüdür. Sözü edilen ikili yapı, toplumda gerilimi artıran bir kutuplaşmayı da gündeme getirmekte ve gergin ve dışlayıcı bir kentleşme sürecinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Sermayenin dolaşımını kolaylaştırmayı ve refah devletinin tasfiyesini amaçlayan yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olan ve küresel-yerel ilişkisinin ekonomik boyutu içinde değerlendirilebilecek iki gelişme daha yaşanmaktadır. Yerel yönetimlerin yapısı, anlamı ve işlevlerinde bir değişime yol açan söz konusu iki gelişme, yerel altyapı finansman sisteminin dış krediye dayanır hale getirilmesi ve özelleştirme politikaları ve uygulamalarının yerel yönetimler düzeyinde daha hızlı ve kolay biçimde gerçekleştirilmesidir. Bu iki uygulama, neo-liberalizm ve küreselleşme eğilimlerinin diğer sonuçları olan; kolektif tüketim hizmetlerinin azaltılması, bütüncül ve ekonomik-toplumsal içerikli planlama anlayışının terk edilmesi, yarışan kentler modeliyle birleşerek kent yöneticiliğinin, kent işletmeciliğine dönüşmesine yol açmıştır.

Neo-liberal yeniden yapılanma ve onu tamamlayıcısı olan küreselleşme sürecinin ürünü olarak, tüm dünyada yaşanan değişimlere koşut olarak Türkiye gibi geç kapitalistleşen azgelişmiş ülkeler de 1980'lerden itibaren yapısal bir değişime girmişlerdir. Sermaye birikim tarzını ve sürecini değiştiren bu gelişmenin, kentsel gelişmeler üzerinde de doğrudan etkileri olmuş, gelişmiş ülkelerde neo-liberal anlayışın

etkisiyle şekillenen kentleşmenin, Türkiye kentlerinde de hakim olmaya başlaması gündeme gelmiştir.

Türkiye ekonomisinde 1974'ten beri yaşanan ödemeler dengesi krizini aşmak için 24 Ocak Kararları'yla birlikte 1980 yılında, iç pazara dönük ithal ikamesine dayalı birikim tarzı yerine, iç pazarı daraltan dışa dönük ihracata dayalı yeni birikim tarzına geçilmiştir. Dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi hedefleyen yeni birikim tarzı, bunu yaparken hem toplumsal sınıflar arası, hem de sermaye sınıfının kendi içerisindeki bölüşüm ilişkilerinin yeniden yapılanmasını getirmiştir. İşçi sınıfı ve işgücünü oluşturan diğer kesimlerin ücretlerinin ve alım güçlerinin düşürülmesi ve sermayenin ticaret ve finans kesimlerinin daha geliştirilip ve sanayinin dışa dönük olmaya teşvik edilmesi, bu yeniden yapılanmanın somut sonuçları olarak, aynı zamanda dışa açılırken avantajlı bir konuma gelme arzusunun bir sonucudur. Neo-liberal politikaların bütünleyeni olarak, 1990'lı yıllardan itibaren gelişen, uluslararası sermayenin dünya çapındaki hareketinin önündeki engellerin azalması ve dolaşım hızının artması anlamında küreselleşme süreci ise bu politikaların ve birikim tarzının daha hızlı ve etkin bir biçimde uygulanmasını ulusal sermayeler ve kapitalist devletler açısından zorunlu hale getirmektedir.

1980'den itibaren başlayan ve günümüzde de süren neo-liberal ekonomik politikalarla birlikte ithal ikameci birikim tarzından ihracata dayalı kalkınma olarak adlandırılan bir birikim tarzına geçilmesi, önceki dönemlerden farklı bir kentleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan en önemli gelişmelerden birisi, söz konusu ekonomi politikalarının büyük sermayeyi kentsel gelişmeden doğan değerlerden pay almaya itmesiyle, önceki dönemde küçük üreticiliğe bırakılmış olan

kentsel rantlar ve kentsel tüketim alanlarının büyük sermayenin ilgi alanlarına girmesidir. Kentleri sermaye birikim sürecinin kırılma alanı haline getirerek, genel olarak ekonomiyi olumsuz etkileyen bu gelişmenin kentlerin mekansal dokusu ve kentsel sistemin örgütlenmesi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bunun yanında, bu dönemde, dış ticaret bakımından gelişmiş metropoliten kentler ve ulusal ve uluslararası sermaye ile ilişkilerini geliştiren ve bulunduğu yerin dışsallıklarını kullanan Denizli, Gaziantep gibi kentler ve turizm kentleri ön plana çıkmakta ve ülkenin batısında kalan bölgeler gelişmektedir. Kentsel nüfus oranının kır nüfusunu aştığı, tarım sektörünün ve ücretlerin ulusal gelirden aldığı payın düştüğü bu dönemde ülkenin az gelişmiş bölge ve kentleri, ekonomik olanaklar ve nüfus bakımından daha da gerilemektedir. Gecekondulaşma, kıyı yağması ve ikili kentsel yapı gibi sorunların dönüşümlere uğrayarak bir sorun olarak varlığını sürdürmesi, yerel yönetimlerin yaşadığı değişimlerle birlikte işlevlerinin değişmesi ve öneminin artması da bu dönemin önemli kentsel gelişmeleri olmaktadır. Neo-liberalizm dönemini niteleyen, gelir dağılımı adaletsizlikleri ve mekansal ayrımlaşma dinamikleriyle belirlenen gergin ve dışlayıcı kentleşme süreci, Türkiye'nin İstanbul, Adana, İzmir gibi büyük kentlerinde de geçerli olmaya başlamıştır. Bu durumun, kentlerde belirgin bir kutuplaşmaya yol açtığı, kentte yaşanan gerilimleri önemli ölçüde arttırdığı görülmektedir. Kentlerde, gerek zengin kesimlerin korunaklı ve konforlu sitelere kaçması, gerekse de yoksulların birer çöküntü alanına dönüşmüş gecekondu mahallelerinde etnik, kültürel ve dinsel kimlikler üzerinden içe kapanık bir yaşam sürmeye başlamasıyla, çift yönlü bir gettolaşma sürecini getiren bu gerilimlerin artmasında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu

bölgelerinde yaşanan olaylar nedeniyle, buralardan Türkiye'nin batısı ve güneyine doğru yaşanan kitlesel göçlerin de önemli etkisi olmuştur.

Neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin ürünü olan ihracata dayalı birikim tarzının geçerli olduğu 1980 ve 1990'lı yıllarda, liman kenti olmasının etkisiyle, eskiden beri ulusal, uluslararası ve bölgesel gelişmelere oldukça duyarlı bir konumda bulunan Mersin kenti önce hızlı bir gelişme ve canlılık içinde olmuş, ancak daha sonra bunu kaybederek, durgun bir sürece girmiştir. Bu dönemki birikim tarzı Mersin'in 1990'lara kadar zenginleşmesini sağlarken, aynı zamanda bu süreçte yaratılan sermayenin yatırıldığı sektörlerin ve alanların da değişmesini getirdiği için kentsel mekanın gelişim ve değişiminde etkili olmuştur. Canlı iç pazar üzerinde yükselen ithal ikameci birikim döneminde, Mersin'de sermaye birikimi sanayi, ticaret ve tarım sektörlerine görece dengeli bir biçimde yapılırken, dış pazarda rekabet edebilmek amacıyla iç pazarın daraltıldığı ihracata ve onun getireceği dövize odaklı bir modele geçilmesi sanayiye gerilemiş, ticaret, ulaştırma ve haberleşme sektörlerini ön plana çıkarmıştır. Bu sektörlerden sağlanan birikimin önemli bir bölümünün Gökdelen, büyük oteller, iş merkezleri, lüks çok katlı siteler, hiper marketlerle somutlaşan, yüksek kazanç olanakları sunan kentsel alanlara yönelmesi eğilimi de, 1980'lerden itibaren kentin mekansal gelişiminde sıklıkla karşımıza çıkan bir etmen olmuştur. Bütün bunların, sermaye birikim süreci açısından getirdiği sonuç, Mersin'de yaratılan katma değer önemli bir kısmının hem ticaret, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde kalması, hem de turizm yatırımlarına ve kentsel rant alanlarına kayması olmuştur. Sonuçta, ekonomide yaratılan değerlerin önemli bir bölümünün arsa sahiplerine rant

olarak transfer edilmesi nedeniyle birikim sürecinin kırılması, bugün Mersin'in en büyük sorunudur.

Çalışmamızda yeni eğilimlerin Mersin kentine yansımaları esas olarak, ekonomik, toplumsal, mekansal ve yönetsel (belediyecilik) boyutlarda ele alınmıştır. Bunun sonucunda, neo-liberalizm ve küreselleşmenin gerek genel olarak dünyanın pek çok kentinde, gerekse de Türkiye kentlerinde doğurduğu kentleşme eğilimlerinin Mersin kentinde de geçerli olduğu görülmüştür. Hatta, Mersin: büyük sermayenin kent alanına daha fazla yönelmesi, yaygın işsizlik; kentsel yoksulluğun artması; gelir dağılımı adaletsizliklerinin derinleşmesi; bunlara bağlı olarak, konut ve yaşam alanlarında ekonomik-toplumsal farklılaşmanın getirdiği mekansal ayrışmanın daha da belirginleşmesi ve zengin-yoksul, yerli-göçmen gibi farklı kesimler arasındaki gerilimlerin artması; modern kentli ilişki ağları yerine kökene dayalı geleneksel-enformel ilişki ağlarının gelişmesi; kent-içi farklılaşmalara kültürel-etnik-dini boyutların eklenmesi (cemaatleşme) gibi, 1980 sonrasında Türkiye kentlerinde gündeme gelen kentsel gelişme eğilimleri ve sorunların en kolay gözlemlenebildiği kentlerden bir haline gelmiştir. Söz konusu kolaylığın nedeni, Türkiye'nin büyük kentlerinde 1980 sonrası süreçte geçerli olan ekonomik ve demografik gelişmelerin, - 1980 sonrası birikim süreci bakımından avantajlı bir liman kenti olan ve 1980'lerden itibaren nüfusunun 212 binlerden 600 binlere yaklaştığı- Mersin'de de geçerli olmasıdır. 1990'larda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç edenler ise, batı ve güneydeki bütün göç alan kentlerde olduğu gibi, Mersin'de de özellikle işsizliğin, yoksulluğun, mekansal ayrışmanın artmasında önemli bir rol oynamıştır.

Kentin ekonomik yapısında, toplumsal yaşamında ve mekansal gelişiminde, sermaye birikim tarzının değişmesine ve hızlı ve yoğun göç süreçlerine bağlı olarak, bu gelişmeler yaşanırken belediyeçilik anlayışı ve pratiğinde de önemli bir değişim yaşanmıştır. Belediye meclislerinde ticaret, inşaat, konut sahipliği sektörlerinin ağırlıklı olarak temsil edildiği, diğer kesimlerden gelenlerin yıldan yıla daha az temsil edilme şansı bulabildiği 1980 sonrasında, 1985 yılında -diğer Türkiye kentlerinde olduğu gibi- imar planı yapma yetkisini eline aldığı tarihten itibaren, Mersin Belediyesi, yerel halkın ortak gereksinimlerinden uzaklaşıp, kentsel rant oluşumlarını yerel meclislerde bulunan sektörlerin istekleri doğrultusunda düzenleyerek, gelirlerin bu kesimlere transferini sağlayan bir işlev görmüştür.

1994 yılında Büyükşehir statüsüne sokulan ve gelir kaynakları artan, Mersin Belediyesi yönetimi, arsa sahipleri, konut ve inşaat sektörü gibi çevrelerin rant arayışlarına uygun çözümler üretmeye çalışırken, sermaye birikiminin üretken olmayan kentsel rant alanına yönelmesinde önemli rol oynamıştır. Bu nedenle, kentteki reel sektörlerin 1990'lardan sonra yaşadığı gerilemede, Körfez Krizi, 1994'te Türkiye ekonomisinde yaşanan krizin yanında, belediye yönetimlerinin de payı olmuştur. Kentte özellikle sanayi ve tarım alanlarında bir gelişmenin sağlanması açısından kentin sermaye birikim sürecinin kırılma alanı olmasında pay sahibi olan bu belediyeçilik anlayışının terk edilmesi gerekmektedir.

Mersin'de neo-liberalizmin belediyeçilik anlayışı ve pratiğinde yaptığı etkilerin en yalın biçimde görüldüğü dönem ise 1994-1999 arası yıllar olmuştur. Belediyeçiliği kent işletmeciliğine dönüştüren dönemin belediye yönetimi, sosyal

konut, toplu taşımacılık, halk sağlığı, toplumsal ve sanatsal etkinlikler, dinlenme ve spor alanları gibi kolektif tüketim hizmetlerini daha geri plana atmış, hem kentin kendisinin bir sermaye birikimi olmasını hem de üretken olmayan sektörlere gelir aktarımı işlevi gören işlerin (yol, tesis, büyük onarım, bakım, köprü gibi) ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bunun yanında, 1994-1999 dönemi belediye yönetimi, neo-liberalizm ve küreselleşmenin yerel yönetimler üzerindeki etkileri olarak değerlendirilen; özelleştirme, taşeronlaştırma, personel sayısının azaltılması ve yapısının değiştirilmesi, yerel hizmetleri piyasalaştırma, yerel altyapı hizmetlerinin finansmanında özelleştirme(dış kredi kullanma) yönelimlerinin açık olarak görüldüğü bir pratik sergilemiştir.

Sonuç olarak, 1970'lerin büyük ekonomik krizini çözmek için başvurulan neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin geldiği noktada, ülkeler ve kentlerde yeni sermaye birikim süreçleri ortaya çıkarmıştır. Bu durumun kentsel gelişmeleri ve bu bağlamda, içinde bulunduğu ulusal ve uluslararası ilişki ağları üzerinden Mersin kentinin ekonomik, toplumsal, yönetsel ve mekansal gelişimini önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Genel olarak, 1980 sonrası dönemde Mersin ekonomisini olumlu yönde etkileyen gelişmeler, toplumsal boyutta gelir dağılımı adaletsizliğinin daha da artmasını ve yoksulluğun derinleşmesini getirmiştir. Mekan boyutunda kentin düzensiz büyümesi ve kent dokusunda ikili yapının belirginleşmesi anlamında çarpık kentleşmenin arttığı bu dönemin belediye yönetimleri ise, dışlayıcı ve gergin bir kentleşme sürecinin zeminini hazırlayan bu toplumsal, mekansal gelişme dinamiklerini

engelleyici düzenlemeler yerine, yerel, ulusal ve uluslararası sermayeye rant aktaran düzenlemeler üzerinde durmuştur.

Genelde tüm kentler, özel olarak da Türkiye kentleri ve Mersin'in 1980 sonrasındaki gelişimleri genel olarak değerlendirildiğinde, kentlerin mekansal ayrışma ve toplumsal kutuplaşmayı üreten ikili yapısının ortadan kaldırılması, günümüzde kentsel politika açısından en önemli gereksinim durumundadır. Bu gereksinimi karşılamanın yolu ise toplumsal adalet kavramının yeniden toplumsal ve kamusal politikaların merkezine oturtulmasından geçmektedir. Bu konuda yapılması gerekenler listesinin en başında, kent planlamasının toplumsal boyuta ağırlık vererek kenti bütünleştirmeyi hedeflemesi gelmektedir. Bu planlamanın uygulanması açısından en önemli iki politika, kent yönetimlerinin kentsel rantları kamuya kazandırması ve kentsel işgücünün ihtiyaç duyduğu kolektif tüketim hizmetlerine daha fazla bütçe desteği verilmesidir.

Birey ve toplulukların tekilleştirilmesini ve yalıtılmışlığını yoğunlaştıran neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin getirdiği eğilimlerin kenti giderek yaşanmaz bir yer haline getirmesinin önüne geçmek, farklı değerlerini ve amaçlarını barış içinde gerçekleştiren özneler haline gelmek için kentlilerin, özellikle de kentin olanaklarından dışlanarak yoksullaşmış kesimlerin; uluslararası sermayenin küreselleşme stratejisine, yerelliklerin ulus-devlet ve/veya ülke bütününden kopartılmasına, kolektif tüketim hizmetlerinin piyasalaştırılmasına, kenti ekonomik ve estetik bir mal olarak pazarlamaya çalışan planlama ve tasarım anlayışına, yarışan kentler modeline, yerel yönetimlerin neo-liberal politikalar ekseninde yaşadığı değişimlerle kent

yöneticiliğinden kent işletmeciliğine bürünmesine ve toplumsal eşitsizlikleri ve mekansal ayrışmaları derinleştiren diğler politikalara karşı çıkan yeni bir yerellik, ulusallık ve evrensellik projesi geliştirmeleri bir zorunluluktur.

ÖZET

Küreselleşme, günümüz dünyasının baskın ekonomi-politik eğilimleri değerlendirilirken en fazla gönderme yapılan kavramlardan biridir. 1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarında gündeme gelen neo-liberal politikaların yerleştirmeye çalıştığı, sermayenin dolaşım alanının genişlemesi ve hızının artması biçimindeki yeni bir sermaye birikim tarzının adlandırması olan küreselleşme, toplumsal sınıflar ve mekansal birimler üzerinde önemli etkilerde bulunmaktadır.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, küreselleşmenin temelini oluşturan nedenlerden; neo-liberal yeniden yapılanma gereksinimini doğuran 1970'lerdeki dünya ekonomik krizi, gelişmiş ülkelerden başlayarak bu krize karşı geliştirilen ekonomik politikalar ve bunların siyasal, toplumsal, yönetsel, kültürel boyutlardaki ve azgelişmiş ülkelerdeki etkileri ve kentlerde yarattığı değişimler incelenmiştir. Çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan bu bölümün ardından, ikinci bölümde, yaşanan bu değişim süreçlerinin Mersin'deki yansımaları, Türkiye kentleri ve birikim süreçleri bağlamına oturtularak tartışılmıştır. Bu çerçevede, 1980 sonrasında kentin ekonomik, demografik ve yönetsel yapısında yaşanan gelişmeler ve bunların mekansal ve toplumsal boyutlardaki etkileri değerlendirilmiştir.

Çalışması sonucunda, neo-liberal yeniden yapılanma ve küreselleşme süreçlerinin, dünya çapında kentlerin evriminde yeni bir aşama yarattığı, Mersin kentinin de bir liman kenti olarak bunlardan önemli ölçüde etkilendiği ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

Globalisation is one of the most used concepts in the evaluation of the dominant economic and politic trends of the contemporary world. Globalisation, which is the conceptualisation of the new mode of capital accumulation process based on the widening the the effective area of capital and speeding up its circulation has been made important impacts on social classes and spatial units. The neo-liberal economic policies which came to agenda at the end of 1970's and the beginning of 1980's have provided a foundation for this kind of capital accumulation process.

This study consists of an introduction, two main and a conclusion chapters. In the first chapter, the world economic crisis of 1970's, the neo-liberal economic policies -and neo-liberal re-structuring programs- developed firstly by developed countries, then by the other countries against this crisis, their political, social, administrative, cultural impacts on world countries, and the changes in the cities, which are the fundamental developments produced a base for globalisation process has been analysed. After this chapter, provided a theoretical framework for the study, in the second chapter, the reflections of these ongoing changing processes on the city of Mersin -how and what degree these affect on the city- have been discussed in the context of the cities of Turkey and her capital accumulation process. In this framework, the ongoing developments in the economic, demographic and administrative structure of the city and their social and spatial effects have been studied.

In the conclusion, it has been shown that neo-liberal re-structuring and globalisation processes have created a new stage in the evolution of the world cities, and the city of Mersin -as a port city- has been influenced significantly by these developments, too.

KAYNAKÇA

- Adam, M. (1996a). Alt kültürlerin mekanı, *Birikim*, 86/87, 82-84.
- Adam, M. (1996b). Kırk yıllık kent, konut ve mimarlık maceram, *Birikim*, 86/87, 96-100.
- Akcan, E. (1994). İletişim ve tüketim toplumunda mekansal farklılığa ait çelişkiler. *Toplum ve Bilim*, 64-65, 39-51.
- Akıncılar, M. (1998). Küreselleşmenin sosyal ve siyasal boyutu. TMMOB Uluslararası İlişkiler Komitesi (Derl.) içinde, *Küreselleşmenin ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel boyutu* (53-85). Ankara: TMMOB Yayını
- Akkaya, Y. (1999). 1980 Sonrasında belediyelerde işçi hareketleri, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 8, 2, 43-57.
- Alankuş-Kural, S. (1998). Globalleşme/yerelleşme ve yerel medyanın imkanları. *Birikim*, 111-112, 195-209.
- Ansal, H. (1997). Esneklik: Fordizmden post-Fordizme dönüşümün anahtarı. '95-'96 *Petrol-İş Yıllığı* (647-660). İstanbul: Petrol-İş Dergisi Eki.
- Arın, T. (1986). Kapitalist düzenleme, birikim ve kriz (1): Gelişmiş kapitalizm. *11. Tez Kitap Dizisi*, 1 (İkinci baskı), 104-138.
- Arslanoğlu, K. (1998). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Bursa: Asa Kitabevi .
- Ayata, S. (1997). AdaKentliyim Dergisinde düzenlenen "Yeni Yerel" başlıklı Görüş Geliştirme Toplantısında yapılan konuşma, *AdaKentliyim*, 9, 40-51.

- Balamir, M. (1996). Türkiye’de “apartkentlerin” oluşumu. Y. Sey ve M. Beykan (Derl.) içinde, *Tarihten günümüze Anadolu’da konut ve yerleşme* (335-344). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Barsoc, C. (1997). *Kapitalizmin çarkları* (Çev. B. Tanatar). İstanbul: Yazın.
- Barut, M. (1997). İçel ili, göç ve çokkültürlülük. Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi (Düz.), *İşgücü Göçü, Çokkültürlülük ve Küreselleşme Sempozyumu* (28 Ekim-1 Kasım). Yayımlanmamış.
- Başkaya, F. (1986). *İki bunalım döneminde Türkiye ekonomisi-Devletçilikten 24 Ocak kararlarına*. Ankara: Birlik.
- Başkaya, F. (1996). Kapitalist gelişmenin bir alt evresi olarak küreselleşme, *Markсист Eleştiri*, 1, 115-123.
- Başkaya, F. (1997). Sermayenin küreselleşmesi veya neo -liberalizmin vahşeti, *Özgür Üniversite Forumu*, 1, 5-24.
- Batur, A. (1983). Cumhuriyet döneminde Türk mimarlığı. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1380-1420. İstanbul: İletişim.
- Berman, M. (1994). *Katı olan her şey buharlaşıyor* (Çev. Ü. Altuğ, B. Peker). Ankara: İletişim.
- Best, S. ve Kellner, D. (1998). *Postmodern teori* (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı.
- Bilgin, İ. (1996). Anadolu’da modernleşme sürecinde konut ve yerleşme. Y. Sey ve M. Beykan (Derl.) içinde, *Tarihten günümüzde Anadolu’da konut ve yerleşme* (472 - 490). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları

- Bilgin, İ. (1998). Modernleşmenin ve toplumsal hareketliliğin yörüngesinde Cumhuriyet'in imarı. Y. Sey (Derl.) içinde, *75 Yılda değişen kent ve mimarlık* (255-272). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Bocock, R. (1997). *Tüketim* (İ. Kutluk). Ankara: Dost.
- Bora, T. (1996). Taşralaşan ve taşrasını kaybeden Türkiye. *Birikim*, 86/87, 101-106.
- Bora, T. (1997). AdaKentliyim Dergisince düzenlenen "Yeni Yerel" başlıklı Görüş Geliştirme Toplantısında yapılan konuşma, *AdaKentliyim*, 9, 40-51.
- Boratav, K. (1988). Cumhuriyetin ilk yıllarında devletçilik ve ekonomik yapı. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1886-1887. İstanbul: İletişim.
- Boratav, K. (1991). *1980'li yıllarda Türkiye'de sosyal sınıflar ve bölüşüm*. İstanbul: Gerçek.
- Boratav, K. (1997). İktisat tarihi (1981-1994). Sina Akşin (Derl.) içinde, *Türkiye Tarihi, 5.Cilt-Bugünkü Türkiye (1980-1995)(159-213)*. İstanbul: Cem.
- Boratav, K. ve Türkcan, E. (1993). *Türkiye'de sanayileşmenin yeni boyutları ve KİT'ler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Buğra, A. (1998). Immoral economy of housing in Turkey. *International Journal of Urban and Regional Research Review*, 2, 303-317.
- Castells, M. (1997). *Kent, sınıf, iktidar* (Çev. A. Erendil). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Çınar Gazetesi, 2 Haziran 1999, Yıl 2, Sayı 86.
- Çınar Gazetesi, 3 Aralık 1997, Yıl 1, Sayı 11.

- Darkot, B. (1993). Mersin. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, 769-772. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Davis, M. (1996). Kentsel denetim- Blade Runner'ın ötesinde (Çev. O. Duman). *Birikim*, 86/87, 62-74.
- Develi, Ş. (1991). *Dünden bugüne Mersin (1836-1990)*. Genişletilmiş İkinci Basım. Mersin: MTSO.
- Develi, Ş. (1998). *Akdeniz'de inci kent: Mersin*. Mersin: Mersin Büyükşehir Belediyesi.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (1993). *Nüfus ve nüfus artışı-Dünyada ve Türkiye'de nüfusun gelişme eğilimi*. Ankara: DİE.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (1994). *1990 Genel nüfus sayımı, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri-İçel*. Ankara: DİE.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (1996). *Temel ekonomik ve sosyal göstergeler-İçel*. Ankara: DİE.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (1998a). *75. Yılında sayılarla Türkiye Cumhuriyeti*. Ankara: DİE.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (1998b). *Ekonomik ve sosyal göstergeler-İçel*. Ankara: DİE.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (1998c). *1997 Yılı İçel ili imalat sanayii işyerleri sayımı*. Ankara: DİE.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). *İçel Bölge Müdürlüğü yayımlanmamış kayıtlar*. Ankara: DİE.

- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Bölgesel Kalkınma Genel Müdürlüğü. (1993). *İller itibariyle çeşitli göstergeler*. Ankara: DPT.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. (1997). *İller itibariyle çeşitli göstergeler*. Ankara: DPT.
- Docherty, T. (1995). Postmodernizm: Bir giriş (Çev. Y. Alogan). J. Habermas, vd. içinde, *Postmodern burjuva liberalizmi* (9-53). İstanbul: Sarmal.
- Dumont, P. ve Georgeon, F. (1996). Sunuş. P. Dumont ve F. Georgeon (Derl.) içinde, *Modernleşme sürecinde Osmanlı kentleri* (vii-xii). İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları .
- Duruöz, N. (1997). '80'lerden Bugüne yerellik. *AdaKentliyim*, 9, 71-73.
- Eagleton, T. (1999). *Postmodernizmin yanılsamaları* (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı.
- Eke, F. ve Erol, D. (1998). Türkiye'de bir küreselleşme örneği; Denizli. Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi (Derl.) içinde, 8. *Ulusal Bölge Bilimi, Bölge Planlama Kongresi* (147-154). İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Eraydın, A. (1988). Sermaye birikim süreçlerinde kentler. *Defter*, 5, 133-153.
- Eraydın, A. (1992a). *Post-Fordizm ve değişen mekansal öncelikler*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Eraydın, A. (1992b). Kent Kooperatifçiliği 7. Teknik Kongresi'nin "Kentleşme- yeni boyutlar, yeni söylemler" başlıklı oturumunda yapılan konuşma.

- Düzenleme kurulu (Derl.) içinde, *Kent Kooperatifçiliği 7. Teknik Kongresi*. Antalya: Türk Kent Yayını.
- Eraydın, A. (1996). Gelişmenin mekansal boyutu ve kentleşmenin değişen dinamikleri, Rıfat Dağ vd. (TMMOB adına derl.) içinde, *Gelişme Stratejileri (Workshop)*. Ankara: TMMOB Yayını.
- Ercan, F. (1994). Post-fordizmin arka bahçesi, krizin yaramaz çocuğu: Taşeronlaştırma. *Disk-Ar*, 15, 19-21.
- Ercan, F. (1997). Tarihsel ve toplumsal bir süreç olarak kapitalizm ve esneklik. '95-'96 *Petrol-İş Yıllığı* (661-692). İstanbul: Petrol-İş Dergisi Eki.
- Erder, S. (1996). *İstanbul'a bir kent kondu: Ümraniye*. İstanbul: İletişim.
- Ersoy, M. ve Keskinok, Ç. (1997). Küreselleşme ve Yerelleşme. *Ada Kentliyim*, 9, 55-57.
- Ersoy, M. ve Şengül, H.T. (1998). Küreselleşme ve yarışan kentler. TMMOB Makina Mühendisleri Odası (Derl.) içinde, *Sanayi '97 Kongresi* (135-139). Ankara: TMMOB Makina Mühendisleri Odası yayını.
- Ertürk, H. (1995). *Kent ekonomisi*. Bursa: Ekin.
- Eryılmaz, B. (1995). Küreselleşen dünyada yerel yönetimlerin yeri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 2, 89-92.
- Frank, A. G. (1984). Dünya krizi ve dönüşüm, *Yapıt*, 7, 45-65.
- Freidman, J. (1996). Sokaksız bir şehir (Çev. H. Eryılmaz). *Birikim*, 86/87, 75-81.
- Freund, P, ve Martin, G. (1996). *Otomobilin ekolojisi* (Çev. G. Koca), İstanbul: Ayrıntı.

- Geray, C. (11 ve 18 Mart 1998). Turizm adına tarih ve doğayı yok etmeyelim. *Çınar Gazetesi*, sayfa 3.
- Geray, C. (1984). Belediyelerin üretime katılması. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, 2854-2858.
- Geray, C. (1984). Yerel yönetimlerin mali sorunları. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, 2845-2853, İstanbul: İletişim.
- Ghai, D. (1995). Yapısal uyum, küresel bütünleşme ve sosyal demokrasi (Çev. İ.Eser). R. Prendergas ve F. Stewart (Derl.) içinde, *Piyasa güçleri ve küresel kalkınma* (39-71). İstanbul: Yapı Kredi.
- Gilbert, A. ve Gugler, (1984). *Cities poverty and development, Urbanisation in the Third World*. (İkinci Baskı). New York: Oxford University Press.
- Glyn, A. ve Sutcliffe, B. (1993). Azalan kar oranları (Çev. T. Özyurt). K. Saybaşı (Derl.) içinde, *Liberalizm, refah devleti, eleştiriler* (198-224). İstanbul: Bağlam.
- Göka, E. (1993). Küller arasındaki ruh. *Birikim*, 49, 52-54.
- Gökçe, Z. (1992). Kapitalizmin yeniden yapılanması ve “esnek birikim”. *Yeni Yol*, 7, 36-40.
- Göksu, S. (1996). İzmir’de kumdan kaleler. *Birikim*, 86/87, 112-119.
- Göymen, K. (1984). Türkiye’de yerel yönetim. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, 2838-2844, İstanbul: İletişim.
- Gülalp, H. (1997). Modernist iyimserlikten postmodernist kötümserliğe. *Türk-İş 1997 Yılığ*, 2. Cilt (453-460). Ankara: Türk-İş Araştırma Merkezi.

- Güler, B. A. (1992). *Yerel yönetimler-Liberal açıklamalara eleştirel yaklaşım*.
Ankara: TODAİE Yayınları.
- Güler, B. (1993). Belediye başkanları profili: 1989-1994 Dönemi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 2, 3, 25-43.
- Güler, B. A. (1996). *Yeni sağ ve devletin değişimi, Yapısal uyarılama politikaları*.
Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE).
- Güler, B. A. (1997a). Yapısal uyarılama politikaları ve devlet. *Türk-İş '97 Yıllığı*,
2.Cilt (74-84), Ankara: Türk-İş Araştırma Merkezi
- Güler, B. A. (1997b). Küreselleşme ve yerelleşme. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 6,
3, 62-77.
- Güler, B. A. (1998a). Nasıl bir kamu yönetimi. Düzenleme Komitesi (Derl.) içinde,
Kamu Girişimciliğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu (790-
796). İstanbul: Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi yayını.
- Güler, B. A. (1998b) *Yerel yönetimler-Yerelleştirme, özelleştirme, yabancılaştırma*.
Ankara: DİSK/Genel-İş ve KİGEM.
- Güler, B. (1998c). Yerel yönetimlerde özelleştirme, Mersin örneği. ÖDP Mersin İl
Örgütü (Derl.) içinde, *Mersin 1. Kent Forumu-Yerel Yönetim Sorunları ve
Çözüm Önerileri Sempozyumu* (4-98). Mersin: ÖDP Mersin İl Örgütü
Bülteni Özel Yayını (No.1).
- Güler, B. A. (1999). Kamu Yönetiminde Planlamanın Kurumsallaşması-Ulusal
Sempozyum 10. Oturum'da yapılan konuşma. Mersin Üniversitesi ve İçel

Valiliği (Düz.), *Kamu Yönetiminde Planlamanın Kurumsallaşması-Ulusal Sempozyum* (10-12 Haziran), Yayınlanmamış.

Güllü, İ. (1999). Kentleşme sürecinde rantın ortaya çıkışı-Mersin örneği. Yayınlanmamış.

Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı-HÜSTAD. (1995). *Mersin evleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Harvey, D. (1985). *Consciousness, and the urban experience: Studies in history and theory of capitalist urbanization*. Baltimore, Maryland: The John Hopkins University Press.

Harvey, D. (1993). Postmodernizme bir bakış. *Birikim*, 49, 55-59.

Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu: Kültürel değişimin kökenleri* (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis.

Held, D. (1995). Ulus-devletin çöküşü, S.Hall ve G. Martin (Derl.) içinde, *Yeni zamanlar-1990'larda Politikanın değişen çehresi* (Çev. A. Yılmaz) (189-203). İstanbul: Ayrıntı.

Helvacıoğlu, B. (1994). Evvel mekan içinde, kalbur zamanlar içinde: Tarihi-coğrafi materyalizm. *Toplum ve Bilim*, 64-65, 76-88.

Henwood, D. (1997). "Post" teoriler ve küreselleşme (A. Vuslat), *Ürün Kitap Dizisi*, 2, 62-70.

Hirsch, J. (1991). Fordism and postfordism: The present social crisis and its consequences. W. Bonefeld and J. Holloway (Derl.) içinde, *Post-fordism*

and social form: A Marxist debate on the postfordist state (8-34).

London: Mac Millan Press

İçel Valiliği Mahalli İdareler Müdürlüğü. (1998). *Belediyeler Brifingi Metinleri.*

İçel Valiliği. (1967). *1967 İçel il yıllığı.*

İçel Valiliği. (1993). *İçel İl Envanteri.*

İçel Valiliği. (1998). *İçel ili çevre komularının mevcut durumu sorunlar ve çözüm önerileri.*

İçel Valiliği. (1999). *Ekonomik Rapor.*

İnsel, A. (1996). *Düzen ve kalkınma kısılacında Türkiye.* (Çev. A. Sönmezay),
İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Işık, O. (1994a). Globalleşme süreci ve kentin/kentliliğin değişen anlamları. *Birikim*,
68/69, 98-105.

Işık, O. (1994b). Kent Planlamada Yeni Gündem: Çevre ve Katılım başlıklı toplantıda
yaptığı konuşma, Şehir Plancıları Odası (Derl.) içinde, *Kent Planlamada
Yeni Gündem: Çevre ve Katılım-Uluslararası Teknik Toplantı (31-48).*
Ankara: TMMOB-Şehir Plancıları Odası.

Işık, O. (1996a). 1980 Sonrası Türkiye'de kent ve kentleşme, *Cumhuriyet Dönemi
Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 13, 780-801. İstanbul: İletişim.

Işık, O. (1996b). Denizli ve İstanbul dersleri, *Birikim*, 86/87, 42-47.

Kazgan, G. (1985). *Ekonomide dışa açık büyüme.* İstanbul: Altın Kitaplar.

Keleş , R . (1978) . *100 Soruda Türkiye'de kentleşme komut ve gecekondular* (İkinci
Baskı). Gerçek Yayınevi , İstanbul .

- Keleş , R. (1990). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: İmge.
- Kent ve Politika Dergisi. (1991). Kentleşme sosyolojisine tarihçi/ekonomi politik okul (J.Lojkine) ile yapısalci okulun (M. Castells) katkıları, *Kent ve Politika*, 2, 7-8.
- Keyder, Ç. (1983). Türk tarımında küçük köylü mülkiyetinin tarihsel oluşumu ve bugünkü yapısı. *Cumhuriyet Tarihi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1254-1276. İstanbul: İletişim.
- Keyder, Ç. , Özveren, Y. E. ve Qataert, D. (1996). *Doğu Akdeniz'de liman kentleri (1800-1914)* (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kişoğlu, S., Köse, A., Öncü, A. ve Çakar, G. E. (1998). Anadolu sanayisi araştırma raporu. Düzenleme Kurulu (Derl.) (içinde), '97 *Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı* (1-92). Ankara: TMMOB Makine Mühendisleri Odası.
- Laçiner, Ö. (1996). Kentlerin dönüşümü. *Birikim*, 86/87, 10-16.
- Le Febvre, H. (1991). Kentler dünya çapında başkalaşımında yolunu şaşırınca. *Kent ve Politika*, 2, 2-3.
- Mandel, E. (1993). Fazla üretim (Çev. N. Bozbora). K. Saybaşı (Derl.) içinde, *Liberalizm, refah devleti, eleştiriler* (225-241). İstanbul: Bağlam.
- Mandel, E. (1995). Yarı-sömürge ülkeler ve yarı-sanayileşmiş egemenlik altındaki ülkeler. E.Mandel ve A. G. Frank (Derl.) içinde, *Ekonomik kriz ve az gelişmiş ülkeler*. İstanbul: Yazın.

Martin, B. (1995). *Özelleştirme kimin çıkarına-Kamu sektöründe reform* (Çev. O.Ç. Deniztekin). İstanbul: Cep.

Deniztekin). İstanbul: Cep.

Mersin Büyükşehir Belediyesi. (1995). *1994-1995 Çalışma raporu*.

Mersin Büyükşehir Belediyesi. (1998). *1997-1998 Çalışma raporu*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1997). *1996 Ekonomik rapor*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1996). *1995 ekonomik rapor*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1995). *1994 Ekonomik rapor*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1994). *1993 Ekonomik rapor*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1993). *1992 Ekonomik rapor*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1992). *1991 Ekonomik rapor*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1991). *1990 Ekonomik rapor*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1990). *1989 Ekonomik rapor*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1989). *1988 Ekonomik rapor*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1988). *1987 Ekonomik rapor*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1985). *1985 Ekonomik rapor*.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) (1999). *İçel ilinin ekonomik sorunları*.

Mersin: MTSO.

- Mulgan, G. (1995). Kentin değişen yüzü. S. Hall ve G. Martin (Derl.) içinde, *Yeni zamanlar- 1990'larda Politikanın değişen çehresi* (Çev. A. Yılmaz) (204-222). İstanbul: Ayrıntı.
- Nikolic, M. (1998). Reel sosyalizmin çöküş nedenleri (çev. U. Günsür). *Özgür Üniversite Forumu*, 3, 215-226.
- O' Connor, J. (1973). *Fiscal crisis of state*. New York: St. Martin's Press.
- O'Connor, J. (1995) *Birikim bunalımı* (Çev. A. Çakıroğlu). İstanbul: Belge.
- Ocak, E. (1996). Kentin değişen anlamı, *Birikim*, 86, 32-41.
- Osmay, S. (1998). 1923'ten Bugüne kent merkezlerinin dönüşümü. Y. Sey (Derl.) içinde, *75 Yılda değişen kent ve mimarlık* (139-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Ökten, A., Şengezer, B., Kansu, H. (1998). Anadolu Kaplanlarının kentleşmeye etkileri-Globalleşme üzerine düşünceler. Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi (Derl.) içinde, *8. Ulusal Bölge Bilimi, Bölge Planlama Kongresi* (179-190). İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Öngen, T. (1998). Kapitalizmin yeniden yapılanma döneminde kamunun yeri ve geleceği, Düzenleme Komitesi (Derl.) (içinde), *Kamu Girişmciliğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu* (688-699). İstanbul: Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi yayını.
- Pınarcıoğlu, M. (1994). Yeni coğrafya ve yerellikler. *Toplum ve Bilim*, 64-65, 90-109.
- Renda, G. (1995). Giriş. HÜSTAD (Derl.) içinde, *Mersin evleri* (i-xi). Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Robins, K. (1996). Kent tutsakları: Post-modern Kent de ne ola ki ?. G. Bowman, vd. (Derl.) içinde, *Yitik ülke masalları-Kimlik ve yer sorunsalı* (55-86). İstanbul: Sarmal.
- Sarup, M. (1995). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. İstanbul: Ark.
- Sassen, S. (1996). Rebuilding the global city: Economy, ethnicity and space. A.D. King (Derl.) içinde, *Representing the city: Ethnicity, capital and culture in the 21st. century metropolis* (23-42). London: MacMillan Press.
- Savran, S (1993). Kriz nedir ?. '92 Petrol-İş yıllığı (547-554). İstanbul: Petrol-İş Dergisi Eki.
- Savran, S. (1985). 24 Ocak'tan ekonokraziye. *İktisat*, 242, 11-18.
- Savran, S. (1996). Gelişme Stratejileri Workshop'u 1. Oturumunda yaptığı konuşma, Rıfat Dağ vd. (TMMOB adına derl.) içinde, *Gelişme Stratejileri (Workshop)*. Ankara: TMMOB Yayını.
- Savran, S. (1998). Küreselleşmenin ekonomik boyutu. TMMOB Uluslararası İlişkiler Komitesi (Derl.) içinde. *Küreselleşmenin ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel boyutu* (1-37). Ankara: TMMOB Yayını.
- Sezen, S. (1999). 1960'lardan 1990'lara Türk plancılığında değişme eğilimleri. Mersin Üniversitesi ve İçel Valiliği (Düz.), *Kamu Yönetiminde Planlamanın Kurumsallaşması-Ulusal Sempozyum* (10-12 Haziran), Yayımlanmamış.
- Skaikh, A. (1986). Günümüz dünya bunalımı: Nedenleri ve anlamı. *11. Tez Kitap Dizisi*, 1 (İkinci baskı), 82-103.

- Soral, E. (1998). Küreselleşme (2. Oturum Açış Konuşması). TMMOB Makina Mühendisleri Odası (Derl.) içinde, *Sanayi'97 Kongresi* (11-1997). Ankara: TMMOB Makina Mühendisleri Odası yayını.
- Sönmez, M. (1996). *İstanbul'un iki yüzü-1980'lerden 2000'e Değişim*. Ankara: Arkadaş.
- Sönmez, M. (1998). *Bölgesel eşitsizlik-Türkiye'de Doğu-Batı uçurumu*. İstanbul: Alan.
- Sweezy, P. (1998). Küreselleşme üzerine (Çev. A. Erhanlı). *Ürün Kitap Dizisi*, 4, 25-27.
- Şaylan, G. (1995). *Değişim küreselleşme*. Ankara: İmge.
- Şaylan, G. (1998). *Çağdaş düşünce akımları, Postmodernizm*. TODAİE-Kamu Yönetimi Uzmanlık Programı (KYUP) basılı ders notları.
- Şengül, H.T. (1998). Sanayi '97 Kongresi İkinci Oturum Tartışmaları bölümündeki konuşma. TMMOB Makina Mühendisleri Odası (Derl.) içinde, *Sanayi '97 Kongresi*. Ankara: TMMOB Makina Mühendisleri Odası yayını.
- Şenses, F. (1997). İşgücü piyasalarında esneklik Türkiye için geçerli bir kavram mı?, *'95-'96 Petrol-İş Yıllığı* (693-705). İstanbul: Petrol-İş Dergisi Eki.
- Taesdale, A. L. (1993). Subsidiarity in post-Maastricht Europe, *The Political Quartetly Publishing*, vol. 64, 2, 187-197.
- Tanrıkulu, A. ve Harmanşah, Ö. (1996). Ayvalık için bir öndeş, *Birikim*, 86/87, 140-143.
- Tekeli, İ. (1982). *Türkiye'de kentleşme yazıları*. Ankara : Turhan Kitabevi .

- Tekeli, İ. (1988). Kentleşmeye kapital birikim süreçleri açısından bakmanın sağladığı açıklama olanakları. *Defter*, 5, 130-132.
- Tekeli, İ. (1992). Post-modernizm tartışmaları üzerine düşünceler. Z. Aktüre vd. (Derl.) içinde, *Kimlik, sınırsallık, mekan* (99-104). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Tekeli, İ. (1996). 19. Yüzyılda İstanbul metropol alanının dönüşümü, P. Dumont ve F. Georgeon (Derl.) içinde, *Modernleşme sürecinde Osmanlı kentleri* (19-30). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları .
- Tekeli, İ. (1997). AdaKentliyim Dergisinde düzenlenen “Yeni Yerel” başlıklı Görüş Geliştirme Toplantısında yapılan konuşma, *AdaKentliyim*, 9, 40-51.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de Cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması, Yıldız Sey (Derl.) içinde, *75. Yılda değişen kent ve mimarlık* (1-24), İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.
- Tekeli, İ. ve Erder, S. (1978). *Yerleşme yapısının uyum süreci olarak: İç göçler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İ. ve Gülöksüz, Y. (1983). Kentleşme, kentleşme ve Türkiye deneyimi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1224 - 1238. İstanbul: İletişim.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1987). Dünyada ve Türkiye’de serbest üretim bölgelerinin doğuş ve dönüşümü. Ankara: Yurt.
- Teymur, N. (1996). Mimarlığın örttüğü kentler. *Birikim*, 86/87, 85-89.